

valóság

A TARTALOMBÓL

Dr. Jobbágyi Gábor: Szovjet–magyar háborús és emberiség elleni bűncselekmények és jogtiprások az 1956-os forradalomban és a megtorlás során

Kövendy Katalin: Az erdélyi koncepciók perekben védőügyvéd, Tunyogi Csapó Gyula

N. Szabó József: A műszaki tudományos elit a „népi demokratikus” átalakulás idején (1946 ősze – 1948)

Varga János: Einstein és a nukleáris fegyverek

Mikó Eszter: A magyar migráció alakulása az 1800-as évektől napjainkig, jövőbeli kitekintéssel

Dr. Prugberger Tamás: A munka- és közszolgálati érdekérvényesítés alakulása 2010 után

Bangó Jenő: A humán társadalom elmélete

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
7

7

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2017. július LX. évfolyam 7. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Magyar Művészeti Akadémia
Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

 Nemzeti
Tehetség Program

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

Szovjet–magyar háborús és emberiség elleni bűncselekmények és jogtiprások az 1956-os forradalomban és a megtorlás során

(*Bevezetés*) Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak a mai napig számtalan felderítetlen fehér foltja van.

Ezek közé tartozik a tragikus események jogi hátterének áttekintése. „Jogról” ez idő tájt nem beszélhetünk, mert a szovjet–magyar hatalom még a korabeli diktatórikus jogrendszer is tetszése szerint változtatta, átalakította, megszegte a nemzetközi és hazai jogot – pillanatnyi igényei szerint. Így „jog” helyett pontosabb teljes „jogtalanságról”, „jogi káoszról” beszélni.

Jelen tanulmány korántsem vállalkozhat a teljes áttekintésre, csupán egy *vázlatos* kép bemutatására. Ennek egyik oka, hogy 1956. október 23-tól – egy rövid időszakot leszámítva – lényegében totális szovjet hatalomgyakorlás folyt, korlátozott magyar szuverenitásról legfeljebb 1957 májusától beszélhetünk. Ez még akkor is igaz, ha a közvélemény előtt, formálisan magyar „báb politikusok és jogalkotók” gyakorolták a hatalmat. Ők a közvetlen szovjet utasítások szolgái végrehajtói voltak – mindez nem csökkenti történelmi felelősségüket. Mindazok a kommunista politikusok (például Nagy Imre, Maléter Pál, Kopácsi Sándor), közéleti szereplők (pl. Rácz Sándor), katonai vezetők, vagy forradalmárok, akik megpróbálták magyar érdekeket, magyar szuverenitást érvényesíteni, kegyetlen megtorlásban részesültek.

Jelen írásban a következő területeket tekintem át vázlatosan – gondolatébresztőnek szánva nemzetközi és büntetőjogászok, jogtörténészek, alkotmányjogászok alaposabb munkái számára.

- A Magyarország ellen 1956. október 23-án indított szovjet háború nemzetközi jogi jogsértései.
- A sortűzek jogi megítélése.
- Az 1956. november 4-én kezdődő szovjet katonai diktatúra és a szovjet statárium,
- a magyar büntetőbíróságok „joggyakorlata”, a „jogon kívüli” megtorlás,
- a magyar kormányfők kinevezése 1956. október 23-tól, a szovjet katonai támadások magyar „kérése”.
- Az 1956. november 4-én kezdődő közjogi káosz.

(*Nemzetközi jogi jogtiprások*) A magyar forradalom és szabadságharc idején a Szovjetunió háborút indított hazánk ellen, a nemzetközi jog alapján.

A Szovjetunió fegyveres beavatkozását az ENSZ Közgyűlés és az ENSZ Különbizottságának több határozata és jelentése elítélte.

– „Úgy tűnik, hogy a szovjet hatóságok már október 20-tól intézkedtek volna, hogy a fegyveres beavatkozást lehetővé tegyék... Október 20-án és 21-én pontonhidakat szereltek össze Záhonyban... Október 22-én szovjet kötelékeket láttak menetelni Szombathely és Székesfehérvár között Budapest felé... A Szovjetunió által indított háború a városokban zajlott.”¹

„Azt, hogy a Szovjetunió 1956-tól agressziót követett el Magyarország ellen, és így de facto hadviselő félként lépett fel, ámbár hadüzenet nélkül, az ENSZ Különbizottságának

jelentése, valamint az ENSZ Közgyűlésének 1956. november 4-i és azt követően több 1957 határozata mondta ki.”²

A Szovjetunió csapatait az 1947-i párizsi béke, majd az osztrák államszerződés aláírása – és a négyhatalmi megszálló csapatok Ausztriából történő kivonása (1955) után hazánkból is ki kellett volna vonni. A párizsi béke alapján Magyarország *nem volt megszállt ország*, s e csapatokat 90 napon belül ki kellett volna vonni hazánkból. A Szovjetunióknak mindössze arra volt lehetősége, hogy az Ausztriában lévő csapatai számára az utánpótlási útvonalat hazánkon keresztül biztosítsa.³ Azonban nem vonta ki „utánpótlási” haderejét; 1956. október 23. előtt kb. 4 hadosztály tartózkodott hazánkban, ezt követte október 24. és november 1. között 16 hadosztály, majd november 1. és november 15. között újabb 14 hadosztály. Így november közepére 30 hadosztály, 60 000 katonával szállta meg az országot, s verte le a forradalmat és a szabadságharcot.⁴ (Akik még itt maradtak több mint 30 évig.)

Évtizedek óta folyamatosan él az a tévhit, hogy a szovjet csapatok bevonulását 1956. október 23-án este 22 órakor Gerő Ernő telefonon kérte Hruscsovtól. Nehezen hihető, hogy egy magyar pártfőtitkár „kérésére” megindul a világ legnagyobb hadserege és négy óra múlva már harcban áll az ország fővárosában. (Márcsak azért is, mert a magyar fegyveres erők létszáma kb. 200 000 fő volt – katonaság, rendőrség, ÁVH, s a fegyveres harc – vagyis a Rádió ostroma október 24-én kb. 0.30-kor kezdődött.)

A valóság ezzel szemben a következő: A szovjet vezetés 1956. július 20-án haditervet dolgozott ki „A magyarországi társadalmi béke helyreállítására” Bata István közreműködésével.⁵ Október 19-én harckészültségbe helyezték a szovjet csapatokat, október 21-én a hadtest vezetősége ellenőrizte, hogy az alárendelt egységek készen állnak-e az „Iránytű” jelszó elhangzása után feladatuk végrehajtására. Az ENSZ Különbizottság korábban idézett jelentése szerint október 20–21-én a szovjetek pontonhidakat vertek Záhonynál és 22-én szovjet csapatmozdulatokat észleltek Székesfehérvár felé. Október 23-án 19.45-kor riadóztatják a két kárpátaljai gárdahadosztályt, s utasítják a temesvári gárdahadosztállyal együtt (22.45-kor), hogy lépják át a magyar határt, s vonuljanak Budapestre. Szűcs Miklós ezredes szerint⁶ Tyihonov KGB-tábornok (Bata „tanácsadója”) október 23-án 17 órakor felhívja a HM-ből, Zsukovot, a szovjet hadsereg, s Antonovot, a Varsói Szerződés főparancsnokát, hogy engedélyezzék a székesfehérvári hadtest Budapestre vonulását, mert az imperialista erők ellenforradalmat robbantottak ki a magyar fővárosban. Egy óra múlva az engedély megérkezik. Az „Iránytű” jelszót valószínűleg 21 órakor adják ki.⁷

Természetesen Gerő Ernő sem tétlenkedik, 1956. július 6-án bemutatja Andropov szovjet nagykövetnek a magyar fegyveres erők haditervét a „társadalmi béke helyreállításáért” három kötetben. Október 23-án több ízben is kapcsolatba lép Andropovval. Este 22 órakor valóban beszél telefonon Hruscsovval, de ekkor már tud a szovjet csapatok megindulásáról.⁸ Ekkor, már nem „segélykérésről” volt szó, hanem Hruscsov azt igényelte, hogy a magyar miniszterelnök írásban kérje a beavatkozást, mivel erre Gerő jogilag nem volt illetékes. Erre Nagy Imre nem volt hajlandó, ezért a „kérelmet” október 27-én (!) írtatták alá Hegedűs András miniszterelnökkel, visszadátumozva október 24-re.⁹

Természetesen a forradalom október 23-i kitörésének számos belső oka volt, de komoly tények szólnak amellett, az október 23-i kezdetet kiprovokálták, a magyar sztálinisták és a Szovjetunió.¹⁰ Azonnal hozzá kell tenni, hogy e provokáció kudarcot vallott, mert bár a Szovjetunió végül katonai győzelmet aratott, de erkölcsileg és politikailag súlyos vereséget szenvedett, és a magyar sztálinisták első vonala is kiszorult a hatalomból.

Mint említettem, a párizsi békeszerződés és az osztrák államszerződés aláírása után, minden szovjet csapatot ki kellett volna vonni az országból, ezért szerepelt ez a Nagy Imre-kormány, a diákok és Munkástanácsok követelése között.¹¹ A Varsói Szerződésről szóló 1955. III. törvény szerint a szervezet védelmi jellegű volt, és az I. cikk szerint a Felek „az ENSZ Alapokmány szerint nemzetközi kapcsolatokban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől vagy annak alkalmazásától” és vitáikat békés eszközökkel oldják meg.

A Szovjetunió az ENSZ Alapokmány és a Genfi egyezmények mellett más, általa elfogadott nemzetközi egyezményt is megsértett.¹²

Így a Szovjetunió 1956. október 23-tól a forradalom és szabadságharc leverésére a nemzetközi jog szabályait megszegve a magyar sztálinisták közreműködésével háborút indított hazánk ellen. Ennek során a szovjet és magyar fegyveres és hatalmi szervek háborús és emberiségellenes bűncselekményeket követtek el a nemzetközi és a magyar jog szerint (ld. később).

(Büntetőjogi jogtiprások) Az Alkotmánybíróság 268/A/1993/5. határozatában kimondta, hogy a hazánk által kihirdetett nemzetközi egyezmények alapján – melyek kizárják a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elévülését – lehetőség van a sortűzügyekben való felelősségre vonásra.

A döntés előzményei a következők. Az Alkotmánybíróság 1992. március 31-i határozatával (11/1992. (III.5.) ABh.) megsemmisítette az Országgyűlés által elfogadott ún. Zétényi–Takács igazságtételi törvényt. E törvény szerint 1944 és 1990 között nyugodott az elévülés, ezért hazaárulás, szándékos emberölés, halált okozó testi sértés esetén lehetővé tette volna a felelősségre vonást.

A döntés az ellenzéki pártoknál örömet okozott, nekem viszont bántotta igazságérzetemet. Felidéztem 1971–72-es fővárosi bírósági élményemet, mikor 30 év után szabott ki a bíróság súlyos büntetéseket az újvidéki háborús bűncselekmények elkövetőire a nemzetközi jogszabályok alapján.¹³ A sortűzek és az újvidéki háborús és emberiség elleni bűncselekmények tényállása nem különbözik, ezért hosszú cikket írtam a nemzetközi jogszabályok szerinti lehetséges felelősségre vonásról.¹⁴

Ezután öt mosonmagyaróvári túlélővel és dr. Gáspár Miklós KDNP-képviselővel feljelentést tettünk háborús és emberiségellenes büntett miatt a nemzetközi és magyar jogszabályok alapján a mosonmagyaróvári sortűz miatt. Bár indítványunkat az ügyészségek elutasították,¹⁵ utóbb mégis vádat emeltek az alkotmánybíróság határozata után. Dudás István laktanyaparancsnok és három társa ellen azonban a Fővárosi Bíróság megszüntette az eljárást, mert nem volt bizonyítható, hogy a vádlottak elkövették e cselekményt (?).¹⁶ Hatályon kívül helyezések után végül 2002-ben a Legfelsőbb Bíróság hozott jogerős ítéletet, melyben két vádlottat felfüggesztett börtönbüntetésre ítelt.

Néhány sortűzügyben indult még eljárás, ezek közül mindössze három vádlottra szabtak ki rövidebb tartamú végrehajtható szabadságvesztés büntetést.¹⁷ A helyszínen lévő parancsnokok, politikusok ellen túlnyomórészt nem emeltek vádat, vagy nem ítélték el őket.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor kutatásai alapján 1956. október 23. és október 29. között „több mint 60”, 1956. december 6. és 1957. január 11. között 13 sortűz dördült el.¹⁸

A közel 80 sortűznek valószínűleg több ezer halottja volt, bár a korabeli statisztikák lényegesen kevesebb halottról szólnak.¹⁹

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor kutatásai felderítették a sortűzek helyszíneit levéltári források és a korabeli adatok alapján, a halottak számát, a sortűzben résztvevő egységeket. Vitatható véleményem szerint, számos kérdés továbbra is nyitva maradt.

Kiindulópontként megállapítható, hogy a végeredményt tekintve vannak a „véres”, sok halálos áldozatot követelő sortűzek, valamint a halálos áldozattal nem járó tömegoszlatások. Ez utóbbiakról részletesen ír dr. Kopácsi Sándor, aki a forradalom napjaiban Budapest rendőrfőkapitánya volt.²⁰

E szerint a forradalom idején hatályban volt a rendőrség Szolgálati Szabályzata a tömegoszlatásra (9000-4/1952. B.M. sz. utasítás).

Az egyéni fegyverhasználatot meg kell, hogy előzze:

- „a csoportosulás megszüntetésére való felhívás,
- oszlató alakzatok és eszközök (könnygáz) használata,
- figyelmeztetés, hogy fegyverhasználat következik,
- figyelmeztető lövés”.

A rendőrség tagja fegyvert használhat (Sz. Sz. 235. pont és 06 belügyminiszteri parancs) „életet, testi épséget vagy személyes szabadságot közvetlenül veszélyeztető támadás elhárításra, ha a támadás elhárítására más mód nincs.” „Nem szabad fegyvert használni ott, ahol a lövés ártatlan emberek életét vagy testi épségét veszélyeztetné... Gyermek és terhes nő, valamint közismerten elmebajosok ellen fegyvert használni tilos.” „Fegyvert megtorlásul használni nem szabad.”

A szerző szerint a Határőrség, az ÁVH Belső Karhatalom és a Honvédség Fegyverhasználati utasítása nem tért el lényegesen a Rendőrségétől.

Bár a szerző szerint a szabályzat az egyéni fegyverhasználatról szól, a csoportosulással szembeni fegyverhasználat a parancsnok mérlegelésétől függ.

Kopácsi Sándor szerint a zárt rendőri egység a fegyvert csak saját parancsnoka parancsára használhatja. A fegyverhasználatra vonatkozó parancsot a parancsnok megtagadhatja, ha szolgálati előjárója nem a helyszínen adja (pl. telefonon keresztül) vagy azt a szolgálati út megkerülésével nem arra illetékes adja. Ezért tagadta meg Kopácsi 1956. október 26-án Hegedűs András miniszterelnök-helyettes telefonon adott „kemény fellépésre” való utasítását. (Amely egyébként ún. „népellenes parancs” is volt, mert az „esküvel vállalt kötelességgel ellentétes”.)

Fontos megjegyezni, hogy a magyar rendőrség tömegoszlatásai Budapesten és vidéken nem követeltek emberéletet. Nagyjából ugyanezt lehet elmondani a honvédség tömegoszlatásairól is. (Kivétel Esztergom és a Duna–Tisza közén Gyurkó Lajos alezredes tűzparancsai, Kecskeméten, Tiszakécskén.)

A „véres” sortűzek közül négyet dolgoztam fel könyvemben (HM október 24.; Kossuth tér okt. 25.; Mosonmagyaróvár okt. 26., Salgótarján december 8.), ezeken kívül még számos sok halottat követelő sortűz volt; pl. Esztergom, Eger, Tiszakécske, Kecskemét stb.

Ha összehasonlítjuk a halálos áldozatot nem követelő tömegoszlatásokat a „véres” sortűzekkel, komoly eltéréseket lehet észlelni.

Látható, hogy a „véres” sortűzek tudatos, központi döntés alapján folytak le. Erre elsősorban időpontjaikból következtethetünk:

– A Pártközpontból október 23-án éjjel teljes döntési szabadsággal delegálják a HM-hez az öttagú Katonai Bizottságot és Piros Lászlót, ahol a szovjet parancsnokság is működik. Nagy Imre október 27-én leváltja Piros László belügyminisztert, másnap feloszlatja az ÁVH-t és a Katonai Bizottságot. Október 29-től megszűnnek a „véres” sortűzek.

– A Kádár-kormány – miután a szovjetek leverték a fegyveres ellenállást – sikertelenül próbál megegyezni „a kettős hatalmat” gyakorló Munkástanácsokkal. Az ország életét sztrájkok, passzív ellenállás bénítja, ezért december 5-én újra létrehozzák a HM-ben a Katonai Bizottságot teljes cselekvési jogkörrel. Ekkor kezdődik a „véres” sortűzek második hulláma 1957. január 11-ig (Csepel).

Az országban 1956. november 5-től szovjet katonai közigazgatást és statáriumot vezettek be, kilenc katonai körzetre osztva az országot, élükön egy-egy katonai és KGB-tábornokkal. November 4. után kezdenek létrejönni a karhatalmi egységek (pufajkások), akik külön szabályzat és különösebb kontroll nélkül működnek hónapokon keresztül. Ez időben a karhatalmisták – van, ahol szovjetekkel közösen (pl. Salgótarján) – hajtják végre a sortüzeket. A karhatalmat – melynek tagjai volt ÁVH-sok, pártmunkások voltak – 1957 júniusában oszlatták fel. Tevékenységüket, áldozataikat mai napig nem tárták fel, nem kutatták részletesen.²¹

További különbségek is észlelhetők:

– Az általam vizsgált négy sortűznél megállapítható, hogy provokátorok hajtják be a fegyvertelen tüntető tömeget meghatározott helyszínre, ahol felfegyverzett alakulatok várják őket teljes harcészültségben.

– A fegyveres alakulatok minden felszólítás nélkül, azonnal tüzet nyitnak a tömegre, sőt újratárazás után a menekülőkre és a sebesültekre is, így sokan vannak, akik hátulról kapják a lövést.

– Mai napig nem derült ki, mi volt a célja, oka a tömeggyilkosságoknak. Valószínűsíthető a megtorlás, megfélemlítés, az ellenállás letörésének szándéka, de nem zárható ki a provokációs célzat sem. A feldühödött tömeg két helyszínén néhány ÁVH-st lincsel meg (Mosonmagyaróvár, Köztársaság tér), ez szovjet hivatkozási alap volt a november 4-i újabb támadásra, a megtorlásra.

A „véres” tömeggyilkosságok a nemzetközi jog és hatályos magyar jog alapján is háborús és emberiség elleni bűncselekményeket valósítottak meg, amint az Alkotmánybíróság korábbi határozata, s az egyes magyar bírói ítéletek is megállapították.²² Külön érdemes rámutatni Nagy Gyöngyi kutatására, aki felhívja a figyelmet az 1948. február 18-i magyar–szovjet barátsági együttműködési és segítségnyújtási egyezményre, ahol a felek az 5. cikkelyben rögzítik, „... kölcsönösen tiszteletben tartják függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és a másik állam belügyeibe való be nem avatkozás elvét”. Az aláíráskor Dinnyés Lajos miniszterelnök kijelentette: „most van a magyar népnek első ízben történelmi alkalma egy olyan nagyhatalommal, mint a Szovjetunió, összefogni, amely önzetlenül és hátsó gondolatok nélkül segíti biztosítani békéjét és függetlenségét.” (!)²³

Az 1956. november 4-én kezdődő megtorlásról szintén kevés adatunk van. A legfeldeitlenebb történések ahhoz kapcsolhatók, hogy a szovjetek 1956. november 5-től katonai közigazgatást vezettek be az országban. Ennek során 9 katonai körzetre osztották az országot, élükön egy-egy katonai és KGB-tábornokkal, akik november 5-6-tól statáriumot hirdettek. (Feltehető a kérdés, hogyan lehet egy „baráti, szövetséges” országban, amelynek „tiszteletben tartják függetlenségét, szuverenitását”, katonai közigazgatást és statáriumot bevezetni.) Budapesten Grebenyik gárdatábornokról, Salgótarjánban Salupin alezrederőről, mint városparancsnokokról tudunk. A szovjet statáriális bíraskodásról csak egy adat: Gazdag Sándor 17 éves forradalmárt november 17-én fogták el a szovjetek. A hattagú szovjet statáriális bíróság a Kossuth Akadémián (Ludovika) működött, ahol egy hattagú bíróság védő és tolmács nélkül azonnal halálra ítélte Gazdag Sándort. A rögtöní kivégzéshez egy az udvaron lévő „hullahegyhez” vitték, ahol kétszer fejbe lőtték, de nem halt meg, és ki tudott mászni a kerítésen.²⁴ A szovjetek egyébként az önmagukat megadó forradalmárokat nem tekintették a Genfi egyezménynek hatálya alá eső hadifogolynak, hanem a helyszínen azonnal kivégezték őket.²⁵ Nem tudjuk, hogy a szovjet statárium meddig volt hatályban. A magyar hatóságok 1956. december 15-én hirdettek statáriumot, mely 1957. november 3-ig volt hatályban. (1957. évi 28. tvr.)

Teljesen felderítetlenek az osztrák–magyar és a magyar–jugoszláv határon történtek. Tévedés azt hinni, hogy hosszabb ideig lehetett szabadon átlépni a határt; valójában 1956. november végén lezárták a szovjet–magyar csapatok a határokat, s minden esz-közzel akadályozták a külföldre jutást. Mivel ezt nem kutatták, becslésszerű adataink sincsenek, hány embert öltek meg a menekülők közül. Néhány részinformációnk azonban van.²⁶ Ezek is súlyos jogtiprások, bűncselekmények.

A szovjet erők segédcapatai a karhatalmisták (pufajkások) voltak. Ez a szervezet jogilag nem létezett, létrehozásáról nem szólt jogszabály. Tagjai voltak az ún. „Tiszti Nyilatkozat” aláírói és a „karhatalmi ezredek” (pártmunkások, volt ÁVH-sok, partizánok). Létszámukat Berki Mihály 1956. december elején 7252 katonára és néhány ezer fő karhatalmistára becsüli.²⁷ Ez a szám 1957. január 23-ra 10 360 főre nőtt.²⁸

A karhatalomban történt részvételért 12 448 személyt tüntettek ki, általában „Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel”.²⁹

Ezek az egységek gyakorlatilag jogi kontroll, felelősség nélkül működtek – nem volt szolgálati szabályzatuk –, s tevékenységüknek számos halálos áldozata volt. Ezt bizonyítják a Tulipán Éva által közölt számok az 1957-ben fellelt lövési sérülésektől meghalt holttestekről (ld. később). Kahler Frigyes a „megtorlás joga kívüli eszközei” körében 15 halottat nevesít, konkrét események kapcsán, mivel a „karhatalmisták végigverték az országot”.³⁰

A megtorlás körébe sorolhatjuk a korábban elemzett 1956. december 5. – 1957. január 11. közötti sortüzeket, több száz halálos áldozattal.

Ebből látható, hogy ha a megtorlás kezdő időpontját 1956. november 4-re tesszük, az 1956-os forradalom halálos áldozatainak nagy többsége a november 4-ével kezdődő időszakra esik. Így nem lehet – vitatható véleményem szerint – a megtorlás áldozatait kizárólag a magyar bíróságok ítéletei alapján kivégzett 350–400 áldozatra szűkíteni.

A megtorlás keretébe sorolhatjuk az 1963-ig állam elleni bűncselekmény miatt elítéltet (18 558 fő), s a politikai cselekményekért elítélteket (összesen 23 761 elítélt). Közbiztonsági őrizetbe 16–18 000 embert vettek, ellenük nem nyújtottak be vádiratot. Ide számíthatók még a tömeges elbocsátások is, főleg pedagógusok, közlekedési dolgozók esetében.³¹

A magyar bíróságok által lefolytatott büntetőügyek közül hatot dolgoztam fel az eredeti iratanyag alapján.

1. A rejtélyek pere (Dudás József és Szabó János elítélése).³²
2. „Ez itt a vértanúk vére” (Földes Gábor és társai pere).³³
3. A pesti srácok pere (Mansfeld Péter és társai pere).³⁴
4. „Kegyelmet nem kérek” (Angyal István és társai pere).³⁵
5. A Köztársaság téri per (Fáncsik György és társai elítéltetése).³⁶

A perfeldolgozás nagy nehézségekkel járt. Az öt ügyben összesen 52 vádlottat ítélték el, ez ügyenként 2–3 vaskos, iratsomónként több száz oldalas iratköteget jelent. Vagyis az öt ügyben kb. 5000–6000 oldalnyi eredeti, meglehetősen rossz állapotban lévő irat-oldalt kellett át tanulmányozni. Az egyes ügyek tartalma, lefolyása eddig teljesen ismeretlen volt a nyilvánosság – s a kutató – előtt, így a történések menetének, tartalmának, kapcsolódási pontjainak megértése csak a teljes iratanyag átolvasása után vált érthetővé, s ezután a második átolvasásra kezdődhetett a tényleges feldolgozás.

Ezután hatodiknak feldolgoztam a Tóth Ilona pert, mely a Püski Kiadónál 2002-ben, majd a Kairosznál jelent meg 2006-ban. Az első öt per anyaga a Kairosz Kiadónál jelent meg 1998-ban *Ez itt a vértanúk vére* címmel.

A kiválasztott ügyekben az iratanyag teljes egészében megvan, külső beavatkozás nem történt az eltelt évtizedekben, kivéve a Tóth Ilona ügyet, ahol perdöntő anyagokat

kiemeltek, s ezeket csak Kahler Frigyes, M. Kiss Sándor és Kiss Réka kutatásai alapján lehetett utóbb megtalálni (ld. később).

Az iratok minden esetben „szigorúan titkos” jelzéssel vannak ellátva, s ez azt jelenti, hogy igazságügyi, vagy belügyi szervek is csak a legkritikább esetben kaptak betekintést. Megerősített források szerint a kor kiválasztott „pártkutatói” (pl. Hollós Ervin, Lajtai Vera, Berecz János) csak az ügyeket lezáró ítéleteket kaphatták meg – ezeknek viszont semmi közük a valósághoz és az iratokhoz.

A lefolyt eljárásoknál *kettőződés* látható:

– a „*megjelenő szinten*”, a nyomozás, a tárgyalás során a *nyomozók*, ügyészek, bírák végrehajtották, a tényleges döntéseket nem ők hozzák;

– a külső, láthatatlan „*döntés szinten*” dől el az, hogy ki ellen, mi miatt emeltek vádat, mire ítélik.

– Valószínűleg még az ítéletet sem az elsőfokon eljáró bíró fogalmazza meg. Erre utal, hogy a vádirati és az ítéleti tényállásnak kevés köze van a jegyzőkönyvekhez, s általában a vádiratok és ítéletek megfogalmazása teljesen mellőzi a jogászi stílust, okfejtést; leginkább egy marxista brosúrára emlékeztetnek. Mindez különösen ott feltűnő, ahol képzett jogász a tárgyalásvezető (pl. dr. Tutsek Gusztáv), akinek jegyzőkönyvei, tárgyalásvezetése jogászi szakszerűséget, precizitást mutatnak, ezzel szemben az ítéletek nem is emlékeztetnek a jegyzőkönyvekre. *Vagyis a tárgyaló bíró személye és az ítélet megfogalmazója nagy valószínűséggel eltér egymástól.*

Célszerűbb a „*konceptiós leszámolási eljárásról*” beszélni az ügyek kapcsán. Ezen *konceptiós leszámolási eljárásokban az igazságnak, a tényeknek, a jogszerűségnek, a vádlotti védekezésnek semmi szerepe nincs; céljuk a vádlottak végleges (halálbüntetés) vagy hosszú idejű kizárása a társadalomból, s évtizedekre való megbélyegzésük.*

Az előzőek alapján a konceptiós leszámolási eljárásokban van egy láthatatlan *külső irányító-döntéshozó szerv*.

Ez a szerv a nyomozás elrendelésétől kezdve az ítéletek végrehajtásáig, az apró részletekig bezárva *meghatározza az eljárások menetét, a kiszabandó büntetéseket*. Ezen külső szerv léte folyamatosan érezhető az eljárás egész folyamatában, de határozottan *bizonyítható* is némely esetben, pl. a Dudás–Szabó-, vagy az Angyal-ügyben (ld. ott részletesen). Ennek – a valószínűleg B.M.–ÁVH, s a szovjet KGB – keretében működő „*eljárásfelügyeleti szerv*”-nek a létrejelenleg dokumentáció nincs. Ilyen *dokumentáció azonban bizonyára létezik*.

Vagyis ezen perekben létezik egy külvilág számára ma is érzékelhető, megfogható, *bírósági-nyomozati peres anyag*, s emellett valószínűleg létezik egy valóságos „*irányító anyag*”, ez egyes perekre vonatkozna. Ezen „*irányító anyag*” felkutatása – ha egyáltalán a külső, beavatkozó szint rögzítette írásban utasításait – tenné teljessé a konceptiós leszámolási eljárások anyagát. Ezeket az „*irányító anyagokat*” hozzá kellene kapcsolni a perek anyagához, így válna teljessé az utókor számára e perek dokumentációja.

A forradalom és szabadságharc 1956. novemberi–decemberi teljes leverése után komoly dilemma és nehézségek elé kerültek a megtorlást közvetlenül lebonyolító ügyész-bírói-nyomozati szervek és az irányító pártapparátus; nem voltak felkészülve a több tízezer embert érintő leszámolásra.

Bár egy diktatúra mindig alkalmassá tudja tenni magát a tömeges leszámolásra, *1956 végén, 1957 elején kellett megoldani elvileg a kérdést; tömegesen kiket, mi alapján, milyen formában, mire ítéljenek el* – nyilvánvaló volt, hogy a forradalom leverésének napjaiban bevezetett statáriális bíraskodás éveken keresztül nem alkalmazható.

A tömeges, gyakorlati megtorlás elvi „tudományos” alapjait volt hivatva kidolgozni az a „vita”, amely a korabeli jogi szakfolyóiratok hasábjairól követhető. E körben négy cikk nyújtott iránymutatást a leszámolásra:

- Dr. Szénási Géza: Az ügyészségek feladatai az ellenforradalom leverése után.³⁷
- Dr. Vida Ferenc: Szempontok az anyagi büntető jogszabályoknak ellenforradalmi cselekményekre alkalmazásához.³⁸
- Dr. Horváth Tibor: Az ellenforradalom bünözése ellen folytatott harc néhány büntetőjogi vonatkozása.³⁹
- Marosné dr. Safrankó Margit: Az ellenforradalmi bűncselekmények törvényi tényállása egyes elemeinek értelmezése.⁴⁰

A négy cikk alapján megállapítható, hogy 1957. május–júniusára állt készen a *tömeges megtorlás elvi és gyakorlati alapjainak kidolgozása*. Ennek legfőbb elemei voltak; *Előszőr*: a BHÖ 1. pont (szervezkedés) és a BHÖ 2. pontjában (izgatás) meghatározott cselekményekre koncentráló büntetés kiszabás;

Másodszor: a népbírósági rendszer felállítása;

Harmadszor: a büntetőeljárás gyorsítása és célszerűsítése címén a büntetőeljárás még e korban is élő, alapvető, garanciális elemeinek kikapcsolása (fellebbezési eljárásban a súlyosítási tilalom, a tényálláshoz kötöttség elvének elvetése, a védők súlyos korlátozása, a Legfelsőbb Bíróság első fokon, fellebbezés nélküli eljárási lehetősége stb.).

Vagyis a szervezeti keretek ez időre történt kialakítása, a jogszabályi háttér megteremtése után, a cikkek a *megtorló jogalkalmazás módjára* adnak részletes iránymutatást az *eljáró ügyészségeknek és bíróságoknak*. Így az 1956 utáni megtorlás elvi-gyakorlati jogalkalmazási háttere *1957. május–júniusra alakult ki véglegesen, ezután indult a tömeges és tudatos megtorlás*.

– Az ügyek 1990-ig „szigorúan titkos” minősítéssel voltak ellátva és természetesen a kutatás számára sem voltak fellelhetők.

Ötödösör: Néhány összesített gondolat az elítéltek eljárás alatti viselkedéséről. Az iratokból megállapítható, hogy rendkívüli erőfeszítéseket tettek az egész eljárás folyamán az *eljárás alá vontak teljes megtörésére*. Az eljárás fő célja, bármi eszközzel, *minél szélesebb körű beismerés kieroszakolása, ehhez képest a tanú és egyéb bizonyítás elhanyagolható*.

A terheltek megtörésének fő módszerei:

– *A terhelt teljes elszigetelése*; hosszú, több hónapos nyomozás, melynek során a terhelt semmi kapcsolatot nem tud tartani a külvilággal. Tárgyalási szakban is legtöbbször zárt tárgyalás. Ügyvédi kapcsolatfelvétel csak a tárgyalási szakban, de akkor is korlátozottan.

– Súlyos *lelki terror* a terheltek felett (hozzátartozók letartóztatásával, előzetesben való elrohádással fenyegetés, sötétzárkába zárás, fegyveres őr jelenléte a kihallgatáson stb.). Ugyanakkor *előnyök kilátásba helyezése* beismerés, vagy vádlott-társakra való terhelő vallomás esetén. Jegyzőkönyvileg is rögzítetten durva szidalmazása a terhelteknek.

– *Az esélytelenség érzésének kialakítása* (felesleges a tagadás, a hatóságok mindent tudnak, a társak mindent bevallottak).

– *Fizikai bántalmazás lehetősége*. Az iratokból nem állapítható meg, hogy fizikai bántalmazással bírtak volna rá valakit beismerésre, de az ezzel való *fenyegetés* fennállt. (Természetesen ezzel nem állítható, hogy nem volt fizikai erőszak – nagy valószínűséggel volt, legalábbis egyes esetekben – csak ez az iratokból nem bizonyítható.)

Mindezen körülmények figyelembevételénél nem csodálkozhatunk azon, hogy a terheltek jelentős része a hosszú hónapokig – esetleg évekig – tartó eljárás alapján tel-

jesen megtört, s *elimeri bűnösségét*, ugyanakkor viszont kisebb számban fordul elő a vádlott társra tett terhelő vallomás. Nem ítéhető el, sőt *megérthető bármilyen terhelti védekezés, magatartás* – leszámítva a terhelte társakra tett terhelő vallomást.

Milyen terhelti magatartástípusok vázolhatók a rettenetes körülmények között?

Kezdetől fogva teljes beismerés (pl. Angyal István). Ez viszonylag ritkán fordul elő; célja valószínűleg az utókor előtti tényfeltárás. Ez a terhelte típus nagyon reálisan felmérte azt, hogy semmi esélye nincs az életben maradásra.

A cselekmények *teljes tagadása*. Viszonylag gyakran fordul elő. Oka kettős lehet; a vádlottnak valóban semmi köze a vád tárgyára tett cselekményhez (sok példa hozható; pl. Tihanyi Árpád, Gulyás Lajos, Debrei István, Novák István), vagy a vádlott legalább részbeni tagadásával át akarja adni a bizonyítást terhét (pl. Opotzky Istvánné, Cselik Ferenc).

Összesítve megállapítható, hogy – amennyiben volt lelkiereje a terheltek végigvinni e védekezést – ennek a tagadásnak volt némi esélye. A hatóságok ugyanis számos esetben semmiféle bizonyítékkal nem rendelkeztek, így néha, legalább a halálbüntetés elkerülhető volt a tagadással (pl. Debrei István, Blaski József).

A terhelte egy jól felépített, megalapozott védekezést terjeszt elő, de az eljárás folyamán rádöbben, hogy semmi esélye nincs; ettől összeroppan és nem egyszer teljes önfeladásba megy át, és halálbüntetést kér saját magára (Földes Gábor, Fánicsik György, Szabó János, Angyal István).

Teljesen egyedülálló Mansfeld Péter viselkedése az eljárás alatt. Ő kitűnő éleslátással felismerte, hogy semmi esélye az életben maradásra; ekkor magára vállalta a vádlott-társára, Blaski Józsefre emelt vádat. Páratlan cselekedetével megmentette vádlott-társát.

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy a vádlott a cselekményekben való részvételét elismeri, de tagadja, hogy ez bűncselekmény lenne (Dudás József, Teuchert János). Rendkívül logikus, jogszerű védekezés, de semmi esélye nincs.

A terheltek közül vannak néhányan, akik végig *kitartanak kommunista világnézetük mellett* (Dudás József, Angyal István, Földes Gábor, Szirmai Ottó). Ez a büntetés-megállapítást és -kiszabást egyáltalán nem befolyásolja, sőt majdnem hogy súlyosító körülményként szerepel. A kommunista múlt és meggyőződés az eljárások megindítása előtt játszhatott szerepet; a vizsgált perekben némely baloldali elítéltet – annak ellenére, hogy főszereplő volt! – csak később, bizonytalankodás után kapcsoltak be (pl. Földes Gábor, Angyal István). Így fölmerült, hogy a forradalom kommunista meggyőződésű résztvevőit esetleg komoly külső erők menteni akarták az eljárások alól.

Összességében megállapítható, hogy *a terhelte védekezése, teljesen közömbös a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása szempontjából. Egyébként is a terhelte és védői bizonyítási indítványokat következetesen elutasítják, a jegyzőkönyvek védői és terhelte kérdést a tanúkhöz nem tartalmazzak. A terheltek sorsa teljes mértékben az eljárástól függetlenül, a tárgyalótermen kívül dől el.*

A bírósági eljárások első megdöbbentő vonása, hogy *az eljáró tanácsok elnökei az elsőfokú eljárásban többször nem jogászok*. (Gyepes István bíró – Földes Gábor ügy, Ledényi Ferenc bíró a Legfelsőbb Bíróságon, mint elsőfokú bíróságon! – Dudás–Szabó ügy, Guidi Béla bíró – Mansfeld Péter ügy. Kivételesen dr. Tutsek Gusztáv Szirmai–Angyal ügy és Fánicsik ügy.) A „dr” nélküli bírák e korban jogakadémiát végeztek, s volt közöttük olyan (Gyepes István), aki a vádlottak kivégzésére szerezte meg jogi doktorátusát. Természetesen az ügy népbíróinak sincs jogi végzettsége, de a tárgyalási jegyzőkönyv vezetője általában jogi doktor. A védők minden esetben rendelkeznek doktorátussal.

A megtorlás elején lévő ügyekben (Dudás–Szabó ügy, Földes Gábor és társai pere) még látható, hogy az elnyomó hatalom nem találta meg a végleges és tömeges megtor-

lást lebonyolító fórumrendszert; ezen ügyekben teljes az eljárásbeli bizonytalanság. A Földes Gábor és társai ügyben első fokon a Győri Megyei Bíróság rendes büntetőtanácsa jár el, másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának külön tanácsa dönt, a Dudás–Szabó ügyben a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma járt el első fokon, fellebbezés nélkül, noha a legfőbb ügyész a Katonai Bírósághoz nyújtotta be vádiratát. Csak az 1957. évi 25. tvr. és az 1957. évi 30. tvr. alakítja ki a *népbíróságok* rendszerét, mely a későbbi ügyekben már eljár.

A tárgyalások minden esetben *zártak*. Ez alól egyetlen kivétel a Földes Gábor ügy elsőfokú győri tárgyalási eljárása, majd a Tóth Iлона ügy, ahol – még a megtorlási perek elején, 57-ben – nyilvános tárgyalást tartottak. Itt a nyilvánosság hatására a védők és vádlottak sokkal nyíltabbak, bátrabbak voltak. Nyilván annak hatására soha többet nem volt nyilvános tárgyalás – tudomásom szerint.

A *jegyzőkönyvek* – talán a „doktori” jegyzőkönyvvezetésnek köszönhetően – általában alaposak; több olyan vádlotti-védői kijelentést rögzítenek, melyekből megkaphatunk valós tényeket az eljárás szörnyűségeiről. Különösen érdekesek a védőbeszédek jogi minősítései, és az utolsó szó jogán mondottak – ezek mutatják be az eljárások teljes megalapozatlanságát. A jegyzőkönyvekből érthető meg a koncepciók megtorlások egyik fő jellegzetessége; a *vádiratok és ítéletek teljes elszakadása a valóságtól*, a tárgyaláson elhangzottaktól.

A bírói eljárások középpontjában is a *vádlotti kihallgatások* állnak. A fővádlottakat gyakran több napon át folyamatosan hallgatják ki, vallomásukat 10-12 sűrűn gépelt oldal rögzíti.

A vádlottak megtörése a bírósági kihallgatások fő célja. Ez a fővádlottak esetében többször olyannyira sikerül, hogy ők kérnek halálbüntetést magukra, s gyakorlatilag ők vádolják saját magukat. (Földes Gábor, Angyal István, Szirmai Ottó, Fáncsik György, Szabó János.) Ők általában a „politikailag fontos” vádlottak. Ezen csoport tagjai közül egyedül Dudás József tud kitartani védekezése mellett. „Nem vágytam hatalomra. Ha meg kell halnom, a magyar szabadságért halok meg” – mondja Dudás József az utolsó szó jogán. A politikailag valószínűleg nem olyan fontos vádlottakon, akik nem is ismeretek annyira forradalombeli szerepükkel (pl. a Tűzoltó utcai, a Köztársaság téri fiatal harc-osok) – nincs akkora kihallgatási teher, s ők jobban ki tudnak tartani védekezésükben.

Az eljárásokon a halálbüntetés veszélyét nem érző vádlottak (pl. Teuchert József, Beke Tibor – az Angyal–Szirmai ügyben) mindvégig ki tudnak tartani ártatlanságuk hangoztatása mellett. A többség azonban a csoportban is elismeri bűnösségét, de őket rövidebben hallgatják ki.

Van egy harmadik *vádlotti csoport is; akiket fenyeget a halálbüntetés veszélye*; vagy az ügyész kér rájuk halálbüntetést, vagy első fokon halálra ítélik őket – utóbb mégis „csak” súlyos, általában életfogytig tartó börtönbüntetést kapnak (pl. Blaski József – Mansfeld ügy, Széll Sándor, Cselik Ferenc – Szirmai–Angyal ügy, Debrei István – Fáncsik ügy). Teljesen *véletlenszerűnek, ötletszerűnek* mondható, ezen vádlottak miért kerülnek el a halálbüntetést – mikor hasonlóan cselekvő vagy éppen szintén ártatlan vádlottakat ugyanazon ügyekben halálra ítélnék. (Pl. Tihanyi Árpád, Gulyás Lajos, Fáncsik György.)

Így ki lehet mondani, nagy valószínűséggel, hogy *az elkövetett cselekmények, a bizonyítás anyaga nagyobbrészt függetlenek a kiszabott büntetésektől*.

A *bizonyítási eljárásokban* érdektelen tanúktól jóformán nem lehet terhelő vallomást hallani. A fő terhelő tanúk általában a rendszerhez hű katonai-ÁVH-s alakulatok tagjaiból kerülnek ki – akik viszont nem érdektelenek, mert néha szenvedő alanyai az eseményeknek. Az objektív vallomást tevő katonák egyike Ambrus József őrnagy a Földes Gábor

ügyben – talán ezért is kerül katonatársaival együtt másodfokon az elítéltek közé. Kirívó azon ÁVH-sok terhelő vallomása, akiket kifejezetten a vádlottak mentenek meg, ilyen például Máté Lajos határőrtiszt, akit Gulyás Lajos halálraítélt lelkész ment ki a lincselő tömegből Mosonmagyaróváron testi épsége kockáztatásával – mégis megmentője ellen vall.

A bizonyítási eljárások súlyos hiányosságait az eljáró hatóságok is látják; ezért a tanúk számtani szaporítása céljából számos olyan tanút hallgatnak meg, akiktől semmit nem lehet megtudni az ügyre vonatkozóan. Ritkán – de előfordul – a vádlott-társak részéről részben terhelő vallomás (ld. korábban Tóth Tibor).

Némely ügyben (pl. Köztársaság tér – Fánicsik György és társai pere, Mansfeld Péter ügye, Földes Gábor per) fényképfelvételek szerepelnek bizonyítékként, amelyek valóban a helyszínen készültek, csak éppen a vádlottak cselekményeit nem bizonyítják.

Az eljárásban nyomasztó tanácsvezetői túlsúly uralkodik, a kihallgatásokat kizárólag ők vezetik, népbírói, ügyési kérdés nagyon ritkán fordul elő, védői kérdés szinte soha nem hangzik el.

Az ügyész általában hosszú vádbeszédet mond; védelejtés nem fordul elő, enyhébb minősítést ritkán javasolnak, gyakoribb a minősítés súlyosítása. A vádbeszédekben nagyobb számú halálbüntetést indítványoznak, mint amit a bíróság kiszab. A vádbeszédek rendkívül alacsony színvonalúak.

A védőbeszégeket általában röviden idézik az elsőfokú eljárásban. A védőbeszédek fő jellemzője – és erénye –, hogy nem osztják az ügyési álláspontot sem a tényállás, sem a bűnösség megállapítása, vagy a minősítés tekintetében. Így a rövid védőbeszédekből is megállapítható az eljárások teljes megalapozatlansága, jogtalansága. Komoly védői munkáról csak a nyilvánosság előtt folyt Földes Gábor per elsőfokú tárgyalása, s a Tóth Ilona perben szólhatunk – nyilván ezért lettek később zártak a tárgyalások és korlátozták a védők tevékenységét. Halálbüntetés kiszabása esetén részletes kegyelmi kérelmeket terjesztenek elő a védők. A védőbeszédek előtt számos bizonyítási indítvány hangzik el, ezeket következetesen elutasítják.

A másodfokú eljárásban – nyilván azért mert már nincs bizonyítás – terjedelmesebb védőbeszégeket olvashatunk. Összességében megállapítható, hogy a rendkívül korlátozott védői lehetőségek között az ügyvédek igyekeztek menteni a menthetőt – az ő tevékenységükről lehet egyedül pozitív megállapításokat tenni.

A tárgyalások sokszor *legdrámaibb részei* mind első, mind a fellebbezési eljárásban a vádlottaknak az *utolsó szó jogán mondott* szavai. Ezeket általában elég hosszan, hűen lejegyzik. E szavakból összegezhetőek azok a vádlotti viselkedésformák, melyeket korábban elemeztünk.

„Nem ismerhetek el olyan bűnt, amit nem követtem el. Ezért a bíróságtól felmentő ítéletet kérek.” (Teuchert József)

„Én szabad emberként akartam élni, börtönben nem tudok meglenni. Kérem a bíróságot, hagyja meg az ítéletet, mert olyan tényállást állapítottak meg, melyért halál jár.” (Angyal István)

„Élő hazafiság volt hazafiságom. Elmehettem volna, azonban maradtam, mert mindig azt tanítottam, itt élned, s halnod kell.” (Tihanyi Árpád)

„Három gyermekem van, feleségem van. Órájuk gondoljanak az ítélet meghozatalánál. Nagy szeretem őket és ők is szeretnek engem.” (Gulyás Lajos)

„A bíróságon tíz percig nézhettem az iratokat, s ezt is megbilincsel kézzel. A nyomozati anyagot elolvasás nélkül kellett aláírni. Hét nap sötétzárkát kaptam, mert nem akartam elvállalni a dolgot a rendőrségen. A halálbüntetéstől féltem, ezért akartam megszökni. Ha kikerülök a börtönből, szakmában szeretnék dolgozni.” (Mansfeld Péter)

Az elsőfokú ítéletek sokkal terjedelmesebbek a vádiratoknál. Kirívó és megdöbbentő, hogy *nem találunk egyetlen ügyben sem aláírt elsőfokú ítéletet* – még úgynevezett rövidített ítéletet sem. Minden ügyben viszont nagyszámú stencilezett, aláíratlan ítélet van, melyeket az elítélteknek nem kézbesítettek – hasonlóan a vádirathoz. Ezen stencilezett ítéletek egyikét jogerősíti és bélyegzi le a tanácsvezető – az „aláírásban akadályozott népbírók helyett is”. Vagyis a népbírók az eljárásokban csak a nevükkel szerepelnek, aláírásukkal soha (legalábbis a vizsgált ügyekben).

Az első fokú ítéletek *kirívóan alacsony színvonalúak*. Részletesen foglalkoznak az ítéletek az elítéltek személyi viszonyaival, politikai helyzetelemzésekkel, s általában a valóságtól nagyrészt elszakadó tényállást rögzítenek. A jogi minősítés rendkívül rövid, bizonyítási kérdések, kételemek nem merülnek fel – az ítéletek elfogadják alapjaiban a vádirati tényállást és minősítést.

Néhány idézet az első fokú ítéletek színvonalának jellemzésére:

„Dudás József felelősséggel tartozik az ártatlanul legyilkolt kommunistákért és a demokratikus gondolkodású emberekért, a barikádokon elpusztult fiatalok ezreiért, akik a Dudás Józsefektől félrevezetve nem igaz ügyért áldozták életüket.” (Dudás–Szabó ügy)

„Ennél a kérdésnél a bíróság abból indult ki, hogy a csoport célkitűzései közé tartozott rendőrök, munkásörök és más hatósági közegek megtámadása, ellenforradalmi propaganda kifejtése röpcédulák szórásán keresztül, továbbá az állampolgárok nyugtalanságban tartásával is előidézni azt, hogy még más megbúvó ellenforradalmárok kövessék példájukat.” (Mansfeld ügy)

„Minden olyan személy, aki fegyvert ragadott a Népköztársaság ellen, különösen az, aki aktív résztvevője volt a Népköztársaság nagy bástyájának, a Köztársaság téri párt ház felprédálásának, a társadalomra veszélyesség legmagasabb fokát mutatja.” (Fáncsik ügy)

„A vádlott által vezetett ellenforradalmi csoport magatartása következtében a népgazdaságot mennyiségileg meg nem állapítható, de kétségtől több százmilliókat meghaladó kár érte. Szirmai Ottó elsőrendű vádlott a rádió ostromát személyesen élte végig. Láta az ellenforradalom brutális támadását, a fegyveres banditák garázdálkodásait. Láta a népköztársaságot és a rádiót védő karhatalmi erők mérhetetlen önfegyelmét, kíméletes fellépését a néppel szemben, s a későbbiekben sorsán mégis odaállt az ellenforradalmi banditák közé.” (Angyal–Szirmai ügy)

Mindezek alapján szinte biztosnak mondható, hogy nemcsak a büntetés kiszabás történik az eljáró bíróságoktól függetlenül kívülről, hanem az első fokú ítéletek írásba foglalását is külső szerv végzi.

A *másodfokú ítéletek* lényegesen rövidebbek, s valamelyest szakszerűbbek az első fokú ítéleteknél. Ezen határozatoknál mindig van aláírt ítéleti példány, valamennyi bíró által. Ezen ítéleteknél már úgy tűnik, a tanácselnök végezte az írásba foglalást. A vizsgált ügyekben két ízben fordult elő, hogy szabadságvesztés büntetést halálbüntetésre változtatták (Mansfeld Péter és Kiss Antal – Földes Gábor ügy), viszont négy ízben a halálbüntetést szabadságvesztésre változtatták (Széll Sándor – Angyal–Szirmai ügy, Debrei István, fk. Novák Károly, fk. Deák Gábor – Fáncsik ügy, mindkét ügyben dr. Tutsek Gusztáv az elsőfokú bíró).

Az ítéletek kihirdetése után halálbüntetés kiszabás esetén azonnal kegyelmi tanácsként ül össze a bíróság. Csak egyetlen elítéltet (Szirmai Ottó) javasoltak egyhangúlag kegyelemre, de ennek sincs eredménye. Kegyelmi javaslat nélkül nem terjesztik tovább az iratokat, s a kivégzést azonnal végre kell hajtani. A kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyvek rendelkezésre állnak, ezeket aláírja minden bíró.

A kivégzési jegyzőkönyvek kevés kivétellel (pl. Dudás József, Szabó János – akiket szóbeli közlés alapján cellájukban agyonverték –, Tihanyi Árpád, Gulyás Lajos) rendelkezésre állnak. Ezen jegyzőkönyvek feltűnő precízen rögzítik a kivégzés eseményeit. (Pl. halál beálltának időpontja stb.) Kirívó viszont, hogy Gyepes István utasítja a közjegyzőt, hogy „Az anyakönyvben azt a körülményt, hogy a halál ítéletvégrehajtás következtében állott be, feljegyezni nem szabad” a 056/1956 számú között utasítás alapján.

E megdöbbentő közlés szerint véleményem szerint *megállapíthatatlan pontosan, hány kivégzés történt 1956 után*. Könnyen előfordulhat, hogy a hozzátartozókkal nem közölték a kivégzés – esetleg a lefolytatott eljárás – tényét, hanem arról értesítették őket, hogy a börtönben elhunyt hozzátartozójuk, holott a halál oka kivégzés volt. *A halál oka e szerint az 1956 utáni anyakönyvekből nem állapítható meg.*

Összegezve a megállapításokat az 1956 utáni megtorló eljárásokról:

– Nem beszélhetünk jogi értelemben „perekről”, hanem koncepciók leszámolási eljárásokról.

– Az eljárások kettőzöttek, van egy meg nem jelenő „döntési szint” a teljes eljárásban, ehhez képest a megjelenő hatóságok és eljáró személyek végrehajtó bábuk. A terhelte sorsa a lefolytatott eljárástól függetlenül dől el.

– A bizonyítási anyag élesen elválik a vádirati és ítéleti anyagtól.

– Az eljárás minden szakaszában a legfőbb cél a fő vádlottak minden eszközzel való megtörése, ehhez képest az egyéb bizonyítási anyag elhanyagolható.

– A vádiratok és ítéletek nyomasztó politikai zsargont használnak, ehhez képest a tényállási és jogi minősítési rész rendkívül rövid, primitív.

– A nyomozás hosszú hónapjai alatt eldőlnek az alapvető kérdések.

– Az elsőfokon eljáró bírának – tanácsvezetőt is beleértve – gyakran nincs jogi végzettsége.

– Az elsőfokú ítéleteknek nemcsak a büntetés kiszabását, hanem az ítélet írásba foglalását is nagy valószínűség szerint nem az elsőfokú bíróság végzi.

– Az eljárások elméleti-gyakorlati alapjait dr. Szénási Géza, dr. Vida Ferenc, dr. Horváth Tibor és Marosné dr. Safrankó Margit cikkei adták meg az eljáró hatóságok számára a jogi szakfolyóiratokban, a forradalom leverése után megjelent jogszabályok alapján. (Fel sem merül, hogy egy jogszabálynak nem lehet visszaható hatálya.)

Megemlítendő, hogy szinte minden ítéletben felbukkan a forradalom és a felkelők fasisztának minősítése.

A forradalom leverése után gyorsan megjelentek az új büntetőszabályok, melyek a Rákosi-kor büntetőszabályainál is önkényesebbek. (1956. évi 22. tvr. a büntetőeljárás egyszerűsítéséről az 1956. évi 28. és 32. tvr. a rögtönbíráskodásról, az 1957. 9. tvr. a gyorsított büntetőeljárásról, az 1957. évi 25. tvr. és 30. tvr. a népbírói tanácsokról.)

Zinner Tibor a magyar bíróságok halálos ítéletei közül 1957. január 14. és 1966. október 13. között 372 halálraítéltet nevesít.⁴¹

Az általam feldolgozott 6 perben 63 elítélt közül 20-at halálra ítélték, 6-ot életfogytig tartó szabadságvesztésre. Felmentő ítélet nincs, gyakori a 15-20 éves, kivételes az 1-3 évi szabadságvesztés.

Sajnos a megtorlás során szabadságvesztésre ítélték további sorsát a legtrikább esetben követik a feldolgozásokban. Mivel a megtorlás során 23 761 személyt ítélték el összesen, így néhány adatból feltételezhetjük, hogy a rendszerváltozásig őket és családjukat különféle „jogon kívüli” szankciók érték (elhelyezkedési – külföldi utazás tilalma, gyermekek továbbtanulásának megakadályozása).

Néhány példa az „utólagos” egyéni és családi büntetésekre. Erre kiváló minta a Hódmezővásárhelyen végzett komoly feltáró munka. Itt harcok nem voltak, egy tünte-

tésen a karhatalmisták egy személyt lőttek agyon (Gácsi László). Viszont Nemzetőrség és Munkástanácsok alakultak.

A résztvevő pedagógusok „utólagos” szankciói:

- Albert Zoltánét elbocsátották, tanári pályáját nem folytathatta.
- Aranyossy Ágostont elbocsátották, lánya Aranyossy Ildikó nem tanulhatott tovább.
- Belovai Sándort elbocsátották, ezután 5 évig csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni.
- Farkas Lászlót azonnali hatállyal elbocsátották, a megpróbáltatások miatt 1958-ban elhunyt. Lánya, Farkas Jolán nem tanulhatott tovább.
- Csengő Istvánt állásából azonnali hatállyal elbocsátották.
- Felletár Bélát elbocsátották, 1961-ig segédmunkás volt, csak 1961-től taníthatott újra.

– Győri Imre iskolaigazgatóként engedélyezte a diákszemélyek összehívását, október 26-án a diákok a vezetésével megkoszorúzták a Kossuth-szobrot, végül szónokolt egy nagygyűlésen. Mindezért 6 év börtönre ítélték, s örökre eltiltották a tanári pályától.

– Gyürki Györgyöt elbocsátották, ezután 6 évig fizikai munkás volt.

– Láng Istvánt elbocsátották, négy évig segédmunkás volt.

Egy kiváló emlékkönyv⁴² a fentiekben kívül további tanárok meghurcolását részletezi. (Kiss Lajos, Macher Lajos, Matarovszky Iván, Moldvay Győző, Szabó (Nikolin) Éva, Szabó Lajosné, Szakmány Sándor, Szilágyi Károly.)⁴³

A Hódmezővásárhelyi Nemzetőrség tagjai közül több diákot és munkást rendőri felügyelet alá helyeztek. A Bethlen Gábor Gimnázium számos diákjának oklevéllel fejezte ki sajnálkozását dr. Andrásfalvy Bertalan 1991 decemberében, akik származásuk, a szülők politikai vagy világnézete, illetve az 1956-os forradalomban való részvételük miatt nem tudtak továbbtanulni. Az iskola levéltára 17 továbbtanulásra nem javasolt tanuló nevét rögzíti 1957-ben. Megjegyzendő, hogy a szankcióval sújtott tanárok döntő többségét nem ítélte el bíróság; őket fegyelmi eljárás keretében fosztották meg hivatásuktól, s kérdés, milyen jogi alapon kényszerítették őket több éves fizikai munkára. Ha a megtorlásnak ezt az oldalát vizsgáljuk, akkor a bírósági eljárás alá vont több mint 20 000 személy – s családtagjaik – szankcióval sújtása mellett, valószínűleg országosan több tízezres nagyságrendű a fegyelmi szankcióval sújtottak száma. Összességében így az elítéltek és a fegyelmivel elbocsátottak száma – családtagjaikkal együtt – akár százezres nagyságrendű lehet, ők nagyon hosszú évekre jogvesztettek lettek, hátrányosan megkülönböztették őket – *minden jogi alap nélkül*.⁴⁴

Más forrásból ismerjük Balás Piri László életét. Ő 1955-ben gyógyszerészhallgató lett, a forradalomban való részvételért két és fél év börtönre ítélték. Az egyetemről kizárták, fizikai munkásként dolgozott, 1978-ig megfigyelték. Ezután szórakoztató zenészként dolgozott eszpresszókban. Fekete Pál a békéscsabai forradalmi bizottság elnöke volt, ezért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Később izgatásért újabb börtönbüntetésre ítélték – eközben megtagadta, hogy ügynöknek beszervezzék – 1980-ig rendőri felügyelet alatt állt, s 1988-ban, mint ács és kubikus ment nyugdíjba (végzettsége a szegedi Tanárképző Főiskolán szerzett kizárólagos tanári oklevél).⁴⁵

E néhány kiragadott példa alapján elképzelhetjük, milyen életpálya jutott a forradalomban – akár a legártatlanabb formában résztvevőknek és családtagjaiknak – minden jogi alap nélkül.

Megemlítendő, hogy a forradalom résztvevői közül néhányan úgy mentesültek a megtorlás alól, hogy elfogadták az ügynökbeszerzési ajánlatot. Három ilyen nevet közül a 44-es számú végjegyzet alatti monográfia.⁴⁶ Ők később általában biztos egzisztenciát

alakítottak ki az együttműködésért, míg azok, akik ezt megtagadták, még szigorúbb büntetéseket kaptak (ld. Földes Gábor halálbüntetés, Fekete Pál).

Az 1956. november 5-ével kezdődő megtorlás áldozatainak számát nem ismerjük – ilyen tárgyú *összesítő kutatások* nem voltak –, így csak becslés lehetséges.

– Nem ismerjük az 1956. november 5-től kezdődő szovjet statárium halálos áldozatainak számát, sem az eljárások jogi hátterét.

– A magyar bíróságok által halálraítéltek számát különböző szerzők 230–600 közöttre becsülik. A bíróságok által elítéltek száma összesen 23 761 fő.

– Nem ismerjük az 1956. november 5-től működő karhatalom által – minden jogi eljárás nélkül – lelőtt, agyonvert, áldozatok számát. Ezen áldozatok közül kb. 20 nevét ismerjük, számuk valószínűleg több száz.

– Nem ismerjük pontosan az 1956. december 6. – január 11. között lezajlott újabb sortűzek áldozatainak pontos számát. Az áldozatok száma valószínűleg több száz.

– Nem ismerjük az 1956. november végétől az osztrák és jugoszláv határon lelőtt áldozatok számát.

– Nem ismerjük az előzetes letartóztatásban, s a büntetés-végrehajtás során elhunyt áldozatok számát.

– Csak elenyésző mértékben ismerjük a szabadságvesztésre ítélt, vagy fegyelmi elbocsátással tízezrek és családtagjaik további életútját.

Összességében mondhatjuk, hogy míg az 1956. október 23. és november 4. közötti forradalmi események részben felderítettek, addig az 1956. november 4-ével kezdődő megtorlás, s annak jogi háttere túlnyomórészt felderítetlen.

(Alkotmányjogi jogtiprások) Befejezésül röviden szólni kell az 1956. október 20-án kezdődő közjogi zűrzavarról. A kérdést két szerző elemzi részletesen, bár tanulmányaikban több kérdés tisztázatlan marad – általuk is elismerten. Annyit biztosan meg lehet állapítani, hogy sem Nagy Imre 1956. október 24-től október 28-ig, sem Kádár János 1956. november 4-től november 12-ig nem tekinthető miniszterelnöknek.⁴⁷

Kiindulópont, hogy a Magyar Közlöny 1956. október 20. és 1956. november 12. között nem jelent meg, s a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. október 15. után csak 1957. március 9-én tartott ülést. Bár Dobi István, a NET elnöke és Kristóf István jegyzett NET jogszabályokat és határozatokat a két időpont között – mivel ketten nem helyettesíthetik az egész Országgyűlést és a NET-et – Feitl István szerint sem Nagy Imre, sem Kádár János szabályos megválasztására nem került sor.⁴⁸ Az MDP Központi Vezetősége október 24-én éjfél után javasolja Nagy Imrét miniszterelnöknek, a kormány összetételéről nincs szó.

Jelentsük ki, véleményünk szerint a KV „javaslata” közjogi tartalommal nem bír, különös tekintettel arra, hogy csak a miniszterelnök cserére tesz javaslatot.

A Nagy Imre-kormány október 27-én alakult meg, ha Dobi István és Kristóf László képviselhette volna a NET-et, esküt 1956. október 28-án tettek Dobi István előtt. Nagy Imre így ez időponttól tekinthető legitim miniszterelnöknek. Eddig az időpontig Nagy Imre – bár a nevével nyilvánosságra kerültek kormányhatározatok, jogszabályok – a „Pártközpont foglyának tekinthető”. (Rainer M. János)

Ezt két tény bizonyítja: részben nem volt hajlandó aláírni a szovjet beavatkozást lehetővé tevő magyar kérelmet – ezt Hegedűs András volt (?) miniszterelnök tette meg, október 27-én visszadátumozva október 24-re – másrészt ettől az időponttól kezdődik a valóban új Nagy Imre-kormány tevékenysége, s ekkortól teszi meg hatalmas jelentőségű stratégiai bejelentéseit, követeléseit (Magyarország semlegessége, Varsói Szerződésből

kilépés, szovjet csapatok kivonása, többpártrendszer). A Nagy Imre-kormány összetételre november 4-ig három ízben változott, a kinevezések legitimitációja erősen kétséges.⁴⁹

Még rejtélyesebb a Kádár-kormány megalakulása, s közjogi legitimitációja. Kádár miniszterelnöki kinevezése november 3-án Moszkvában történt. Az új kormány összetételéről nincs döntés, s Kádár november 4-én Szolnokon úgy hirdet „kormányt”, hogy csak három tag van jelen, a többiek ekkor még nem is tudnak „kormánytagságukról”.

Kádárék november 7-én szovjet katonai kísérettel érkeznek Budapestre, ahol Dobi István NET-elnök – anélkül, hogy a NET foglalkozott volna a kérdéssel, visszavonja a Nagy Imrének adott kormányfői megbízást (miért?) és felesketi az új kormányt.⁵⁰

Fontos kiemelnünk, hogy Nagy Imre soha nem mondott le a miniszterelnökségről – bár a jugoszláv követségen kísérletet tettek a lemondására.

A Nagy Imre-kormány felmentése és a Kádár-kormány kinevezése a Magyar Közlöny 1956. november 12-i számában jelenik meg – ismét csak Dobi István és Kristóf László aláírásával. (E szerv tagjai voltak: elnök Kádár János, elnökhelyettes: Münnich Ferenc, tagok: Marosán György, Kossa István, Apró Antal, Dögei Imre, Rónai Sándor. Kádár János jegyzi 1956-ban e szerv rendeleteit és határozatait. Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány)

A legdurvább alkotmány sértést Dobi István egy november 4-i NET-határozattal követte el – mely megváltoztatta az Alkotmányt, holott erre az Alkotmány 19. § nem adott lehetőséget! –, s felhatalmazást adott arra, hogy a kormány saját tagjai közül nevezze ki az államigazgatás egyes ágainak vezetőit.⁵¹

Így Dobi István, a NET elnöke a megtorlás kezdetétől (1956. nov. 4.) 1957. február 15-ig nemcsak az Országgyűlést helyettesíti, hanem a teljes Elnöki Tanácsot is! A testület működéséről e két időpont között semmi adat (esetleges jegyzőkönyv, telefonjegyzet stb.). Így Dobi István több mint négy hónapig egyszemélyes államhatalmi szervként működött, egyszerre helyettesítve a két legfőbb államhatalmi szervet. Jogalkotási aktivitására csak néhány adat:

1.) 1956. november 12-én felmenti a Nagy Imre-kormányt, majd kinevezi a Kádár-kormányt (1956. évi 28. NET határozat). Ugyanezen a napon NET határozattal módosítja az Alkotmányt (!) (1956. évi 26. NET határozat.)

2.) 1956. november 20-án dr. Szénási Gézá-t kinevezi legfőbb ügyésznek.

3.) 1956. november 24-én szabályozza a Munkástanácsok működését (1956. évi 25. tvr.)

4.) 1956. december 11-én statáriumot hirdet. Itt némi hiba van, mert a jogszabálynak nincs szankciója! Ezért december 13-án módosítani kell azzal, hogy a bűnösség megállapítása esetén halálbüntetést kell kiszabni (1956. évi 28. tvr. és 1956. évi 31. tvr. Ugyanebben a számban rendelkezik a közbiztonsági őrizetről (1956. évi 31. tvr.)

1957 májusáig a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány elnökeként Kádár János vagy Apró Antal, Münnich Ferenc jegyzi a jogszabályokat. Meglepetésre 1957. március 1-én nevezte ki a fenti szerv tagjává Biszku Bélát, Dobi Istvánt nem megjelölt miniszteri beosztással. Meglepetésre dr. Nezvál Ferenc 1957. II. 28-tól igazságügy-miniszterként ad ki rendeleteket, holott ilyen funkció nincs, kinevezéséről nincs adat.

Az Országgyűlés 1957. május 9-én megválasztja a Minisztertanács tagjait. Itt Apró Antalt elnökhelyettesként nevezik. Kádár nincs elnökként megnevezve, Biszku Béla neve nem szerepel a Minisztertanácsban, mint ahogy Münnich Ferencé sem (!), dr. Nezvál Ferencé viszont igen. A Minisztertanács tagjai ezután miniszterként hoznak rendeleteket.

Ezután következik Dobi István újabb jogtechnikai bravúrja. 1957. május 25-én NET-elnökként törvényt alkot (!), amivel módosítja az Alkotmányt (!), s létrehozza a minisztertanácsot (!), melynek tagjait már május 9-én az Országgyűlés megválasztotta!

(1957. II. tv. – bár, a minisztertanács megnevezése után zárójelben hozzát teszi, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnevezést.)

Ezután Kádár János neve 1957. VI. 5-ig felbukkan a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként, majd általában Apró Antal vagy Münnich Ferenc jegyzi e szervezetet. 1957 folyamán minisztertanácsi jogszabály nincs, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány jogszabályait túlnyomórészt Münnich Ferenc jegyzi, kisebb részben Kádár János, mint elnök, vagy Apró Antal. Biszku Béla a nem létező Belügyminisztérium minisztereként továbbra is rendeleteket ad ki.

1958. I. 23-án Kádár János még a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként jegyez egy határozatot. (1002. XI. 12.), majd az Országgyűlés 1958. január 28-án felmentette, s államminiszterré nevezte ki, és dr. Münnich Ferencet pedig a Minisztertanács elnökévé választotta. Aki viszont továbbra is a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökeként jegyzi a jogszabályokat.

A kormány még 1968-ban sem a Minisztertanács elnevezést használja.

A közjogi zűrzavar a következők szerint összegezhető:

Bár az Országgyűlés 1957. május 9-én Minisztertanácsot választ – elnök nélkül – a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, melyet Dobi István egyszemélyben nevezett ki 1956. november 12-én, tovább „él”. Így Kádár Jánost 1957. május 9-én nem választotta meg miniszterelnöknek az Országgyűlés, funkcióját továbbra is Dobi István 1956. november 12-i egyszemélyi kinevezése alapján gyakorolja.

A két szerv keveredése miatt teljességgel bizonytalanok az egyes személyek és funkcióik (pl. Biszku Bélát *nem* belügyminiszternek nevezik ki 1957. március 1-én, neve az 1957. május 9-i Minisztertanács tagjai közt nem szerepelt, mégis a továbbiakban belügyminiszterként ad ki rendeleteket).

Feltétlenül zűrzavar körébe sorolhatók Dobi István egyszemélyi, súlyos kihatású NET törvényerejű rendeletei több mint négy hónapon át, és NET-elnökként törvénnyel való alkotmánymódosításai.

Még egy rendkívüli közjogi unikum: a Kádár-kormány legitimnek a hatályos alkotmányjog szerint 1957. május 9-től tekinthető, mert az Országgyűlés ekkor választotta meg tagjait.⁵²

A zűrzavart mutatja, hogy 1957. V. 18-án a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ad ki rendeletet Apró Antal ellenjegyzésével (akit egyébként május 9-én az Országgyűlés felmentett. Magyar Közlöny, 1956. május 18.) Ezután felrémlített a vezetőkből az alkotmányjogi zűrzavar, mert Dobi István, mint a *NET elnöke, 1957. május 23-án törvényt hoz (!) és az államigazgatás legfelsőbb szervének immár a Minisztertanácsot nevezi meg*, s új címet alkot. (Magyar Közlöny, 1957. május 23.) Itt két vaskos hiba van! Dobi István nem alkothat törvényt és nem módosíthatja az Alkotmányt!

Akkor lehetséges, hogy nemcsak Kádár János kinevezéséről feledkeztek meg, hanem a kormánytagok 1957. május 9-i kinevezése is illegitim, mert akkor még nem létezett Minisztertanács? Alaposan képzett közjogásznak kell lennie, aki ezeket a kérdéseket megválaszolja!

(A zavart nem sikerült végleg elhárítani! Bár a Magyar Közlöny fejrészében *Kormány rendeletekről* szólnak, az érdemi részben folyamatosan a *Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rendeletei és határozatai* jelennek meg Münnich Ferenc első elnökhelyettes aláírásával, még 1957. VI. 29-én is, holott Münnich Ferenc és Apró Antal nem voltak a Minisztertanács tagjai, csak a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányak.)

Mi volt akkor az államigazgatás legfelső szerve 1957 nyarán? Minisztertanács? Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány? Kik voltak a miniszterek?

Biszkú Béla 1957. VII. 31-én és XII. 28-án belügyminiszterként hoz rendeletet – holott a Minisztertanácsnak nem tagja, s ott nincs megnevezve belügyminiszter sem (Magyar Közlöny, 1957. július 31. és Magyar Közlöny, 1957. dec. 28.). Kádár János, mint a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke csak 1957. augusztus 29-én bukkan fel újra. (Magyar Közlöny, 1957. aug. 29.)

Viszont a Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye 1945–1958 II. kötet csak 1958. I. 18-tól használja a Minisztertanács kifejezést (6/1958. Korm. rend. I. 18.). Ezután viszont megint mellőzik a Minisztertanács elnevezést (pl. a 69/1958. (XII. 24.) Korm. rend.) Ebben a káoszban a legkétségbeejtőbb, hogy még 1958-ban sem állapítható meg, kik hozták a kormányrendeleteket és kormányhatározatokat. Egyáltalán a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjait felmentették valamikor, s ezt a szervet megszüntették? Én 1958 végéig ezt nem tudtam megállapítani! A kötet szerkesztői 1963 után sem észlelték a zűrzavart, mert még 1968-ban Kormányrendeletben használják a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnevezést (50/1968. XII. 31. Korm. rend.).

A homály csak az 1945–1982 Hatályos Jogszabályok Gyűjteményében oszlik fel, ekkor már csak a Minisztertanács elnevezést használja a gyűjtemény 1957. II. 2-től – amikor viszont még nem létezett, mint szervezet, mert Dobi István 1957. május 23-i Alkotmány-módosítása (!) hozta létre.

Mindezeket a történéseket annak ismeretében kell értékelnünk, hogy a Szovjetunió 1956. november 5-től katonai közigazgatást vezetett be hazánkban. „A Szovjetunió úgy kezelte Magyarországot, mint egy tagköztársaságot, mintha nem lettek volna államhatárok a két állam között, úgy közlekedtek a hivatalos személyek. Az SZKP KB Elnökségének tagjai közül 1956 novemberében hosszú hetekig Budapesten tartózkodott Malenkov miniszterelnök-helyettes, Szuszlov, Arisztov KB-titkár, Szerov, a KGB elnöke, sőt villámlátogatásra Hruscsov is Budapestre érkezett novemberben. Kádárt folyamatosan a közvetlen közeléből ellenőrizte Bajkov szovjet nagykövetségi tanácsos. Ezt a helyzetet érzékeltette Kádár az IKB november 11-i ülésén, ahol kijelentette, miután a szovjet hadsereg lefegyverezte a magyar hadsereget „azt kellett kérnünk, hogy járuljanak hozzá ahhoz, hogy megalapozzunk egy új hadsereget”.⁵³

Mindezekből látszik, hogy alkotmányjogi viszonyaink is – különösen a megtorlás során – túlnyomórészt jogellenesek voltak, s lényegüket tekintve a mai napig felderítetlenek.

JEGYZETEK

- 1 Az ENSZ Különbizottságának jelentése. Hunnia Kiadó, 1989.
- 2 A Fővárosi Bíróság Strausz János tanácsa ítélete a salgótarjáni sortűz ügyében (16. B. 768/1994).
Egyes ENSZ Közgyűlési határozatok; 1004/ES. II. felszólította a Szovjetuniót, hogy szüntesse meg a fegyveres támadást. (Yearbook UN. 1956. 84–85.) 1005/ES II. a Szovjet intervenció célja megtagadni a magyar néptől a szabadság és a függetlenség élvezetét (v.o. 86.) 1131/XI. sz.
5 A haditerv a „Hullám” fedőnevet viselte, beindítására az „Iránytű” (Kompassz) jelszó volt hivatalos. A haditerv valószínűleg szovjet levéltárban található, de léteéről több szerző ír. (Pl. Horváth Miklós – Tulipán Éva, Alexander Kirov és utalnak, de felhívják az 51. cikket is (fegyveres támadás – agresszió).
1947. évi XVIII. törvénycikk 22. cikk.
3 Győrkei Jenő – Horváth Miklós: Szovjet katonai intervenció 1956-ban. Argumentum Kiadó, 1996. 196–200. o. Valerij Muszатов: Szovjet katonai politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. Múltunk, 36. évf. 1991. 4. sz. 167. o.

- Zselicky Béla. Ld. részletesen: Jobbágyi Gábor: 1956 és a megtorlás fekete könyve. Kairosz, 2016. 19–29. o.
- 6 Szűcs Miklós: Ezredes voltam 1956-ban a HM Vezérkarában. Szabad Tér, 1989. 60–62. o.
- 7 Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Bp., Akadémiai Kiadó, 102–103. o. és 416. o.
- 8 Leslie A. Ch. Fry angol nagykövet összefoglaló jelentése 1957. jan. 3. „Ha az oroszok tudtak az eseményekről, akkor Gerőnek is tudnia kellett róla... és ezért mondta el 20 órakor erősen harcias beszédét [...] mert hírt kapott arról, hogy a szovjet fegyveres erők már úton vannak megvédeni őt.” Sub clausula 1956. Dokumentumok a forradalom történetéhez. Bp., 2006. 749–751. o.
- 9 A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-rol. Századvég – 1956-os Intézet, 1993. 56–57. o.
- 10 Ld. részletesen az 5. végjegyzet alatt, 11–29. o.
- 11 Ld. Horváth Miklós 7. vj. alatt, 415–416. o.
- 12 Például az 1928-as Briand–Kellogg-paktum, melyben a felek egymás közti kapcsolataikban lemondanak a háború alkalmazásáról. A Szovjetunió a csatlakozásnál kikötötte, hogy a háború fogalmába beletartozik a „nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtását célzó háború, az intervenció, a blokáde és a megszállás”. Az 1941. augusztus 14-én elfogadott Atlanti Chartához csatlakozott a Szovjetunió, a charta kimondja: „tisztelőben tartják minden nép jogát arra, hogy megválassza azt a kormányformát, melyben élni akar”. Ld. részletesen: Nagy Györgyi: A Szovjetunió felelőssége néhány nemzetközi szerződés alapján. Kézirat.
- 13 Radnay László és társai pere. L. B. Bf. V. 873/1972/120.
- 14 56-ban itt háború volt. Új Magyarország, 1992. július 5.
- 15 Katonai Főügyészség Bf. 214/1992.
- 16 KB IV. 1219/1994. Föv. Bír.
- 17 A salgótarjáni sortűz ügyében 2 vádlottra, a tatai sortűz ügyében 1 vádlottra.
- 18 „Mától kezdve lövünk”. 10 év után a sortűzekről. Kairosz, 2003.
- 19 A mosonmagyaróvári sortűzről szóló KSH-statisztika például 1957-ben 50 halottat rögzít a Földes Gábor és társai ügyében 1957-ben hozott ítélet „közel 100 halottat és még több sebesültet rögzít”. A Mosonmagyaróvár 1956 Győr (2000) című kötet 253 sebesültéről szól. A nagy eltérések oka többek között az lehet, hogy a korábbi statisztikák nem számolnak sebesülthalalozással. Így a halottak számát 150–200-ra becsülhetjük, egyébként a helyi temetőben most állították fel az ismeretlen áldozatok emlékművét.
- 20 Kopácsi Sándor: Bevezető ismertetés a Tényfeltárási Bizottság részére a rendőrség Szolgálati Szabályzatáról. Sortűzek 1956 II. Jelentés. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994. 51–59. o.
- 21 A csekély számú irodalomra ld. Berki Mihály: Pufajkások. Bp., Magyar Fórum Könyvek, 1993.
- 22 Nemzetközi jogszabályok. A polgári lakosság háború idején való védelméről kötött 1949. augusztus 12-i Genfi Egyezmény (kihirdetve 1954. évi 32. tvr.), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 15. cikk 1. és 2. pont (kihirdetve 1976. évi 8. tvr.), a háborús és emberiség elleni bűntettek elévülésének kizárásáról szóló New York-i egyezmény 1968 (kihirdetve 1971. 1. tvr.), ENSZ Alapokmány (4. cikk) (kihirdetve 1956. évi I tv.), az 1947. évi XVIII. törvénnyel kihirdetett Párizsi Béke – ennek 6. cikkében kötelezettséget vállalt az ország a háborús bűnök és a béke és emberiség ellenes bűncselekmények üldözésére, megerősítve az 1945. VII. tv.-ben kimondott szabályt.
- A belső jogszabályok közül a korábban hatályos BTK 2 §, a módosított 33 § (2), 137 § 8 pontja (időbeli hatály, elévülés, háború fogalma, illetve a korábbi Alkotmány 7 § (1) bek. és az 57 § (4) bek.).
- 23 Nagy Gyöngyi: Az 1956-os forradalom és szabadságharc új megközelítései. A felelősség kérdése a nemzetközi szerződések tükrében. 43. o. In Tehetségek a történettudomány szolgálatában. Szeged, 2012.
- 24 Mátéffy Csaba: „...itt valaminek történnie kell!” In Pesti utca – 1956. Bp., Századvég – 56-os Intézet, 1994. 222–223. o.
- 25 A több adat közül ld. pl. Dózsa László: Bohóc vérben és vasban, Kairosz, 2004; Stefka István: Ötvenhat ötven éve, Kairosz, 2006. 119. o.; és Jobbágyi Gábor 5. alatt, 372. o. Ómolnár Miklós: 12 nap című könyvében fényképet közöl a budapesti statárium kihirdetéséről (Bp., Szabad Tér Kiadó, 1989).
- 26 November 9-én a Corvin közti és a Práter utcai felkelők nagy autókonvojjal akartak Ausztriába menekülni. Mivel elárulták őket, a szovjet csapatok szétlőtték őket Tarjánáll. Az egyik túlélő, Pásztor György több száz halottról számolt be. Schwartz Gusztáv november 19-én társaival Jugoszláviába akart menekülni. A magyar határőrök tüzet nyitottak, megsebesült, de azért, a jugoszlávok azonban visszaküldték. Szerinte „magyon kevesen értek át élve, több száz halott volt”. Ld. Jobbágyi Gábor, 5 alatt, 373. o.
- 27 Berki Mihály: Pufajkások. Magyar Fórum, 1993. 33. o.
- 28 Ld. 27. vj. alatt, 141. o.
- 29 Ld. 27. alatt, 151. o.
- 30 Kahler Frigyes: A kommunizmus hosszú árnyéka. Kairosz, 2013. 100–101. o. A „jogon kívüli megnevezést” vitatom, mert ebből az következne, hogy a megtorlás koncepciójás pereit „jogon belüliek” voltak – holott ezeknek sem volt semmi köze a „joghoz”. (Ezt a szerző is elismeri!)

- 31 Kahler Frigyes: A megtorlás osztályszempontjai; avagy „bűnhődni kellett, mert kimondták: a király meztelen”. Az 1956 forradalom és szabadságharc szimpózium 1957. 11–12. Konrad Adenauer Alapítvány 211. o.
- 32 A rejtélyek pere. Magyar Szemle, 1995. február, 167–169.; március, 235–252.
- 33 Ez itt a vértanúk vére. Valóság, 1995/10. 78–99.
- 34 A pesti srácok pere. Valóság, 1996/10. 35–56.
- 35 „Kegyelmet nem kérek”. Valóság, 1996/12. 75–99.
- 36 A Köztársaság téri per. Valóság, 1999/6. 21–44. A néma talp. (Tóth Ilona, az Orvosi Kar mártírja.) Püski, 2002, valamint Kairoosz, 2006, továbbá Ez itt a vértanúk vére. 1998.
- 37 Magyar Jog, 1957. február–március, 7–11.
- 38 Magyar Jog, 1957. február–március, 11–14.
- 39 Jogtudományi Közlöny, 1957. 4–6. 97–110.
- 40 Magyar Jog, 1957. június, 113–116.
- 41 Zinner Tibor: Halálós évtized a „Népköztársaság nevében!”. Pálkás György emlékkönyv. Rejtjel Kiadó, 2007. 257. o.
- 42 Nagy Gyöngyi – Zeman Ferenc: Összefogás a szabadságért. Hódmezővásárhely, 2016. 41–61. o.
- 43 Ld. 42. vj. alatt, 66. o.
- 44 Dr. Csoma Lajos: Az elfelejtett forradalom. Hódmezővásárhely, 2006. 198–199. o.
- 45 Pataki diákok az 56-os forradalomban. Bp., 2008, 13–22. o. és 127–137. o.
- 46 Ld. 44. vj. alatt, 117. o.
- 47 Feitl István: Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányának archontológiája körül. Múltunk, 1993 I. 102–113. és Baráth Magdolna: Kádár János első kormányának első jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25. Magyar Országos Levéltár, 2009. Bevezető. 7–20. o.
- 48 Ld. Feitl 47. vj. alatt, 103. o.
- 49 Ld. Feitl 47. alatt, 106–109. Megemlítendő pl., hogy Kádár János és Losonczy Géza államminiszteri megválasztásának nincs okirati háttere, bár Kádár Jánost 1956. november 12-én a Nagy Imre-kormány tagságából felmentették.
- 50 Ld. Baráth Magdolna 457 alatt 8–9. o. Erre mondta Kádár János, „Dobi nagyon becületes ember, jól viselkedett az 1956-os ellenforradalmi események idején”.
- 51 Ld. Feitl 47. vj. alatt, 111. o.; megjelent a Magyar Közlöny 1956. évi 93. számában dátum nélkül.
- 52 Magyar Közlöny, 1957. május 11. 54. szám.
- 53 A Magyar Szocialista Munkáspárt jegyzőkönyvei 1956. november 11. – 1957. január 14. INTERA Rt., 1993. 21–22. o.

Az erdélyi koncepciók perében védőügyvéd, Tunyogi Csapó Gyula

Tunyogi Csapó Gyula (1915–1996) nem egyszerűen egy erdélyi jogász, ügyvéd volt, hanem nagyon sok erdélyi politikai üldözöttnek, koncepciók politikai perében meghurcolt és elítélt magyarnak, köztük sok lelkésznek, papnak, egyházi embernek – katolikusoknak, reformátusoknak, evangélikusoknak – volt a védőügyvédje a román kommunista diktatúra gyilkos tombolásai közepette. 1940–44 között a kolozsvári főispán titkára, 1945–46-ban Kolozs megye alispánja volt. 1947-től kezdve presbiter volt, s folyamatosan valamilyen funkciót töltött be – tiszteletbeli jogtanácsos, igazgatótanácsi tag, fegyelmi bizottsági tag – a református egyháznál. A hetvenes és nyolcvanas években az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka volt, felesége, Endes Judit a hatvanas évek eleje óta a református püspöki titkárságon dolgozott.

Vincze Gábor történész a kilencvenes években életútinterjút készített Tunyogi Csapó Gyulával. Tanulmányomban ennek az írott anyagát használtam.¹

* * *

Tunyogi Csapó Gyula dédapja, Tunyogi Csapó Elek a csomafájai² parókián volt református lelkész, nagyapja, Tunyogi Csapó Béla Bádokon³ volt református lelkész, édesapja, Tunyogi Csapó Gyula, birtokos gazdálkodó volt – Bádokon. A többségében román lakosú faluban románok és magyarok békében éltek egymás mellett; a románok túlnyomó többsége tudott magyarul.⁴ A bádoki elemi iskolai évek után 1925-ben került kisgimnazistaként Kolozsvárra, ahol a Református Kollégiumban olyan tanárai voltak, mint a Kollégium magyar–latin szakos, íróként is ismert és elismert igazgatója, Kovács Dezső; a híres földrajztudós, barlangkutató, későbbi egyetemi tanár, Tulogy János; a magyar–német szakos tanári és teológusi oklevéllel is rendelkező nyelvművelő, a Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvtárosa, Brüll Emánuel; a költő-műfordító Finta Gerő; az irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő (*Erdélyi irodalmi Szemle, Erdélyi Múzeum, Korunk* stb.), a háború után a Bolyai, később Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének vezető professzora, az akkor fiatal, kezdő tanár, Jancsó Elemér; a híres fizikus, később a Szegedi Tudományegyetem Elméleti Fizikai Tanszékének vezető professzora, Széll Kálmán; romántanárunk a költő-műfordító Iustin Ilieşiu volt, aki többek között Gyóni Gézát fordított románra. Tunyogi Gyula a gimnáziumban kitűnően megtanult románul, s az egyetemet is – magyar nyelvű oktatás híján – így végezte.⁵ A kolozsvári egyetemisták kb. 25%-a volt emlékei szerint a harmincas évek elején magyar. Kolozsvár nagy múltú egyetemi város volt: jogtudományi, bölcsészettudományi, műszaki, orvosi-gyógyszerészeti, agrártudományi stb. képzések mellett a református, az unitárius, az evangélikus teológia, valamint a híres Református Kollégium székhelye. Nagyon aktív egyházközi, igazi ökumenikus összejöveteleket tartottak a katolikus és az unitárius diákokkal.⁶ Egyetemistaként aktívan részt vett az ifjúsági szövetkezeti mozgalomban; a harmincas években létrehozott kolozsvári „Méhkas” Diákszövetkezet alapítói és vezető tisztségviselői közé tartozott. Ez a szervezet független volt mind az államtól, mind az egyháztól, teljes önállósággal, a szövetkezeti törvény alapján működött. A Kolozsvár környéki magyar termelőknek akartak segítséget nyújtani a mezőgazdasági termékeik, főleg a tejtermékek értékesítésében. Tejivót, majd diákmenzát is működtettek a diákok olcsó és jó étkeztetése érdekében,

jó kapcsolatokat építve ki a környékbeli földbirtokosokkal és termelőkkel. A szövetkezet forgóalapját nagy diákbálok adományaiból teremtették elő. 1938-tól diákklubot is működtettek, amely a főiskolások és egyetemisták, valamint a kor magyar jeles értelmiségének találkozóhelye lett. 1940-tól a „Méhkasé” volt Kolozsvár egyik legjelentősebb könyv- és papírkereskedése is.⁷ „A Cioflea-féle könyvkereskedést vette meg a »Méhkasé«, s oda szakembert kellett tenni, de a diákétkezdeként én voltam az igazgatója 1938. novemberig, amikor behívtak katonának. Akkor átadtam a munkát másnak.”⁸ – olvasható az interjújában.

A román hadseregben (a kolozsvári harminckettes tüzérezredben) töltött kétéves katonáskodás után – ahol az élelmezéshez osztották be, s az útegek kenyér- és húsellátásáról kellett gondoskodnia⁹ –, 1940–44 között a Kolozs megyei főispán, Inczedy Joksmán Ödön¹⁰ titkára volt. Ezt a megbízatást úgy kapta, hogy a második bécsi döntés értelmében, Észak-Erdély visszacsatolásakor (1940) a magyar rendszer szerinti ügyvédi-bírói vizsgát kellett volna tennie ahhoz, hogy egyéni ügyvédként dolgozhasson. A vizsga letétele reménytelennek tűnt, hiszen a román és a magyar jogi szaknyelvi különbözőségek, a román törvénykönyv és jog szerinti tanulmányok komoly akadályt jelentettek. Egyéni ügyvéd nem lehetett, a magyar hadseregbe való behívót pedig szeretete volna elkerülni, ezért adminisztrációs munkára jelentkezett; az ugyanis felmentést adott a katonáskodás alól. A városházán, édesapja régi jó barátja, korábban a szomszédos falu, Kide plébánosa, Nyirő József¹ segítségével kapott kezdetben napidíjas állást. A későbbiekben kétszer kapott SAS-behívót, de a főispán, aki közellátási kormánybiztos is volt, ezt sikeresen megakadályozta.¹² Inczedy Joksmán Ödön 1944 elejéig mindkét törvényhatóságnak, Kolozsvár szabad királyi városnak és Kolozs vármegyének is a főispánja volt.¹³ Tunyogira, aki kiváló szakember, remek szervező és kiváló „diplomata” volt, nagy szüksége volt.

Inczedy és Tunyogi – ugyanakkor, amikor Vita Sándor közgazdász¹⁴, Márton Áron püspök, Csögör Lajos fogorvos és mások – aktívan részt vettek a zsidók mentésében. „A gettósítást nagy részben a magyarországiak hajtották végre, mint Hollósy-Kuthy Lajos rendőrfőnök-helyettes és Papp Géza rendőrtiszt.”¹⁵ A zsidók gettóba zárása során többek között Brüll Emánuel, Steiner Pál orvosprofesszort és számos zsidó embert és kommunistát is sikeresen megmentettek a deportálástól. „Aztán volt egy Mayer nevezetű orvos-házaspár. Emlékszem, Mayerné az egyéves fia fejével takarta el a sárga csillagot, és így vezettem be a főispánhoz.”¹⁶ „Amikor Bakó László és Endre László¹⁷ lejöttek Kolozsvárra, be se léptek Inczedy főispáni hivatalába! Bár napokat töltöttek Kolozsváron, de Inczedy-nél még tisztelgő látogatást sem tettek. Be se avatták Inczedyt, mert tudták, hogy ezt nem helyezte. [...] Az egész zsidókérdés drasztikus, embertelen végrehajtását ez a két államtitkár a város akkori főispánjával, Varga Lajossal és a csendőrséggel intézte el. [...] Inczedy maga a deportálás végrehajtásáról úgy értesült, hogy a megyeháza ablakából látta, amikor Bánffy-hunyadról érkeztek az első teherautók, zsidókkal. Felháborodással mondotta nekem, a titkáranak: *Hát ezt a disznóságot mégis végrehajtják! Reméltem, hogy elmarad...*”¹⁸ – emlékezett Tunyogi Csapó Gyula. Inczedyt később, 1946 tavaszán – a kommunista diktatúrákban szándékosan terjesztett és szinte mindmáig fenntartott hazug és hamis nézet szerint, hogy ti. mindenki, aki keresztény magyar értelmiségiként korábban részt vett az állam- és közigazgatásban, az csakis antiszemita és náci lehetett, és mint ilyen, *felelős* a zsidók deportálásáért és megöléséért – háborús bűnösneként lefoglák. Azt a zsidó fiatalembert, aki a tárgyaláson Inczedy mellett tanúskodott, a kint várakozók majdnem meglincselték, amikor kiment a teremből, amiért „árulóként” a volt főispánt védte. (Neki köszönhette az életét.) Tunyogi

is tanúskodott az általa – a bírói kérdésre – „nyugati demokratának” mondott Inczédy mellett: „Tudtommal mindent elkövetett a lakosság tisztességes védelme, ellátása érdekében. A zsidókat, ahol lehetett, segítette. Nem tett különbséget a románok és a magyarok között.”¹⁹ – emlékezett vissza. Amikor Tunyogi kiment a tárgyalóteremből, az ott gyülekező zsidó várankozók közül őt senki nem hurrogta le: ismerték, és a legtöbbször pontosan tudta, hogy a mentésükért hálával tartozik Tunyogi(ék)nak.²⁰ Inczédyt elengedték, nemsokára bekövetkezett haláláig szerény körülmények között élt. Eredetileg egyesek háborús bűnöst akartak volna kreálni belőle (is), s ez Tunyogira nézvést is súlyos következményekkel járt volna, de a politikai erőviszonyok, a körülmények végül is a felmentését eredményezték.

Tunyogi Csapó Gyula az 1940 végén – Vita Sándor közigazdász szervezésében – megalakult Erdélyi Kör tagja, illetve utolsó igazgatója volt. E szervezet keretén belül hetente egyszer összegyűltek az erdélyi értelmiség jeles képviselői, azok, akik valamilyen döntési, befolyásolási lehetőséggel rendelkeztek. Az 1944 szeptemberében széleskörű összefogással megalakult Erdélyi Magyar Tanács üléseire már nem tudott elmenni, mert a román kiűrés következményei miatt megsokszorozódtak a teendői.²¹ Az Erdélyi Tanács 1944. szeptember elején memorandumot nyújtott be Horthy Miklóshoz a háborúból való kiválás sürgetése érdekében. Jogos, Erdély lakosainak sorsára vonatkozó – utóbb beigazolódnak – aggodalmukat fejezték ki, amennyiben az ország továbbra is a németek oldalán bent marad a háborúban, miközben Románia sikeresen kivált a németek oldaláról és a szövetségesek mellé állt.²² Az Erdélyi Magyar Tanács állította fel a népfrontos összefogást tükröző polgárőrséget és szervezte meg a lakosságnak és az anyagi javaknak (múzeumok, intézmények, kastélyok stb.) a fosztogatások és rablások elleni védelmét. A harcok a visszavonuló (német és magyar), valamint az előrenyomuló (szovjet és román) csapatok között rövid ideig még folytatódtak. Inczédy is felajánlotta Tunyoginak, hogy rendelkezésére bocsátja a hivatali Mercedes gépkocsit, a Wilhelm Scherg cég tulajdonosa is telefonált neki, hogy a Münchenbe induló tehergépkocsiban szívesen látja őt és a családját, meneküljenek ők is – de mint ahogyan Inczédy, Tunyogi is maradt... Az erdélyi magyarok az I. világháború után már egy vesztes háborút túlélték Erdélyben, ennek a második vesztes háborúnak a következményei a magyarokra nézvést ismét csak tragikusak lehettek. Október 11-én, a szovjet csapatok bemenetelekor százával adta ki Inczédy főispán és Tunyogi Csapó Gyula a helybenmaradási jogosultságot igazoló papírokat.²³

Szeptember utolsó napjaiban Tunyogi Gyula bevitte a feleségét Mátyás Mátyás²⁴ klinikájára, mert a második kislánya született. Mátyás megkérte, hogy ha megszólalnak a szirénák, azonnal siessen a megyeházától motorkerékpárral egy percnyi távolságra lévő szanatóriumba, és segítsen neki a betegeket a pincébe levinni, mert addigra már alig volt kórházi személyzet. „A sziréna még be se fejezte a jelzést, amikor én már ott voltam és végeztem a munkát” – emlékezett Tunyogi. Október elején az oroszok, ahogyan minden „felszabadított” országban is, részben a helyiek, ebben az esetben a románok előre elkészített listái alapján fogdoszták össze a lakosokat, ártatlan embereket, és vitték kényszermunkára őket a Szovjetunióba. Október 12–15. között Kolozsvárról közel ötezer embert hurcoltak el, köztük Tunyogi Csapó Gyula az unitárius Mikó Imrét (antifasiszta, baloldali jogász, jogvédő, író, az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja, 1956 után majd rakodómunkás), Bartha Ignácot (jogász, jogi szakíró), a zsidómentő Járosi Andort (evangélikus esperes, teológiai tanár, a „Világ Igaza” *postumusz* kitüntetéttje, mivel nem élte túl a szovjet Gulagot) említé.²⁵ Ugyanekkor vitték el Decsy István ügyvédet, Árvay József nyelvészt, Jancsó Béla, közírót, kritikust, Faragó József és Haáz Ferenc etnográfusokat, Mikecs László történészt, utóbbi kettő szintén

nem élte túl az elhurcoltaknak jutó megpróbáltatásokat.²⁶ Elhurcolás várt azokra is, akik a hangszórókból szóló utasításokat követve szolgálatra jelentkeztek a különböző hivatalokban és intézményekben, és nem egyszer a polgárőrség tagjaira is. Az orosz csapatoknak, ma már ezt is tudjuk, előírt kontingens szerint kellett „szállítaniuk” haza a foglyokat. Kolozsváron, mint minden meghódított országban, köztük Magyarországon is, a helyismerettel rendelkező helyi lakosok, ez esetben a kolozsvári román lakosok és kommunisták adtak készséges és megbízható útmutatásokat arról, hogy hol, mely házakban laknak a húsz és ötven év közötti – erőszakkal összefogdosható és elhurcolható – magyar férfiak. Ezért Mátyás Mátyás nem engedte, hogy Tunyogi távozzon a szanatóriumból. „*Innen nem mozdul ki* – mondta. – *Ha netalántán név szerint keresnék, akkor rohanjon a műtőbe, és én felvágom, de innen nem engedem ki. Tudom, magát nem fogják keresni.*” – idézte Mátyás Mátyást Tunyogi. Néhány nap múlva jelentkezett szolgálatra. Haza nem mehetett, mert a lakását időközben egy orosz egység foglalta el; mely elmenetelükkor – a mozdíthatatlan bútorokat meghagyva – a lakást totálisan ki is fosztotta.²⁷ Kolozsvárra az orosz csapatok után mentek be a románok, volt, ahol ez fordítva történt. A világháború legvégén és azt követően, egészen a béketárgyalásokig nem volt egyértelműen eldöntött, hogy milyen területeket veszít el és kap meg Románia. A „legjobbakra” készülve a bukaresti román vezetés már elkészítette a *debreceni* és a *szegeди* főispánok kinevezésének a tervezetét is...²⁸

Az oroszok bejövetele után a valós román–magyar lakossági arányokat nem vették tekintetbe a város vezetésének kialakításakor, a közigazgatás megszervezésekor. A közigazgatás újjászervezésében a kommunista pártnak és a megszálló szovjet katonai hatóságoknak volt döntési joga. A kinevezések természetesen nem szakmai, hanem politikai alapon történtek; a vezetésben „mindnyájan inkább politikusok voltak, a közigazgatással kapcsolatos konkrét ügyeket jobbra ráhagyták azokra – például Csögör a titkárára, Tunyogi Csapó Gyulára –, akik értettek ezekhez a kérdésekhez.”²⁹ Tunyogit először másodfőjegyzővé léptették elő, majd miután Csögör Lajos alispán – baloldali gondolkodású fogorvos – elment Marosvásárhelyre az egyetemre³⁰, Tunyogit nevezték ki az ő helyére.³¹ A „főispáni titkári ténykedésem alatt, majd később, az alispáni ténykedésem alatt a szigorú törvényesség jegyében intézkedtem. Nem türtem el a magyar részéről sem a piszkálkodást, ha egyszer törvénytelenül járt el. Nem egy jegyzőt lekaptam, és az intézkedését hatálytalanítottam, ha éreztem hogy ez nemzeti elfogultság eredménye. Ez köztudomású volt, s ez tartott meg később engem, hogy úgy mondjam, a szabadságomban és becsületemben, dacára annak, hogy főispáni titkár voltam.”³² – jegyezte meg Tunyogi az életútinterjújában. Például a háború alatt a kolozsi görögkatolikus papot „nacionalista nézeteiért” – Kolozs vármegye kettéosztottságakor – a magyar csendőrség lefogta. Tunyogi, aki ismerte az illetőt, a román pap feleségének segítségkérésére utána-járt az ügyének, személyesen vállalt erkölcsi és anyagi felelősséget érte és visszahelyeztette.³³ Amikor a kommunista éra kezdetén az oroszok által tévedésből az ugyanolyan nevű fia helyett megtett román főispán (Vescan Teofil) rossz néven vette és nem egyszer szemrehányást tett Tunyoginak, hogy folytonosan a magyar „reakcióval” foglalkozik, mert állandóan bárók és grófok járkálnak hozzá, Tunyogi egy idő után a többedik kis összehzördüléskor hatékonyan válaszolt vissza, hogy kétségtelen, hozzá mennek az ún. „reakciósook”, a főispánhoz pedig a volt vasgárdisták,³⁴ mert azok is bajban vannak. „Hát azok voltak nyomorúságban akkor! Akinek jól ment a dolga, nem jött az alispáni hivatalba, csak a bajba jutott emberek jöttek.” – emlékezett vissza. 1946 augusztusában kapta meg a táviratot, amelyben értesítették arról, hogy elfogadták a lemondását. Utána „egyébként már szóba se jöhetett magyar alispán.”³⁵ 1947. január 1-jéig még a közigaz-

gatásban dolgozott, mint megyei szolgabíró, mígnem a belügyminiszter végérvényesen elfogadta a lemondását.³⁶

Ügyvédek eleinte (1947–1949 között), akárcsak 1940 előtt, polgári perekkel foglalkozott (birtokrendezés, telekkönyvi rendezés stb.), amelyben nagy jártasságot szerzett; büntetőügyeket csak románok vállalhattak. 1947–48-ban sok magyart letartóztattak, ítélet nélkül vitték el a magyar értelmiség számos jeles képviselőjét, s tartották őket hónapokig fogva Szamosújváron – tanárokat, ügyvédeket, tudósokat –, megfélemlítendő az erdélyi magyarságot. (1950-től a közel százezer letartóztatott közül több tízezer embert tartottak fogva jogerős bírósági ítélet nélkül.)³⁷ Ugyanekkor az ügyvédi kamarát feloszlatták, s helyette ügyvédi kollégiumokat állítottak fel, ahol kemény román szűrősen rostálták ki a régi magyar ügyvédeket. Tunyogi kizárását a Népi Szövetség megfellebbezte, és az elenyésző számú sikeres fellebbezéseként könyvelhette el. Ekkor kezdett kulákperekkel foglalkozni, a kisajátítások és államosítások után ugyanis a régi ügyfelei, akiknek korábban polgári perekben a földügyeit intézte, most ismét ügyfelekké lettek... Sok kulákpert vállalt. Az ilyen büntetőügyek a katonai bírósághoz tartoztak. A vádak hasonlítottak a magyar perekben megismertekre; egy séma szerint működtek az egész paranoiás, koholmányokkal tisztogató és megfélemlítő kommunista zónában: a birtokosokat alaptalanul, minden bagatell dologért szándékos rongálással, szabotázzsal megvádolták, s kulákként szinte mindet, kötelező jelleggel – megbüntették.³⁸

Több, a negyvenes évek végétől zajló koncepciós, koholt, hazaárulási, izgatási perben, a romániai kommunista diktatúra, valamint a hozzá társuló nacionalista-soviniszta indíttatású, valójában kifejezetten magyarelles terrorral³⁹ szembeni védelmet képviselte Tunyogi vagy egyedül, vagy más, választott ügyvédekkel együtt. Sokszor egy nagy, több embert érintő csoportos peren belül nem tudta csak maximum két embernek a védelmét hatékonyan képviselni, olykor pedig taktikai megfontolásból eredményre vezetőbb volt máshonnan való, román társügyvédet is felkérni a tárgyalásokra. A perekről előre soha nem tudhatták, melyik városban fog lezajlani. A tárgyalásokat előre nem tudható helyeken és időpontokban tartották; egy-egy Bukarestbe történő oda-vissza utazás és ott tartózkodás fáradszt és időrabló volt az ügyvéd(ek)nek. Mobiltelefonálás, fax, mailezés, fénymásolás, nyomtatóval történő sokszorosítás stb. akkor nem léteztek: a periratok egyetlen, közösen „tanulmányozható” példányának az elolvasására minimális idő (néha egy-két óra) jutott minden védőügyvédnek. A kihallgatási jegyzőkönyvek áttanulmányozása nem volt megengedett, csak fellebbezés esetében. Egy rendelkezés értelmében a politikai perekben a per végén az ügyvédnek a személyes dossziéit is be kellett adni a kollégiumhoz, nem őrizhette meg a saját feljegyzéseit, vázlatait. Az ügyvéd csakis a saját védencére vonatkozó anyagot nézhetette át és jegyzetelhetette ki az iratsomókból. Intézményes tolmács nem működött a bíróságokon, az ügyvédek, bírók végezték és ellenőrizték a tárgyalásokon a fordítást, ha például a vádlott nem tudott jól románul, azonban a bírósági tárgyalás román nyelven folyt. 1945-től, de főleg 1948 után gyakorlatilag eltűntek a bírói karból a magyar bírók.⁴⁰

Akárcsak nálunk, az ötvenes évekre kiképezték gyorstalpalós tanfolyamokon a kommunista értékrendnek megfelelő, előképzettség és iskolai végzettség nélküli bírót. Kizárólag érettségi nélküli (!) kádereknek indítottak hathónapos ügyészi-bírói iskolát. „Az egyiket, aki a legjobb volt az évfolyamon, egy [...] nőt, kineveztek a zilahi törvényszéki elnöknek. Pár évi bírászkodás után rájöttek, hogy becsapta a pártot, mert érettségivel iratkozott be ebbe az iskolába, ezért kivágták az állásából.” – emlékezett Tunyogi Csapó Gyula.⁴¹ Ugyanebbe a hirtelen bíróvá felkapaszkodott pártkader kategóriába tartozott a korszak sokakat elítélő, gátlástalan és kegyetlen vérbírója, Macskási Pál.⁴² A

kommunista diktatúra koholt vádas koncepciós pereiben, az 1956-os erdélyi megtorlásban számos embert ítelt halálra vagy sokévi kényszermunkára-börtönre a szabósegédből lett bíró: többek között halálra ítélte az ártatlanul kivégzett Sass Kálmán er Mihályfalvi lelképásztort és társait. Macskási, a szabóinas (ismerjük a magyar történelemből is a volt szabóinas, vaskovács, kalauz, szövönő, hentessegéd, mészáros, fodrászsegéd, bádogos stb. „nagyjainkat”) a román államvédelem szolgálatába került, hat hónap alatt bírónak képezték, először népbírói funkcióban tevékenykedett, majd „érdemeiért” (mint: származás, a kommunizmus iránti teljes elkötelezettség, szolgálalkúság, jellemtelenség, szakmaiatlanság, embertelenség, bosszúszomj, kegyetlenség és hasonló) kiemelték és kinevezték Temesvárra katonai törvényszéki bírónak őrnagyi rangban. Ott kezdte gyilkos működését. „Amikor később más perekben tárgyaltam vele, már alezredes volt. [...] Macskási volt elég sokáig a katonai törvényszék elnöke. Nagyon sok perben ítélkezett '56 után.” – emlékezett Tunyogi.⁴³ Macskási Pál ezredes gyermeke is, ahogyan sok erdélyi magyar, Magyarországon talált boldog, *befogadó* hazát magának a kétezres években.⁴⁴ A hírhedt, kegyetlen ítéleteivel a román kommunista diktatúra „igényeit” maximálisan kiszolgáló Macskási Pál vérbírót sokan említik visszaemlékezéseikben a hajdani elítéltek; Csiha Kálmán, akkori fiatal református lelkész, későbbi református püspök a következőket írja róla: „Az ítélőbíró Macskássy. Még nem tudja, hogy kijövetelünk előtt nagy kínok között, súlyos betegségben fog elpusztulni. Azt mondják, önkívületi perceiben az elítéltekkel hadakozott.”⁴⁵

Tunyogi tehát nem *kirendelt* ügyvédként működött közre ezekben a háború utáni és 1956 utáni csoportos és „kisebb” perekben: sokakkal ellentétben, ő *elvallalta* ezeket az ügyeket. 1952-ben tizennyolc nagysármási ember ellen indított perben, a „háborús bűnösök”⁴⁶ védekezésében vállalt szerepet; védenői között volt báró Kemény Béla, pusztakamarási birtokos, Teleki Dezső, sármási római katolikus lelképásztor. A nagysármási zsidók brutális legyilkolásáért kivégezték Magyarországon 1947-ben a felelősnek ítelt csendőrszázadost – ez volt Tunyogi érvelése is –, ám a románok pár év késéssel, egy fodrászból lett zsidó származású román ügyész erősen szubjektív válogatásával – hogy ki bűnös, ki nem – elővették az ügyet és koncepciós pert rendeztek belőle.⁴⁷ A per másfél évig tartott, Tunyogi tizenkét szer ment tárgyalásra Bukarestbe. Súlyos büntetéseket szabtak ki a vádlottakra, de végül az összes háborús bűnös üldözését hatályon kívül helyezte a kormány és az ügy felmentéssel, amnesztiával végződött.⁴⁸ (Talán a több százezernyi romániai zsidó legyilkolásáért, a pogromokért valóban felelős román vasgárdistákat és a zsidóüldözésben aktívan részt vevő román politikusokat és törvényhozókat nem akarták volna ekkora nagy erővel felkutatni, s jobbnak látták hagyni az ügyet.)⁴⁹ Tunyogit a pártatlan igazságérzet és a szakmaiság vezérelte. Református hívő emberként, morális indíttatás folytán igyekezett képviselni a jogot és az igazságot egy romlott, gyilkos diktatúra keretei között, az üldözöttek oldalán *bátran* kiállva. Marosvásárhelyen⁵⁰ több kollégája vállalt politikai ügyeket, Kolozsváron azonban ő volt az egyetlen ügyvéd, aki ilyen „rizikós” pereket mert vállalni. A református értékrendet és morált sok generáción át továbbadó, régi keletű erdélyi értelmiségi (nemes) család leszármazottjaként csak így cselekedhetett. Természetesen nem az anyagi javak reményében, hiszen ezeknek az ügyeknek a vállalása anyagilag kifejezetten ráfizetéses volt. Az állam ugyanis limitálta a politikai perekben való részvételt és az értük kapott összeget, mellettük viszont nem engedte az ügyvédeknek más, esetleg jövedelmezőbb, vagy a megélhetéshez hozzájáruló, kisebb, más természetű ügyek vitelét.⁵¹

Kirendelt ügyvédként védett egyébként román vádlottakat is, és nem tett különbséget védenc és védenc között, mert a részrehajlás, a jog „képlékeny”, személyes vagy pártos

indíttatás alapján történő „rugalmas értelmezése” nem a szilárd erkölcsű családokból származó, erős igazságérzetű, szakmailag magasan képzett jogászok sajátja – semmilyen korban. Egy alkalommal például három román altisztet védett, akik két-három év börtönnel és rangvesztéssel „megúszták” azt a Románia ellen elkövetett „bünt”, hogy az amerikai hadsereg felszerelését „dicsőítették”.⁵² „A román kollegáknak az tetszett, hogy pontosan úgy védtem a románokat, mint ahogy a magyarokat. (Egyszer még egy vasgárdistát is védtem.) Azt hitték, hogy én csak a magyarokért állok ki. A kötelesség, az kötelesség! Meg kell tenni mindent a védelem érdekében, amit a törvény és a körülmények megengednek.”⁵³ – összegezte ügyvédi hitvallását Tunyogi. Felkért ügyvédként védte – a több tucat lelkész és pap között – 1948-ban Lukács Manszvét gyergyószárhegyi barát-plébánost, aki egy évi vizsgálati fogság után került katonai törvényszék elé. A vád szerint a szárhegyi búcsún azt mondta hangosan, hogy őrizkedjenek az emberek a kommunistáktól, mert azok olyanok, mint a farkasok; „megesznek benneteket” – két ember eskü alatt tanúsította, hogy elhangzott ez az állítás a szájából. Hétezer, a búcsún jelen lévő ember nem mehetett tanúskodni az ellenkezőjéről. Ám a védelem és a derék vádlott sikeresen és megcáfolhatatlanul bebizonyították, hogy az, amivel vádolták, nem hangzott, nem hangozhatott el, mert a vádlott nem *emlékezett* rá, hogy olyat mondott volna. Ellenkezőleg: határozottan emlékezett arra, hogy nem mondott semmi olyasmit, amivel vádolták. Tunyogival megbeszélték, hogy a vádlott vállalja, hogy az igaza és az emlékezőtehetsége bizonyítására tegyenek próbát vele, s a tizenhét füzetet megtöltő, minden addigi prédikációjának a szövegeiből olvassanak fel akárcsak egyetlen tetszőleges mondatot, s ő folytatja a teljes prédikációt, mert mindenre fejből emlékszik. Az ügyész belement a próbatételbe. Mivel a román bíróságról az nem derülhetett ki, hogy tévedett, hogy hamis tanúkkal próbálta alátámasztani a vádat, eme bizonyítás után pontosan annyi időre ítélték el a plébánost, amennyit vizsgálati fogságban töltött, s a tárgyalásról szabadon távozhatott.⁵⁴ Természetesen a vádak, a perek, a bírók és a büntetések nem ilyenek voltak azokban az időkben...

Ez egy olyan országban és olyan korszakban történt⁵⁵, amikor egy községi bíró ablakának a betöréséért öt év börtönbüntetést kapott az elkövető.⁵⁶ Amikor egy bánffyhunyadi munkást, aki hajnalban hallgatta a magyar rádió adásában, hogy kitört a forradalom, s ezt elmondta a munkahelyén, ezért a cselekedetéért négy év börtönbüntetésre ítélték!⁵⁷ Amikor egy védőbeszédért, ahogyan pl. Reich Miklóssal, a Páskándi Géza ellen indított per védőügyvédjével történt, jó esetben az ügyvédségtől való eltiltás volt a retorzió,⁵⁸ ám előtte kilenc hónapig fogva tartották, azután hazaküldték – ítélet nélkül.⁵⁹ Amikor egy román ügyvédet, aki érdeklődni merészelt lefogott védenca felől a kolozsvári főügyészségen, ezért a tettéért hónapokig tartottak fogva.⁶⁰ Amikor egy nagybecsű, felsőházi tag ügyvédet, az Erdélyi Római Katolikus Státusának – a XVII. század óta az erdélyi római katolikus egyház hívőkből és egyházi személyekből álló önkormányzatának – és iskolaügyi bizottságának a tagját, Bernád Ágostont a bizottsági ülésen (!) az egyházi iskolák államosítása ellen tett megjegyzéséért másnap elhurcoltak, és soha nem tért többé vissza Kolozsvárra – az olteniai Ocnele Mari börtönében halt meg.⁶¹ Amikor a 10–25 éves és életfogytiglani, valamint a halálos ítéleteket úgy osztogatták a román bíróságokon a kortársak szerint, mint Mikulás a cukorkát. 1945 márciusa után, a romániai kommunisták hatalomra jutásakor az első intézkedéseik között szerepelt a szovjet mintájú fogva tartási rendszer kialakítása. Rögtön elkezdődtek a letartóztatások és retorziók mindazok – ekkor valamivel több mint 90 000 ember – ellen, akik az előző rendszer fenntartásában, közigazgatásában valamilyen szerepet töltöttek be, vagy magyarságuk miatt üldözendőnek és megbüntethetőnek minősültek. Internálótáborokba, kényszermunkatáborokba

deportáltak vagy börtönökbe zárták őket, vagy pl. bírósági ítélet nélkül kényszerlakhelyet jelöltek ki számukra⁶² és kitelepítették őket. Később már „jogi alap” is született Romániában a népbíróságok, majd 1948-tól a katonai bíróságok által termelt ítéletekkel a vagyonekhozásokra, főleg a székelyföldi és az erdélyi magyar birtokosok nyílt és totális kifosztására.⁶³ Már korábban, a „vélelmezett ellenségek” javainak eltulajdonítására megalakult Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár ténykedése, majd a földreform és az államosítások, az egyházi iskolák és tanintézmények államosítása is jórészt mind a magyar kisebbség ellen irányultak.⁶⁴ A román gulágra vonatkozó számadatoknak és tényeknek a valóságnak megfelelő feltárását jelentősen megnehezíti az, hogy sokakat csupán adminisztratív döntések alapján zártak táborokba, börtönökbe – hivatalos dokumentumok nem maradtak sem a letartóztatásukról, sem a deportálásukról.⁶⁵ Erről így beszélt Tunyogi Gyula: „A földtulajdon forgalmának drasztikus korlátozása, a kisajátítási törvény végrehajtása ellen nem lehetett ügyvédi ténykedést kifejteni, mert a kisajátítási rendelkezések ellen nem lehetett bíróság elé fordulni a román törvények szerint, csak adminisztratív fórumok felé. (Még Ceaușescu idején sem!) Az államosítás után perrel nem lehetett semmit sem elérni, mert a törvény eleve kizárta a bírósághoz való fordulást”.⁶⁶ 1949-től kezdődően 60 000⁶⁷–80 000⁶⁸ ember számára jelöltek ki, rendszerint javaik elkobzása utáni kényszerlakhelyet. Tunyogi Csapó Gyula szüleivel is ez történt: „1949 március elsején éjszaka két órakor »emelték ki« őket, mert édesapám középirtokos volt, s kényszerlakhelyre vitték őket; előbb Tordára, azután Sepsiszentgyörgyre” – olvasható az interjúban.⁶⁹ Ráadásul nagybirtokos kategóriába tették őket, és ez rosszabb volt, mint a kulák megbélyegzés, mert utóbbiakat egy idő után „felszabadították”.⁷⁰ Ellenszegülés esetén akár 15 éves börtönbüntetést szabhatott ki a törvény.⁷¹ A hatóságok sem a lakhatást, sem a megélhetést nem biztosították az otthonukból máshová elüldözötteknek; sokan közülük az 1949-ben eltervezett Duna–Fekete-tenger-csatorna, vagy a hatvanas évekre elkészülő Békási-víztározó hatalmas építkezésein találtak rabszolgamunkára és pária létre. Kitétek az elhurcoltakat a pusztaságban, s ők maguk építettek a semmi közepén falvakat, településeket. Egy ilyen faluról így ír a hajdani elítélt, akit arra a vidékre vittek – különböző börtönökben eltöltött évek után kényszermunkára: „A vicinális állomásáról gyalog hajtanak ismeretlen irányba. A távolból lerombolt település látszik. Olyan, mint Nagaszaki – mondjuk. Beszakadt háztetők, égre meredő csonka gerendák. Egyetlen élő ember legeltet egy kecskét. Később tudjuk meg: ide hozták a kulákokat, lerakták őket a csupasz földre. Ők építették ezt a falut.”⁷² A Duna-delta mellett születtek meg azok a zárt munkatáborok is, ahová rendszerint a börtönbüntetések után vagy akár a kényszerlakhely után kényszermunkára ítélték (is) kerültek.⁷³ Összességében sok millió ártatlan embert hurcoltak meg, gyilkoltak meg, tették tönkre az életüket.

Egy ember tönkretétele sokféleképpen történhet. Annak a tizenegy éves kislánynak, akit szüleivel együtt elhurcoltak Dobrudzába, és abszolút röghöz kötöttek, igazállatként dolgoztatták egész családjával együtt tizenhárom (!) éven át,⁷⁴ nemcsak elvették a gyerekkorát, a fiatalságát, nemcsak elvették a tanulást⁷⁵ és a képességei kibontakoztatásának a lehetőségét, nemcsak tönkretették az egészségét, de az egész hátralévő életét testileg és *lelkileg* megnyomorították. Láttunk már ilyet vagy hasonló másol is, hiszen a kommunista diktatúrák nagy, példaadó Szovjetuniójában is *minden* valamire való nagy építkezést, vasút- és útépitést, bányászatot, kőfejtést, erdőirtást stb. a Gulag kényszermunkára ítéltjei hoztak létre évtizedek alatt: a belső „ellenségek”, a politikai és hatalmi ellenfelek, a régi nemesség és értelmiség, a legkisebb vétségért (két szem krumpli ellopásáért az éhínségben) elítélt nők és férfiak, egyházi személyek, a vallásukat gyakorlók, a hadifoglyok, nem kívánt etnikumhoz tartozók, a II. világháború után a „felszabadítók”

és a helyi kommunisták által málenkij robotra összefogdosott és elhurcolt kelet-európai lakosok, stb. Miután 1944 augusztusának harmadik hetében a szovjet csapatok elérték Romániát, annak ellenére, hogy német megszállás híján az akadálytalanul és sikeresen végrehajtott román kiugrás után szövetségesek voltak immár, megszállták az országot; közel 150 000 katonát azon nyomban szovjet lágerekbe hurcoltak.⁷⁶ Már 1945. február elején egy kiadott rendelet értelmében szovjet kényszermunkára vittek 70 000 erdélyi szász és sváb származású munkaképes korú embert – nőket és férfiakat.⁷⁷ Ezeknek egy része, azok, akik életben maradtak és hazatértek, szintén a hazai gulágon végezték, hiszen a szovjet munka- és megsemmisítő táborokból hazatérteket mindenütt, nálunk Magyarországon is, a kommunizmus ellenségeinek tekintették, és különböző módokon büntették. „Logikus” volt: miért is büntették volna meg őket a baráti Szovjetunióban, ha nem „a nép és a kommunizmus ellenségei”, „fasiszta csöcselék”? A *rabszolgamunkán* alapuló, azaz aljas indokból; rasszista, születési-származási vagy politikai alapon megkülönböztetett embertársaikat erőszakkal munkára fogó, őket csak értéktelen, megölhető és pótolható munkavégző barmoknak tekintő *rabszolgatartó* szemlélet és gyakorlat sok, ma már hangosan és büszkén demokratikus elveket valló országra volt jellemző nem is oly régen: Afrika mindenkori, de különösen a XX. századi európai gyarmatosítótól⁷⁸ az Amerikai Egyesült Államokon át a náci Németországig és a különböző vörös csillagos diktatúrákig. A koncentrációs tábor sem szovjet vagy német találmány: a közhiedelemmel szemben a gyarmatosító britek találták fel...⁷⁹

1945 és 1989 között a hivatalos közlemények szerint több mint 600 000 embert zártak börtönbe politikai okok miatt.⁸⁰ 1948 és 1964 között a romániai gulágozon hozzávetőlegesen egymillió ember raboskodott; több százezer politikai elítélt, valamint több százezer német, vagy szovjet hadifogságból hazakerült ember. A deportáltak jó része a hírhedt Bukarest és a Duna között húzóódó kietlen alföldre, Baraganba került. Ugyancsak sok százezer embert deportáltak és hurcoltak meg és el nemzetiiségi hovatartozásuk miatt, közülük sokat a Bánátból. Több százezren pusztultak el a lágerekben és a börtönökben,⁸¹ a meghaltak számát a különböző becslések, a hivatalos román és külföldi kutatók, valamint a visszaemlékezők és a szemtanúk 180 000, illetőleg 500 000 főre teszik.⁸²

A legtöbb esetben a folyamatos fizikai és lelki kegyetlenkedés és kínzás volt jellemző a román börtönökre,⁸³ ám a *gonosznak* a néhány ember sátáni lelkületét szabadon gárázdálkodni hagyó egyik fellegvára Pitești⁸⁴ börtöne volt. Itt a rabokat – a felső politikai vezetés és a börtönvezetés tudtával – „átnevelés” ürügyén módszeresen és szisztematikusan kínozták egy aberrált, szadista söpredékből, jobbára vasgárdista értelmiségi fiatal rabokból álló csoport – valójában a kínzások *öncélú* élvezetéért. A rabokat nemcsak fizikailag, de *lelkileg* is meg akarták törni, és a saját állati szintjükre lehúzni. A kisebbségi komplexussal átitatott, irigy és gonosz ember vágya mindig az, hogy a másikról, akiről ő maga tudja és érzi a leginkább azt, hogy nála *különb*, bebizonyítsa az ellenkezőjét, s ezáltal a hön óhajtott saját egyenlőségét, sőt, felsőbbrendűségét, s ennek eszközeként a primer erejét. Piteștiben a fizikai és pszichikai *tortúrák* elképesztő és alantas tárházat alkalmazzák. Féktelen dühvel viszonyultak a vallásos és az egyházi emberekhez és diákokhoz, akiknek a hitét akarták megtörni, és a személyiségükkel együtt azt is szétzúzni. „Ezeket minden reggel »újrakeresztelték«: a fejüket vízelettel és ürülékkel színtiltig teli küblibe mártották, ezalatt a többiek keresztelési imákat kántáltak mindaddig, amíg a lé buborékot nem vetett. Mikor az ellenkező fogoly már csaknem megfulladt, engedték, hogy levegőhöz jusson, aztán ismét visszanyomták a fejét. [...] A teológusokat arra kötelezték, hogy [...] fekete-miséket celebráljanak. Ezek a misék főként Nagyhét alatt vagy Feltámadás éjszakáján voltak gyakoriak. [...] A Szentséges Szüzből »nagy kurva

lett«, Jézusból »keresztre feszített idióta«. A diáknak, aki a papot játszotta, egyetlen öltözeke egy ürülékkel beasztatott lepedő volt, nyakába szappanból, kenyérbélből gyúrt falloszt akasztottak. 1950 húsvétjának hajnalán a rabok ilyen »pap« elé járultak, s megcsókolvá a falloszt ekképpen köszöntötték: »Krisztus feltámadott!«⁸⁵ Ennek a szadista bandának eltökélt célja volt a kínzásokat olyan szintig fokozni, hogy a lelkiileg totálisan megtört rabról később hozzájuk csatlakozó kínzó váljon. Piteștiiben, Szamosújváron élvezettel vertek agyon homokzsákkal egy hetvenéves embert, élvezettel tépdesték le egy meggyötört férfi lábujjáról a körmöket, élvezettel nyomták le a szenvedők torkán a saját hányadékukat, ha kihányták a velük megettetett ürüléket, élvezettel égettek cigarettát testrészeiken...⁸⁶ Nagyenyeden volt olyan rab, akivel megetteték tüdőbajos társa köpetét.⁸⁷ „A tüdőbeteg mellkasán való ugrálás amolyan bevezető gyakorlatnak számított. Táplálékul az áldozat számára a kínzások ideje alatt a köveztéről felnyalható vér és bélsár maradt, ha mégis néha egy-egy darabka száraz kenyérhéjjal is megkínálták, azt torkán seprűnyéllel dugták le. A leírhatatlan kínzásokba rengetegen belepusztultak, reggelente pokrócba csavart holttesteket görgettek a halottas kamrák felé.»⁸⁸ Az 1958-as szamosújvári börtönlázadásban többen meghaltak; a börtönőrök sorozatokat löttek a rabokkal telt terembe, utána rettenetesen megverték mindenkit, majd ismét „békés időszak” következett, amelyről az egykori rab így beszélt: „Ma sem tudom pontosan, hogy hányan haltak meg a verések következtében, de mindenesetre szörnyű nap volt. És még szörnyűbbek következtek. Többé már nem büntettek zárkával; akit a legkisebb szabálytalanságon rajtakaptak, veréssel büntették. Az ütések száma fokról fokra emelkedett – az elején kevesebbet, aztán többet mértek –, egy idő után a *huszonöt bot* teljesen mindennapos volt. Aki semmit sem csinált, az is huszonötöt kapott. Nem mindig csak seprűnyéllel, hanem bikacsökkel és néha vasrúddal is.»⁸⁹ Nem Boldog Scheffler János – bírósági ítélet nélkül börtönbe vetett – vagy Boldog Bogdánffy Szilárd katolikus vértanú püspökök voltak egyedül azok, akik behaltak a hírhedt jilavai földalatti börtönben, vagy Máramaroszigeten, vagy Nagyenyeden és a többi román börtönben elszenvedett válogatott kínzásokba és a szándékosan kegyetlenné alakított körülményekbe... Néhány év múlva ennek a Piteștiiben, majd áthelyezésük után Szamosújváron kegyetlenkedő különítményes csoportnak a tagjait kivégezték. A legfelső és egyéb vezetőik – maradtak érintetlenül...

A börtönök iszonyatos túlszűfolttsága és a megszigorított szabályok a fogvatartottak számára mindenütt elviselhetetlen kínokat okoztak. Románia nem volt olyan óriási tömegű rab fogva tartására berendezkedve, mint amennyit a kommunista diktatúra eszeveszetten ontott magából. „Az 1800-ban épült szamosújvári börtön első percében olyannak tűnt, mint egy nagy halotthamvasztó. Emeletenként körbefutó folyosók, s az ajtók mögött a szenvedés és a halál. A nagyüzemi embertiprás vad sodrásaiába kerültünk” – írja Csiha Kálmán emlékező.⁹⁰ A 3–4 emeletes priccseken-ágyakon ketten egy ágyban feküdtek a rabok; sok börtönben óriási termekben – fekáliákkal teli küblik bűzölgése közepette – zsúfoltak össze sok tucat embert. Higiéniai célú papír nem volt, semmilyen papírt nem használhattak, mert írni, üzenetet küldeni szigorúan tilos volt. (A romániai börtönökben egészen 1989 decemberéig akár agyonveréssel is büntethették azt, akinél egyetlen darabka újságpapírt, valamilyen nyomtatott szöveget találtak.)⁹¹ Egy ötször négy méteres szobába beszőfoltak negyven embert. A rabok felosztották egymás között, hogy ki melyik éjszaka alszik a betonpadlón úgy, hogy ketten, egymással szemben, hanyatt fekvé, gúlaszerűen, felemelt lábakkal és összetett talpakkal alszanak – helytakarékosság miatt. Akiknek nem jutott hely, azok álltak. Következő éjszaka rájuk került a sor, hogy aludhassanak. Több mint egy hónapig álltak, ültek felhúzott lábakkal, s aludtak a

leírt módon a rabok: betonpadlón, télen, fűtés nélkül. Ezek az emberek, ha túléltek az ilyen börtönkörülményeket, maradandó betegségeket szereztek. Más helyiségben nyolcvan volt, a benne található egyetlen, középen elhelyezett vécére sorszámbot kapott mindenki, hogy hányadikként használhatja. A híg levest is kettes turnusokra osztva, ugyanabból a mosatlan csajkából ehatték egymás után meg. Amíg az első csoport evett, a második nézte és sürgette az evőket. Az első csoport habzsolt, hogy minél hamarabb kerüljön sor a másodikban lévő rabtársaikra.⁹² Piteştiben a fogvatartottak négykézláb, evőeszköz nélkül, mint az állatok voltak kötelesek kilefetyelni-kihörbölni az „ételt” a csajkából. Nem egy hajdani rab visszaemlékezésében olvashatunk a börtönviszonyok között átvészelt májgyulladásról, sárgaságról,⁹³ a kényszermunkatáborban túlélte súlyos vérhasról és hastífuszról.⁹⁴ Sokan belehaltak az említett betegségekre. Volt olyan rab, akinek az embertelen kényszermunka, a szörnyűségek és az éhezés után *megváltás* lett volna az, ha bekerülhet a rabkórházba vagy a betegszobára, s ezért a könyörgésére, az őt megszánó, neki segíteni akaró – maga is rab – börtönorvos egy egyszerű tányércserével szándékosan megbetegítette tífusszal.⁹⁵ 1949-től a letartóztatottakat és elítélteket teljes elszigeteltségben kellett tartani; ezenkívül az éheztetés és az orvosi ellátás megtagadása – a mindennapos fizikai kínzások, verések, megalázások, kegyetlenkedések mellett – megengedettek voltak.⁹⁶ A kényszermunkán sem adtak rendes ételt a raboknak, hogy a fizikai erejüket – mint az állatok esetében – jól kihasználhassák. Lényegtelen szempont volt ugyanis az „elhullás”, és bőven volt utánpótlás... A magyar rabok gyakorta többszörösen ellenséges közegben voltak: a magyar elítéltek számára a román börtönhatóságok embertelensége mellett a román rabtársak gyűlöletét is el kellett viselniük a cellákban, ahol olykor hazafias érzülettől fűtött román férfiak vállalták a verőlegény szerepét a közellenségnek tekintett magyar rabokkal szemben; „a román fegyintézetekben tilos volt magyarul beszélni, azért, hogy minden magyar mindig megbüntethető legyen”.⁹⁷ A lélek nyugalomát felkavaró belegondolni abba, hogy mi mindent tehetek egy felnőtt, tanult férfiemberrel, aki belebolondult és ténylegesen elmeháborodottá lett a kínzások következményeként.⁹⁸ Azt is szívszorító elképzelni, amikor egy ártatlanul bebörtönözött magyar ügyvédet a börtönben *megvakítanak*, majd vakon még öt évig fogva tartanak – ítélet nélkül! Végül szabadon engedik, s a kifosztottak és meghurcoltak életét élheti haláláig, még húsz évig – nyomorban, vakon.⁹⁹ Az említett borzalmas tragédiák Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök perében,¹⁰⁰ a vele együtt elítélt néhány társával történtek meg. Az ilyen és ehhez hasonló, sok esetben ítéletek nélküli névtelen meghurcoltak, ahogyan láttuk, nem növelik a hivatalosan „elismert levéltári” és a statisztikai számadatokat... Nem maradt ugyanis nyomuk, sokszor csak az emlékezetben.

Márton Áront és társait – Szász Pált, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület volt elnökét; Kurkó Gyárfást, a Magyar Népi Szövetség volt elnökét; Venczel Józsefet¹⁰¹, volt egyetemi tanárt; Lakatos Istvánt, volt szociáldemokrata politikust, volt parlamenti képviselőt; gróf Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* volt főszerkesztőjét; Korparich Edét, a Kaláka Szövetkezeti Központ volt elnökét; Bodor Bertalant, a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank volt igazgatóját – hazaárulás és összeesküvésben való részvétel vádjával ítélték az 1951. július 30-án kezdődött, a bukaresti katonai bíróságon lefolytatott koncepciós perben súlyos büntetésekre. Márton Áront magát, tíz év szigorított börtönre és életfogytiglani kényszermunkára.¹⁰² Ugyanekkor, 1951 szeptemberében fogták perbe és ítélték el Pacha Ágoston, Boros Béla és Joseph Schubert római katolikus püspököket is egy másik konstruált, előre eltervezett koncepciós perben. „Az ítélet kihirdetése után Márton Áront azonnal láncra verték. Egy vastag láncsal összekötötték a jobb kezét a bal lábával. Nyolc nap múlva az elítélteket a nagyenyedi börtönbe szállí-

tották. Indulás előtt levették a püspökről a láncot és csavaros bilincset tettek a két csuklójára, és a csavarral úgy összeszorították a két kezét, hogy azonnal összedagadt. Nem tudott sem enni, sem vizet inni. Az utazás három nap és három éjjel tartott, mert a vagont több állomáson lecsatolták. Ez idő alatt a szociológus, társadalomkutató Venczel József itatta és vitte végére.¹⁰³ Amikor megtudták, hogy Márton Áron gyomorfekélyben szenved, direkt olyan ételeket adtak neki, amiktől vért hányt.¹⁰⁴ Az ártás apró, kis „örömteli” pillanata az „egyetlen uralkodó politikai nézet” (és az „egyetlen uralkodó nemzet”)¹⁰⁵ – erőszakos megteremtésén munkálkodó pribékek, az aljas és gyáva, haszonleső szolgák számára. Közöttük természetesen magyarok is voltak. Ugyanilyen „örömteli” pillanat lehetett a börtönörnek az, amikor a rab – a jól teljesített kényszermunkáért – több év után csomagot kaphatott a családjától, s a csomag tetején, amit az őr bonthatott fel, egy lefordított kis fénykép volt. A rab kérte, hadd vethessen egy pillantást rá, hadd fordíthassa fel, hogy lássa, hogy *megtudja* végre, hogy fia van-e vagy lánya, mert az elítélésékor három hónaposan állapotos feleségéről *hosszú börtönének* múltán sem tudta, milyen nemű gyermeknek adott életet – ám az őr a fényképet szó nélkül összetépte és eldobta.¹⁰⁶

Az emlékezetet Romániában is szerették és szeretik – az opportunista „ne bolygassuk a múltat, előre nézzünk” szlogenek égisze alatt – inkább nem háborgatni, mi több: elfelejteni. A bűnökkel való szembenézés: a gyilkosoknak és a felelősöknek, az olajozottan működő gépezet legapróbb kis láncszemeinek is a *megnevezése*¹⁰⁷ és erkölcsi elítélése ugyanis csak bátorsággal, egyenes gerinccel, szilárd jellemmel és nem utolsó sorban makulátlan múlttal lenne kivitelezhető... Ennek akár csak részleges hiányában is sokszor kifizetődőbb hallgatni és felejteni. Romániában is jobbára elmaradt az a *lelki elégtétel*, bocsánatkérés, amit a számtalan üldözött – élő és mártírhalált halt áldozat – megérdemelt volna. Dobai István, hajdani elítélt *megnevezett* egy volt „janicsárt”: „Voltak magyar szekusügynökök besúgók, spiclik provokátorok... [...] Csak egy ártalmas magyar szekusmegbízott nevét említem. Nemcsak, mert ez tényleg galádul viselkedett a börtönben is, utána is, hanem azért, mert ő maga is elismerte a szekuritáéhoz fűződő kapcsolatát, amikor erdélyi üldözött, magyar mártírként Magyarországra kiszökött: Varró János. Isten bocsásson meg neki!”¹⁰⁸ Bodor Ádám író, hajdani, fiatalon elítélt rab szavai is ennek a morális elégtételnek és erkölcsi igénynek a hiányát érzékeltetik: „Ma is összeszorul a gyomrom, amikor hallom őket nyilatkozni, kommunista elnyomásról beszélni, mintha soha semmi közük nem lett volna hozzá. A fordulat után illett volna őszintén elmakogni néhány keresetlen szót e fiatalkori eltévelyedésről, amely azért túl a férfikoron is eltartott. Azért térek ki erre, mert igenis létezett az elnyomás minden szakaszában mód arra, hogy egy morális lény a hatalom valamennyi csábításának ellent álljon. Anélkül, hogy ezzel halálos fenyegetésnek tette volna ki magát. Furcsa mód a tisztességesebb magatartásnak néha megvolt a jutalma.”¹⁰⁹ Az utóbbi mondatról Tunyogi Csapó Gyula is eszembe jut, aki a románok és a magyarok, a szakmabeliek és a védencek, a különféle hitű, de olykor még a román kommunisták tiszteletét, elismerését és szeretetét is kivívta egyenes, hajlíthatatlan, a kapzsiságot és a hatalomvágyat nem ismerő lényével, csakis az erkölcs, a szakmaiság, a mély, *belső hit* által diktált cselekedeteivel. Nem anyagi jólétben mérte az elkönnyvelendő „sikereit” vagy a lelki meglegedettségét. Családjával – a kitelepítésből megjött, nincstelenné tett idős szülőkkel, felesége szüleivel, feleségével, valamint három lányával együtt – sokkal inkább nélkülözve, mintsem anyagi jólétben éltek, zömében Tunyogi Gyula keresetéből. A meg nem alkuvásra és az előnyökről való önként lemondásra Tunyogi Csapó Gyula Kozma Zsoltot¹¹⁰ – későbbi református teológiai professzort – hozta fel példaként. Tunyogi védte korábban, a református kollégista gimnazistaként kommunistaellenes szervezkedésért börtönbüntetésre ítélt Kozmát. A

Duna-delta-csatornai kényszermunka rabságából hazatért, később a teológiát elvégző fiatal, tehetséges református lelkész – Tunyogi elmesélése szerint – a püspök nem egyszer ki akarta küldeni külföldi értekezletekre, tanácskozásokra, de Kozma Zsolt soha nem akart menni. Végül Nagy Gyula püspök Tunyogit kérte meg arra, hogy győzze meg, vagy tudakolja meg elutasító magatartásának az okát. Tunyogi így emlékezett az interjúban róla: „*En nem akarok!* Nem mondta ki azt, hogy: *ha elmentem, akkor nekem jelentés is kell tenni...* Ezért nem vállalt semmit! Ő ilyen szempontból a legtisztább ember a teológián... Ez tény. Pedig az apja, ugyancsak departamenti ajánlásra, és kinevezésre, olyan funkciót kapott, ami az egyházi törvények szerint ismeretlen: egyházkerületi főfelügyelő. Ilyen nincs is a statútumban! Mint ilyen, ellenőrizte a lelkészek prédikálását, ténykedését stb. Dicséretére váljék, sohasem hallottam, hogy az ő ténykedése folytán valaki „lebukott” volna utána... S aztán így lett teológiai professzor. A fia pedig, úgy látszik, ezt az előzményt sem vállalta... Úgy hogy ő megkezdte a legkisebb rangfokozattal a teológiai ténykedését, és aztán professzor lett.”¹¹¹

Romániában is, akárcsak Magyarországon, a rendszerváltás után mindenütt éltek még maguk a bűnösök, a bűnrészesek, vagy a leszármazottaik, és azok, akik simulékonyan idomultak a kommunista diktatúrához, és annak fenntartásában tevékenyen részt vettek. Az erdélyi magyarok is végignézhették a volt kommunista vezérek, smasszerek, például a hóhér lelkületű volt bádogos, a szadista börtönparancsnok, a szamosújvári Petre Goiciu ezredes jólétben történő megöregedését, majd – mellén kitüntetésekkal – az életből való békés (?) elmenetelét; mint ahogyan Macskási Pál vérbíró is a „drága jó férj, édesapa, szomszéd, jó barát” minősítésekkel távozott az élők sorából. Sirja Erdély panteonjában, a Házsongárdi temetőben van – a *nagy magyarok* között...¹¹² A kolozsvári magyar írók közül egyébként jó páran tanúságtételt tettek a román kommunista diktatúra mellett 1956. november 5-én (!), és elítélték „a reakció bűnös kísérletét”, melynek célja az volt, hogy „kizakítsa Magyarországot a szocialista népek testvéri, nagy családjából, s ezzel megzavarja Európa békéjét”. Mély meggyőződéssel nyilvánították ki az aláírók azt, hogy: „Magyarország népének érdekében is cselekszünk, amikor a számunkra járható egyetlen utat követjük: felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán, mely országonkban a szocializmus építésének és a lenini nemzetiségi politika megvalósításának élén jár.”¹¹³ A hatalomhoz való megalkuvó dörgölődés gyakorlata – Dobai István keserű véleménye szerint – a református egyházat sem kerülte el. A „Református Egyházkerület is az ateista despotizmus kezébe került, oda helyezett embereik valósággal versenyt stréberkedtek az egyház ellenségeinek szolgálatában”¹¹⁴ – olvashatjuk. Ezt a fajta „rugalmasságot” Tunyogi is több helyen említi, konkrétumokkal, megtörtént esetekkel alátámasztva. A román állam részéről az a kísérlet, hogy a katolikus egyház a kommunista állam fennhatósága alá kerüljön, Márton Áron püspök és a számos bebörtönzött pap, püspök¹¹⁵ érdemként sikertelen maradt. A katolikus egyház mögött ott állt Róma, és a romániai római katolikus egyház ott állt, megingathatatlanul Róma mögött. A protestáns egyházaknak (református, unitárius, evangélikus) is sokszor nehéz harcok, és – háttér megerősítés hiányában – gyakorta súlyos vagy enyhébb kompromisszumok árán sikerült önállóan megmaradni. Vásárhelyi János püspöknek az volt a meggyőződése, hogy a román görögkeleti egyház árnyékában, azzal nagyon jó viszonyt ápolva őrizhetik meg integritásukat. „A római katolikus és a görögkatolikus püspököket készítették ki, ez tény, míg a protestáns püspökökhöz nem nyúltak”¹¹⁶ – mondta Tunyogi. A kommunista diktatúra egyházellenes támadása valamilyen módon az összes egyházat sújtotta. 1956 előtt inkább a felső papságot vették célba, utána inkább az alsó papságon volt a sor. Csiha Kálmán így foglalta össze: „Nagyon sokat koholt, hazug vádak alapján ítélték el. Aki

veszélyesnek látszott hitéért, egyházi munkálkodásáért, társadalmi tekintélyéért, vagy egyszerűen beleesett a hálóba, azt elfogták. Az akták alapján nehéz lesz száz év múlva a valóságot kimutatni.¹¹⁷

A korszak vallásos megújodási mozgalma volt a reformátusoknál a bethánia. Magyarországról indult a mozgalom az 1900-as évek elején; Erdélyben is hamar követőkre talált. Szemléletük szerint az Isten Igéje a fő mértékadó, s a kor liberalizálódó élet- és vallásfelfogásával szemben a hitvalló, puritán református élet volt a céljuk, s ebben különös hangsúlyt kapott a szegények és elesettek megsegítése is. „A bethánisták nem isznak, nem dohányoznak, nem paráználkodnak” – összegezte a fő jellemzőiket Tunyogi, akit több ízben felelősségre vontak szakmai és politikai feljebbvalói a bethánisták ellen irányuló perekben vállalt védelme miatt. Ő minden beadványában, valamint a perekben elmondott védőbeszédek során az ártatlanságukat, azaz sem az államhatalomra, sem az egyházra nem veszélyes voltukat próbálta bizonyítani. Véleménye szerint igazi hitéletet élő csoport volt. Nagy szigorral lépett fel ellenük a hatalom 1956 után, s a református egyház a passzivitásával ebben hallgatólagos vagy olykor aktív partnere volt. Tunyogi több bethánistát védett, s ezek során nem sikerült meggyőznie Vásárhelyi püspököt, aki évek óta rossz szemmel nézte az általuk kifejtett egyházon belüli „szakadár munkát”, hogy az elítélésük ellen, vagy a büntetéseik enyhítése érdekében fellépjen.¹¹⁸ „Az egész egy Piroska-napi összejövetelből indult ki. A Piroska-nap ünneplése ürügyén összegyűltek az erdélyi bethánisták egy szatmár megyei kollektív elnök lakásán, aki országos szinten ismételtén kitüntetett kollektív elnök volt. [...] Meglátogatta őket Búthi váradai püspök. Pár nap múlva az egész társaságot letartóztatták!”¹¹⁹ – mesélte Tunyogi. Búthi Sándor nagyváradi püspök 1947-től kezdődően, akkor még lelkészként, majd főjegyzőként együttműködött már a Securitate elődszervezetével is, s ilyen minőségben figyelte meg többek között a saját püspökét, Arday Aladárt; később, a hatvanas években a nemzetközi román propaganda egyik fő szószólója volt, a vallásügyi államtitkárság nagy meglegedettségére: mert aktívan és buzgón járult hozzá a rendszer megerősödéséhez. Mint ilyen, nem egy lelkész – többek között Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész és a bethánisták – letartóztatásáért is felelős volt.¹²⁰

Fekete János nyárádkarácsonyfalvi református lelkész, akit először három évre ítélték a kolozsvári katonai bíróság Marosvásárhelyre kihelyezett tárgyalásán, majd az ügyész súlyosbítási kérelme után – Tunyogit „lehengetve” – tizenöt évet kapott; Lőrincz János érmihályfalvi, majd a börtönbüntetés után magyarókeréki református lelkész; Szilágyi Sándor, Antal Sándor zoványi református lelkész voltak többek között Tunyogi védenecsei.¹²¹ Utóbbi nem volt bethánista; az volt a bűne, hogy a nagyhéten tartandó táncmulatságról annyit mondott a gyülekezetnek, hogy: „Nagyhéten nem megyünk táncmulatságba.” Ezért hét évet kapott. A bethánisták védelmét megnehezítette az, hogy – Tunyogi szerint – noha a református egyház alkotmányával (statútummal) teljes összhangban cselekedtek és éltek, a magyarországi vallástörténeti lexikon elítélően szólt róluk, s ez kiváló indok volt a román államvédelmi hatóságok számára.¹²² Nem ez volt a magyarországi kommunisták egyetlen „segítségnyújtása” a román elvtársak magyarellenes tevékenységéhez. Tunyogi védte Köblös Endre református lelkészt is. „Szintén kiugró tehetségű lelkipásztor volt. Ha jól emlékszem, őt ítélet nélkül elvitték a csatornához is, és azután került bíróság elé. [...] Hogy úgy mondjam, az átlagot jóval felülmúló, és magatartású ember volt.”¹²³ – emlékezett Tunyogi Gyula az ’56 előtti, első büntetőügyei egyikének szereplőjére. Az ő védenecse volt Bisztrai Sándor sövényfalvai református lelkész; Tunyogi szerint „szintén egy nagyon tehetséges, sokoldalú, az egyházát építő, híveit gondozó lelkipásztor” volt, aki anyák napján tartott prédikációja so-

rán elsírta magát a szószéken, mert nem sokkal ezt megelőzően halt meg az édesanyja. Ugyanerre a napra volt meghirdetve a kollektivizálási gyűlés a faluban. Az istentiszteletről kimenő emberek az aktivisták egyenesen a kolhozosítási gyűlésre akarták volna vinni, ők viszont inkább hazamentek. Másnap a lelkészt letartóztatták a mezőgazdasági kollektivizálás megakadályozásának államellenes tette miatt. Tunyogi a tárgyaláson, melyet szándékosan rossz időzítéssel, reggel nyolc óra helyett este hat órakor kezdtek meg, hogy az éjszakába nyúljon, elmondta, hogy az anyák napja olyan ünnepség nálunk, amelyen az ember elérzékenyülhet, főleg akkor, ha nemrég vesztette el az édesanyját. A lelkész tehát egyáltalán nem vádolható mindazzal, amit felhoztak ellene. A tanúk mind megerősítették a védelem érvelését, ám a Samson¹²⁴ nevű olténiai százasos vezette katonai törvényszék – ahogyan rendszerint, most sem vette figyelembe a védelem által felhozottakat –, három és fél évre ítélte a lelkészt. A falu, ugyanúgy, mint például Gudor Lajos aranyosgerendi lelkipásztor esetében, nem volt hajlandó betölteni a lelkészi állást, üresen hagyták a parókiát – megvárták a lelkészüket.¹²⁵

Térjünk vissza pár évvel korábbra: a hazaárulással vádolt dr. Csögör Lajosék ellen akkor indítottak pert, amikor Magyarországon Rajk László ellen indult koncepció per. Ez egyfajta plusz löketet adott a román pereknek is. 1949-ben letartóztatták, majd, majd 1952-ben perbe fogták Csögör Lajost, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet volt rektorát, volt alispánt, Jordáky Lajost, egyetemi tanárt, Demeter Jánost, jogi professzor egyetemi tanárt, és Balogh Edgárt, a Bolyai Tudományegyetem volt rektorát, valamint még egy orvostanhallgatót, akit államellenes kijelentéseiért kezdetben az említettekhez társítottak. Marosvásárhelyen nem volt ügyvéd, aki elvállalta volna Csögör Lajos védelmét, ezért a felesége elment Kolozsvárra és Tunyogi Csapó Gyulát kérte fel a férje védelmére. Tunyogi pedig elvállalta az ügyet. „Amikor hozzám jött Csögörné, és kért, hogy vállaljam el a férje védelmét, azt mondtam: *hát Vásárhelyen nagyon jó ügyvédek vannak, miért nem választ onnan védőt? Lehet, hogy ott lesz a tárgyalás! Megmondom őszintén – mondja Csögörné –, hogy senki sem vállalta el a férjem védelmét.* Ezek után én nem tagadhattam meg Csögör védelmét, akivel együtt dolgoztam, és akit már akkor is nagyra értékeltem, mint derék, megbízható, igaz barátot.”¹²⁶ – olvasható az interjúban. Ebben a perben, ugyancsak a vádlott feleségének felkérésére, Tunyogi védte Demeter Jánost is.

A katonai törvényszéki pert a nagyváradi kezdés után áttették Bukarestbe, ahol a tárgyalás légköre már jóval durvább és ellenségesebb volt; ahol a védőügyvéd Tunyogit az ör félrelökte és majdhogynem megütötte, mert a vádlottakat, a teremből történő kivitelükkor fejbőlintással üdvözölte. A perben tanúskodott Venczel József is, aki Márton Áron püspök régi jó barátja, bizalmasa, és hat éven át cellatársa volt.¹²⁷ Tunyogi elbeszélése szerint Venczel „csont és bőr volt. Civil ruhában volt, de teljesen szakadtan, rongyosan. *Már ez lesz az igazi tanú – gondolta az elnök, egy tábornok.*” A tanú azonban rögtön a szembesítésnél lekommunizálta a vádlottakat, s Tunyogi szerint ez minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy a legszigorúbban, a családjával való levelezését és találkozását teljesen megátolva kellett teljesen végig letöltenie a kiszabott tizenegy éves büntetést.¹²⁸ A megalázni vágyás, az ártás igénye és a gyűlölet mindig erőteljesebb volt a hatalom és a kínzók részéről azok irányában, akiket nem sikerült betörniük, akiken a méltóságot, a hitet, az erőt, a reményt, a szilárdságot, a meg nem alkuvást és meg nem hunyászkodást láthatták. Venczel is ilyen lehetett. A koncepció perekben a bíróság úgy hamisította meg hamis tanúkkal a valóságot, olyan eszközökkel befolyásolta a per menetét, úgy kényszerítette ki a vallomásokat, ahogyan akarta, és olyan ítéleteket hozott, amelyeneket akart és előre eltervezett, s amelyekkel példát statuálhatott. A bíróság nem

vette tekintetbe Tunyogi Csapó Gyula védőügyvédnek azt a nemzetközi joggyakorlatra hivatkozó érvelését, miszerint az 1945-ben elkövetett inkriminált cselekményeket nem tekinthették volna hazaárulásnak, mert a vádlottak akkor ugyanis még nem voltak román állampolgárok, hiszen csak az 1947. február 7-i párizsi békeszerződéssel lett Észak-Erdély román felségterület. „Egy vadember volt az elnök, belefojtotta az emberbe a szót.”¹²⁹ – emlékezett vissza Tunyogi Gyula a perre. Tunyogi azonban nem hagyta annyiban az elutasítást; egy beadványban leírta a védelem álláspontját, amely eljutott Groza egy magyar ismerőse révén Petru Groza államelnökhöz is, aki átnézte az anyagot, igazat adott a védőügyvéd által leírtaknak, és intézkedett a vádlottak szabadlábra helyezésétől,¹³⁰ ami 1955. május 27-én megtörtént. Utóbb, felülvizsgálati kérelem alapján az illetékes katonai bíróság megsemmisítette az 1954. áprilisi ítéletet és 1956. június 16-án kimondta a vádlottak büntetlenségét.¹³¹ Ebben a perben végül tehát felmentés született, ami nem csak Tunyoginak köszönhető. Hasonló vádakkal, hasonló érveléssel, nem baloldali, Petru Grozával vagy más kommunista hatalmasságokkal nem régi keletű ismeretségben levő emberek súlyos, letöltendő börtönéveket kaptak.¹³² Csögör Lajos így „csak” 1949–1955 között volt börtönben... A vád hazaárulás volt, „amely abból állt, hogy adatokat gyűjtöttek az itteni állapotok negatív voltáról, melyeket a magyar kormány révén, a párizsi béketárgyalásokon kívántak hasznosítani az erdélyi magyarság javára” – emlékezett Tunyogi. – „Demeternél előhozták azt, hogy tárgyalt két angol újságíróval, és részletes információkat adott nekik a helyi állapotokról, negatív viszonylatban. Jordákynál megint azt hozták fel vádként, hogy valakivel tárgyalt. Mindezek ’45-ben történtek, és lám, mikor kerülnek bíróság elé...”¹³³ Ugyanakkor fogták le az író, költő Méliusz Józsefet, aki évekig volt vizsgálati fogságban – ítélet nélkül. Tunyogi szerint szerb származása miatt próbálták a jugoszláv vonalon elindulva összeesküvést kohlolni ellene.¹³⁴

Nagyjából ezzel egy időben fogták le a Palocsay Zsigmond-féle fiatalokból álló társaság tagjait, amelyben a harmadéves egyetemista, a későbbi irodalomtörténész, műfordító, Ady-kutató Bustya Endrét védte Tunyogi. A fiatalember megőrizte budapesti látogatásának emlékeit, villamosjegyeket, és hasonló súlyú „dokumentumokat és bizonyítékokat” – a hatóság szerint természetesen azért, mert el kellett velük számolnia a *megbízója* felé. A diákságot – gimnazistákat és egyetemistákat – érintő több nagy pert konstruált a román kommunista diktatúra. A fiatal értelmiségiek összejöttek, olvastak, tájékozódtak, gondolkodtak, beszélgettek, a Házsongárdi temetőben magyar sírokat látogattak és gondoztak, a Református Kollégiumban meg akarták ünnepelni március 15-ét, tizenhat-tizenhét éves gimnazista kamaszfiúk olvasmányélményeik alapján titkos baráti társaság(ok)ban konspirálva kommunistaellenes terveket szövögettek, elhintettek néhány röpcédulát stb. Súlyos börtönéveket kaptak ezekért az „államellenes” cselekedeteikért. Minden kommunista elnyomó hatalom igyekezett az elnyomásra ítélt nép értelmiségét (eszét és lelkét, lelkiismerétét) megsemmisíteni. A fiatalokkal szembeni kérlelhetetlen bánásmóddal a hatalom a jövő magyar értelmiségét akarta már csírájában megfojtani.

A hírhedt román állambiztonsági szerv, a Securitate az 1957–1959 között eltelt két év alatt 430 „ellenforradalmi szervezetet” leplezett le és számolt fel.¹³⁵ A hatalom számára a magyarok ellen irányuló letartóztatásokra való újabb jó alapot 1956 romániai, erdélyi visszhangja szolgáltatott; a kíméletlen megtorló intézkedések 1957 után következtek el. Az erdélyi magyarságot számarányához viszonyítva többszörös mértékben sújtotta ez a büntetőhadjárat. A magyar forradalom hatására Erdély-szerte spontán szimpátiatüntetések, kommunista diktatúra ellenes akciók és szervezkedések folytak, diák- és egyéb

szervezetek alakultak és aktivizálódtak.¹³⁶ A hatalom ezeket előre megtervezett államellenes szervezkedéseknek minősítette és teljes szigorral büntette. A rádió (csoportos) hallgatásáért, az onnan hallott események kommentálásáért, nyilvánosan tett nyilatkozatokért, bárminemű szimpátiamegnyilvánulásért, például november negyedikén gyászszalag viseléséért, a hírek továbbadásáért igen súlyos büntetéseket kaptak – rengetegen. Az evangélikus teológus hallgatók közül többen együtt hallgatták a rádió híradását a magyar forradalmi eseményekről, találkoztak magyarországi magyar egyetemistákkal, akikkel a kolozsvári egyetemi életükről és a magyar forradalomról *beszélgettek*. Pár hét múlva mindenkit letartóztattak, bíróság elé állítottak és elítéltek. Közöttük volt Kiss Béla későbbi püspök-helyettes, Mózes Árpád későbbi evangélikus püspök, Veres Károly evangélikus lelkész.¹³⁷ Ebben a csoportban Tunyogi Csapó Gyula Bibó Béla teológus hallgatót védte, aki a letöltött börtönének után nem is folytatta tanulmányait. Majd mindannyian sok éves börtönbüntetéseket kaptak, s a Duna-delta kényszermunkatáborraibban töltöttek hat évet az 1964-es amnesztiával történő szabadulásig.

Ekkor sok olyan rab is szabadult, akik tíz évnél több időt voltak rabságban az ötvenes évek elejétől; például Jakab Antal gyulafehérvári teológiai tanár, későbbi gyulafehérvári püspök, aki negyvenkét éves felnőtt férfi korától ötvenöt éves koráig volt román megsemmisítő börtönökben. Csiha Kálmán későbbi aradi református püspök is ezzel az amnesztiával szabadult. Tunyogi így beszélt róla: „klasszikus példája annak, hogy akartak félretenni tehetséges embereket. Ő aradi segédlelkész volt. Egy Elekes nevű, valami titkos szervezetben résztvevő ember kért nála bebocsájtást. Csak annyi bűne volt Csihának, hogy szállást adott neki, és kikísérte az állomásra. Ezért kapott tizenöt évet...”¹³⁸ Csiha Kálmánnak a szülei is kitelepítettek voltak, így korábban a fiatal fiú nincstelenül, szülők nélkül élt; fizikai munkaereje révén szerzett kevéske pénzzel fejezte be a gimnáziumot és végezte el a teológiát, míg a szülők – javaiktól megfosztottan, gyermeküktől és a szülőföldjüktől távol – az internáltak nehéz életét éltek. Találkozniuk, érintkezniük tilos volt.¹³⁹ Bodor Ádám író édesanyjának sem lehetett könnyű az a lelki teher és szenvedés, melyet először a férjének, a Márton Áron-per elítéltségének, majd nem sokkal később a harmadikos gimnazistaként ugyancsak elítélt fiának a bebörtönzése rótt rá. Venczel Józsefnek a feleségét – négy gyerek édesanyját – is letartóztatták, hogy vallo-mást csikarjanak ki férjéről ugyanebben a perben. Sass Kálmán, érmihályfalvi kivégzett lelkész feleségétől és gyermekeitől teljes vagyonekobzással mindenüket elvették, majd 1959-ben az egész családot Románia délkeleti részére, a Baraganba deportálták, a már ismertetett körülmények közé. Az 1964-es amnesztiával szabadultak meg ők is a román pokolból.¹⁴⁰ Az áldozatokat és a terror mértékét soha nem csak a halálozások számával és a bebörtönzések statisztikai adataival kell mérni és alátámasztani: minden meghurcolt és minden hozzátartozó – feleség, férj, szülők, nagyszülők –, minden apa vagy apa-anya nélkül felnövő, az iskolában a tanárok és a társai által megalázott és kigúnyolt gyerek *lelki szenvedése*; mindannyiuk bánata, félelme, aggodalma, rettegése, egyedülléte, olykor reménytelensége, valamint a látott és az átélt vagy akár csak a hallott borzalmakból származó lelki sebek fájdalma is hozzáadandók az égbekiáltó bűnök lajstromához, amelyet a kommunista diktatúra hívei követtek el ártatlan emberek *milliói* ellen.

Tunyogi Gyula párszor kellemetlen helyzetbe került védőügyvédi munkája miatt. Valójában minden egyes politikai perben történő védekező igazi veszélyeket jelentett, mert egy erkölcstelen és kiszámíthatatlan hatalom esetében igaz az, hogy bárkivel, bármikor, bármi megeshet, és Tunyogi Csapó Gyula nemhogy kivétel nem volt, de a hatalom látóterének kellős közepén, mintegy reflektorfényben tevékenykedett. Ő maga „kínosnak” nevezte azt az esetet, amikor Bencze József zaláni református lelkészt védte, akit 1959-

ben tiltott fegyvertartásért fogtak le – immár másodjára. Védőként a kolozsvári katonai törvényszék Marosvásárhelyre kihelyezett tárgyalásán Tunyogi a *ne bis in idem*, azaz arra a klasszikus jogban szereplő doktrínára hivatkozott, mely szerint nem lehet valakit ugyanazért a tettéért kétszer elítélni. Bencze lelkeszt ugyanis két évvel korábban egyszer már elítélték tiltott fegyvertartásért. Ez alkalommal azonban hozzátettek még egyéb vádakot is; rendszerellenes kijelentést, s a fegyvert katonai fegyvernek minősítették. Az ügyész azon nyomban felfüggesztette a tárgyalást, amint Tunyogi ezzel az érveléssel élt, majd kilátásba helyezte, hogy Tunyogit az ügyvédi székből azonnal átültetik a vádlottak közé. Így emlékezett az esetre: „A bíróság egyórás szünetet rendelt el. Biztosra vettem, hogy ezalatt jön a rendőr, és elvisz. Kitántorgok a tárgyalóteremből, és egyszer csak ketten két oldalról karon fognak. *Kollega úr ne féljen, amit tett, az jogi érv volt. Itt voltunk a hallgatóság között. Ne aggódjon.* Hát, látom, hogy Vulcan, az igazságügy-miniszter káderese, és Zeimann, bukaresti ügyvéd, aki abban az időben az ügyvédek inspektora volt. Ők eltűntek. Egy óra múlva folytattuk a tárgyalást, és mintha mi sem történt volna, a pap tizenöt év börtönt kapott...”¹⁴¹ Ezután Tunyogit fegyelmi bíróság elé állították, Bukarestben tárgyalták az ügyét a Legfelsőbb Fegyelmi Bizottság előtt, majd büntetés-ként négy hónapra Sármásra helyezték. Az ügyvédek ténykedését egy ellenőrző bizottság is figyelte a Szekuritátén kívül; tényeket gyűjtöttek az esetleges „rendszerellenes” megnyilvánulásairól. Tunyogit a Bencze-ügy, a bethánisták és más egyházi emberek, valamint egy román pap gyilkossággal vádolt fiának a védelme során kifejtett ügyvédi tevékenysége miatt akarták kizárni. Felmentését, illetve a bizottság által kiszabott enyhe büntetését megfellebbezte az ügyvédi kollégium – volt vasgárdista – elnöke, akinek vezetésével addigra már a zsidó származású ügyvédek – cionizmus vádjával – mind kizárták.¹⁴² Végül Tunyogit nem zárták ki. A gyomorfekély súlyosbodásához az ilyen esetek bizonyára hozzájárultak.¹⁴³

Emlékezetes volt a Dávid Gyula elleni perben való védeése is. Itt is a család felkérésére vállalta a védelmet. Dávid Gyula édesapja évekig rektor volt a Protestáns Teológián, Vásárhelyi püspök halála után püspökhelyettesként a püspökjelöltek között volt, de Bukarest – a rendszer ellenségeként hét évre elítélt, éppen börtönben lévő fiára való hivatkozással – ezt nem engedte. A püspököt – amely az élet végéig tartó tisztség – csakis az egyházkerületi közgyűlés és a presbitériumok választhatják (választhatják) meg a református státútum szerint. 1949-től a bukaresti vallásügyi államtitkárság azonban már a jelölések előtt megmondta az egyházkerület vezetőségének, hogy ki az, akit a párt majd jóváhagy. Ifjabb Dávid Gyula irodalomtörténészt 1957 tavaszán tartóztatták le. 1956 novemberében, ahogyan már azt megelőzően is, kivitte az egyetemista diákjait, ezúttal halottak napján a Házsongárdi temetőbe, hogy a magyar irodalom nagyjainak sírjához kegyelettel ellátogassanak. Nem szított tüntetést, de természetesen ő is, mint az egyetemi diákság és a jóérzésű emberek többsége, rokonszenvezett a magyar forradalommal. A mécsesektől világos temetőben egy másik temetői csoportból Bartis Ferenc – magyar szakos egyetemi hallgató, a későbbi író, költő, halálra, majd életfogytiglanra ítélt rab, aki szintén az 1964-es amnesztiával szabadult – elszavalta Reményik Sándor sírjánál a költő egyik versét, ezután többen elénekelték a Székely himnuszot. A román (kommunista) állambiztonság és a politikai vezetés, annak ellenére, hogy Kádárék nem egyszer határozottan kinyilatkoztatták azt, hogy a magyarok egyáltalán nem tartanak igényt Erdélyre, és a népek barátsága, a szocialista testvériség és az internacionalizmus jegyében a román elvtársakkal együtt kívánnak menetelni a szocializmus útján és harcolni az imperializmus ellen, beteges paranoiával rettegett attól, hogy a magyarok vissza akarják venni Erdélyt Romániától.

Dávid Gyula letartóztatásakor a kihallgató szekuritátés tiszt, mivel nem sokkal korábban az akkoriban egyetemi tanársegéd Dávid Magyarországon járt, megkérdezte tőle, hogy milyen utasításokat kapott Nagy Imrétől (!) a Romániába való visszatérése előtt. A kihallgatáson Dávid Gyula mindenféle – a gazdasági, politikai, kulturális, irodalmi és tudományos életre, az egyetem helyzetére vonatkozó – kérdésre *őszintén* válaszolt. Arra nagyon vigyázott, hogy senki másnak ne ártsen; neveket nem mondott.¹⁴⁴ „Tunyogi Gyula elolvasta a nyilatkozataimat, a nyolevan oldalt kitevő jegyzőkönyvet, akkor a fejéhez kapott, és azt mondta, *képtelenség... mi mindent összevissza nem beszélt ez az ember!*” – emlékezett Dávid Gyula egy vele készített interjújában.¹⁴⁵ „Dávid Gyula esetében tizenhét vádpontot írtak a terhére, mind a tizenhét vádpont alóli felmentését kértem, azon a címen, hogy a perrendtartás szerint, nem számítható bizonyítottnak a vádlott bűnössége, ha csak a vádlott beismerésén alapul, és nem párosul egyéb bizonyítékkal is.” – emlékezett vissza Tunyogi.¹⁴⁶ Ugyanígy emlékezik a perre Dávid Gyula is: „Tunyogi Gyula [...] a június 13-i ítélethirdetéssel végződött tárgyaláson védőbeszédében azzal próbált menteni, hogy a perrendtartásra hivatkozott, amely szerint a vádlott önmaga ellen tett vallomása csak akkor érvényes, ha azt a vád tanúkkal tudja igazolni. Ilyen tanúk és tanúvallomások pedig az én dossziémiban sehol sem voltak.”¹⁴⁷ Tunyogi mind a tizenhét vádpontot megdöntötte; bebizonyította, hogy a temetőgondozás, amelyet Dávid Gyula az egyetem vezetésének a megbízásából hajtott végre a diákjaival, nem számít bűncselekménynek, mint ahogyan a vádlottnak az a kijelentése sem, amellyel a magyar forradalommal kapcsolatban a szovjet csapatok kivonásának lehetőségéről szolt, hiszen október 31-én a TASZSZ (szovjet hírügynökség) megjelentetett egy kommunikét, hogy a szovjet államvezetés elrendelte a szovjet csapatok Magyarországról való azonnali kivonását. Ha tehát valaki azt mondta, hogy „a szovjet vissza fog vonulni”, nem követett el bűncselekményt, mert íme, a hivatalos közlemény. A tárgyalás után félt Tunyogi, hogy baja esik e kítűnő védelem miatt, de szerencsére nem lett következménye. Jobban mondva nem *akkor*. Dávid Gyulát – akinek a perét más tanársegéd társak és Páskándi Géza író pereivel¹⁴⁸ tettek egy közös, csoportos perbe –, hét évre ítélték el, amit le is ült. Szabadulása után később őt nem *rehabilitálták*, hanem újratárgyalták az ügyét, s a Tunyogi által korábban felhozott érvek ekkor már működtek: megkésve *felmentették* a vádak alól...¹⁴⁹

Az 1956 utáni magyarelles és elsősorban *értelmiségellenes* román kommunista megtorlások a nagy, csoportos hazaárulási perekkel érték el (egyik) csúcspontjukat. Trianon, majd a II. világháborút követő békék után a döntéshozók úgy gondolták, hogy helyénvaló és jó megoldás közel három és fél millió magyart idegen államok és nemzetek fennhatósága alá helyezni, és a magyar etnikumot, immáron *kisebbséget* a saját volt földjén – annak minden maradandó nyomával –, a saját kultúrájában, a saját nyelvében *nem* háborítatlanul és nem békében (meg)hagyni. Erdély-kérdés létezett, bármennyire is gondolta úgy a román hatalom Trianon óta, hogy a legjobb megoldás a „nem létező” kérdés rendezésére az, ha lehetőleg minden *emléket* és azoknak a hordozóit (embereket, épületeket, emlékműveket, neveket, városokat, falvakat stb.) drasztikusan elpusztít, félreállít, eltöröl. Több tervezet született magyar gondolkodók tollából Erdély jövőbeli sorsára vonatkozóan, pl. a lakosságcserevel történő magyarok és románok közötti *igazságos* megosztásra, vagy a Sass Kálmán által elgondolt, kantonális alapon létrehozott állam megteremtésére; vagy egy eljövendő többpártrendszerű országról álmodoztak; vagy a magyar történelemben nem újdonságnak számító konföderációs elképzelésekkel álltak elő, mint Szoboszlai Aladár a „Confederatio” című dolgozatában.¹⁵⁰ Ezek – valójában a gondolkodás! – mind súlyos bűnnek, hazaárulásnak számítottak. És a *gondolatbűnökért*

is, nemcsak a tettekért, azaz a gondolatok terjesztéséért – iszonyatos büntetéseket szabtak ki. A monstre kirakatperekkel – a Szoboszlaj-perben közel 200 embert tartóztattak le – egyértelműen a magyarok megfélemlítése és a magyar etnikumú kisebbségben folytatott tudatos és kegyetlen rombolás volt a cél. Az 1956-os magyar forradalmat megelőzően létrejött szervezetlen és csoportok vezetői, tagjai és az ő ismerőseik ezek áldozatai: többek között a Szoboszlaj Aladár katolikus pap és a báró Huszár József földbirtokos vezette „Keresztény Dolgozók Pártja”, a Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész vezette „érmihályfalvi csoport”, valamint Dobai István kolozsvári jogász „magyar ellenzéki hálózata”. A Szoboszlaj-ügyben 57, a Sass Kálmán-ügyben 31, a Dobai-ügyben 9 embert ítéltek el. A Szoboszlaj-perben 10, míg a Sass Kálmán-per követően 2 halálos ítéletet hajtottak végre 1958 szeptemberében és decemberében.¹⁵¹

Dobai István, birtokos családból származó nemzetközi jogász a sógorával, Varga László, marosvásárhelyi református lelkész közreműködésével 1956 tavaszán egy közel harmincoldalas tervezetet készített, amelyben Erdély rendezésére egy lakosságcserevel kivitelezett igazságos megosztást javasolt. Az erdélyi magyarok jogfosztottságának orvoslását törvényes keretek között képzelte el. Hasonló elgondolással élt már a reformkorban Wesselényi Miklós is, aki olyan népszerűsége tett javaslatot, amelyben a románok között élő magyarok helyet cserélnének a magyarok között lakó románokkal.¹⁵² Dobaiék a román hatóságokhoz, majd később az ENSZ-hez akarták eljuttatni ezt a memorandumot, hogy a magyar forradalom után a napirendre kerülő „magyar kérdés”¹⁵³ tárgyalásakor a döntéshozók ismerjék az erdélyi helyzetet is. Dobaiék tervezetét, az „ENSZ-memorandumot” – szűk körben – elolvasták a barátai, rokonai, akik véleményezték, és ezzel a segítségére voltak. Dobai többször beszélt Márton Áron püspökkel; letartóztatása is a kolozsvári pályaudvaron történt az utolsó gyulafehérvári látogatása után. Nyilvánvaló, hogy Márton Áront, Dobait és társait is figyelték az államvédelmiségek; a rengeteg beépített spicli segítségével, ahogyan nálunk is, hatékonyan működött az államvédelem. 1957 márciusában nemcsak a szerzőket és a véleményezőket tartóztatták le hazaárulás vádjával, hanem azokat is, akiknek tudomásuk volt az írásról, de nem tettek feljelentést; Dobai István másik sógorát, Nagy József földbirtokost, aki a börtönben rövid időn belül meghalt, ahogyan belehalt a román börtönkörülményekbe a per egy másik vádlottja, a zilahi ügyvéd, Kertész Gábor is. Nagyról így emlékezett Tunyogi: „Nagy Józsefnek nagyon kis köze volt a cselekményhez. Azt hiszem, hogy ő inkább azért került bele, mert földbirtokos volt. [...] Nem emlékszem arra, hogy nála különösen súlyos tényálladási elem lett volna.”¹⁵⁴ A vádlottak mind magyarok voltak, értelmiségiek, lelkészek, birtokos családból származók: Gazda Ferenc, tanár, Komáromi József, tanár; Nagy József, földbirtokos, a Horthy-korban polgármester; Dobri János, kolozsvári református teológiai tanár; László Dezső, kolozsvári református esperes, korábban az Erdélyi Párt prominens alakja, 1941–1944 között magyarországi parlamenti képviselő.¹⁵⁵ A „legjobb” összetevők a halálos ítéletet ezúttal nem alkalmazó, ám életfogytiglannal és hosszú évekkel büntető Macskási vérbíró számára. Az ügyész első fokon „csak Dobaira, és Vargára kért halálos ítéletet, de a bíróság nem szabott ki halálos ítéletet”.¹⁵⁶ Dobai Istvánt és Varga Lászlót életfogytiglani kényszermunkára és 10 év börtönre; Komáromi Józsefet 25 évi kényszermunkára és 8 év börtönre; Kertész Gábort 25 évi kényszermunkára és 10 év börtönre; Bereczki Andrászt 15 év kényszermunkára; Gazda Ferencet 10 év nehéz börtönre és 12 év börtönre; Nagy Józsefet 5 év nehéz börtönre; Dobri Jánost 6 év börtönre; László Dezsőt 5 év börtönre ítélték; László kivételével mindenkit vagyonekobzásra is.¹⁵⁷ A per során kiszabott büntetések indoklásában a vádak között ilyen cselekedetek szerepelnek: társadalmi rend elleni felbujtás, a Román Népköztársaság belső és külső

biztonsága elleni tevékenység, hazaárulás, veszélyt hozhatott volna az állam biztonságára, izgató és propagandatevékenység, nyíltan szolidarizált a magyarországi ellenforradalmárral, fel nem jelentés, tiltott kiadványok tartása, társadalom elleni áskálódás.¹⁵⁸

Tunyogi Csapó Gyula a Dobai-per két vádlottjának védelmét látta el: Varga László és Dobri János református lelkészek voltak a védenecsei; utóbbit már harmadik alkalommal védte. „Dobri esetében nem volt igazolt az, hogy ő is olvasta volna a memorandumot! Nála csak ebből kifolyólag valami kompromittáló iratokat találtak. Már akkor ismert volt az *Egy mondat a zsarnokságról*.¹⁵⁹ Talán ezt találták meg nála...¹⁶⁰ – mondta el Tunyogi Gyula. A perben Dobri védelmére hozta fel azt, hogy beismerő vallomást tett, hogy nem volt jelen azon az ominózus István-napi összejövetelen, ahol Dobaiék a memorandumot baráti körben ismertették és megtárgyalták, s hogy a „memorandumot a román kormányhoz intézték volna! Ez nem meríti ki a hazaárulás tényét, mert nem mentek külföldre vele!”¹⁶¹ Varga László a magyar forradalom napjaiban éppen Budapesten tartózkodott, így 1956. október 23-tól november 3-ig szemtanúja volt a történéseknek. Hazajöve forradalmi lapokat, kiáltványokat, röpcédulákat csempészett át a határon. Ezeket a hazaáruló tetteken kívül felhozták ellene azt, hogy magyarországi tartózkodása alatt beszélt Németh Lászlóval, Tamási Áronnal, Ravasz Lászlóval, Bibó Istvánnal.¹⁶² A védelem során „legfeljebb csak azzal jöhettem, hogy őszinte volt, és mindent feltárt a nyomozó szervek előtt, tiszta lappal áll a bíróság előtt, mert semmit sem hallgatott el. Aztán Varga Dobai sógora volt, tehát családtag, ezért volt tudomása a memorandumról.”¹⁶³ – folytatta Tunyogi.

A nagy perben – magyar és román ügyvédek – többen látták el a védelmet, tudatosan megtervezve és kivitelezve az ügyvédek közötti hatékony együttműködést, hogy ismerjék a per anyagait, az ún. iratcsomókat, periratokat, a jegyzőkönyveket, vagy hogy megtudják, hogy hol lesz a tárgyalás, ki lesz a bíró, az ügyész. Dobai Istvánt egy bukaresti román ügyvédnő, Zenobia Pavelescu védte. Tunyogi igen jó véleménnyel volt róla: „Egy meleg lelkű, jóérzésű asszony volt, aki ’40 előtt a hadbírószágon nem egy magyar védelmét látta el! Ezt az ügyvédnőt azért választottuk, mert bukaresti lévén – mivel számítottunk a bukaresti tárgyalásra –, nem volt közömbös, hogy megtudjuk a tárgyalás időpontját, mert idézést az ügyvédeknek sohasem küldtek! [...] Tudva, hogy ő Bukarestben gyakorló ügyvéd, lehet, hogy talán éppen én ajánlottam, annak tudatában, hogy úgy is Bukarestbe kerül másodfokon az ügy, ezért már eleve onnan is kérjünk fel ügyvédet. Így az ott kialakult légkörről is inkább tudunk tájékoztatást kapni, mintha mindnyájan csak Kolozsvárról valók vagyunk. Én őt többször fel is kerestem Bukarestben.” – emlékezett Tunyogi Csapó Gyula.¹⁶⁴ Bereczki Andrást Camil Jiteanu, volt törvényszéki bíróból lett ügyvéd védte, később Tunyogi Csapó Gyula szerkesztette a kegyelmi kérvényét és a felülvizsgálati kérvényét, hogy alaptalan a hazaárulás büncselekményt a terhére írni. Tunyoginak segítségére volt egy Maistorovici nevű regáti ügyvédjelölt is, aki az iratcsomókból a Tunyogi által megjelölt részeket kimásolta.¹⁶⁵ Tunyogi, mint ahogyan a többi védőügyvéd is, rálátással volt a teljes perre, a saját védecén kívül a többi vádlottat érintő részletekre is. Hiszen egymásról is kérdezték őket a vallatások során. Komáromi József tanárt Kapcza Imre és Sandu Agneta védtek. Kapczát „rendkívül tehetséges szónoknak” tartotta Tunyogi, aki szerint „olyan szinten románul, mint ő, még a románok sem beszélnek”.¹⁶⁶ László Dezső védelmét – akit valamivel később tartóztattak le, s Tunyogi nem tudta vállalni a felesége felkérésére az ő ügyét is – Demény Pál polgári jogász látta el. „László Dezsőnél nem emlékszem, hogy találtak volna kompromittáló anyagot, inkább az lehetett, hogy ő megkapta állítólag az anyagot. Nem olvasta el, de tovább adta. És ez elég volt...”¹⁶⁷ – mondta Tunyogi.

Demény Pált Tunyogi ajánlotta maga helyett; az említettek kivül Pop Sabin és – a Komáromi védő – ifj. Vásárhelyi János jeleskedtek még a védelemben.¹⁶⁸ A súlyos hazaárulásnak számító kirakatper tárgyalásán zömében kivezényelt hallgatóság vett részt, a családtagokat kiszűrték, csak a közeli hozzátartozók lehettek jelen. Amikor Tunyogi egyedül várakozott a folyosón, hogy felhozzák a vádlottakat, odalépett hozzá a belügyi nyomozó osztály vezetője, bizonyos Gruia százados, majd szép csendesen közölte vele, hogy: „*Tudom, hogy van három gyermeke.*¹⁶⁹ *Tudjuk, hogy szereti a családját. A főnököm utasítását tolmácsolom: ne tegyen ebben a perben is nevetség tárgyává bennünket, úgy ahogy csinálta Dávid Gyula esetében!* [...] Tudniillik a Dávid Gyula esetében mind a tizenhét vádpont alóli felmentését kértem, jól megindokolva, és ezt írásban is beadtam. Úgy látszik erről tudomást szereztek, jóllehet jó pár hónap volt a két per között, mégis nyilvánartotta ezt Gruia százados.”¹⁷⁰ A Dobai-per volt az utolsó nagy, hazaárulási kirakatper.

Az interjúban feltett utolsó kérdésre, hogy hogyan sikerült megőriznie erkölcsi tisztaságát a különböző diktatúrák alatt, így válaszolt Tunyogi Csapó Gyula: „Az Úristen segítségével meg tudtam maradni embernek, mindenféle körülmények között... Én mindig az emberiségre voksoltam, és az emberiség érdekében kívántam élni. Sohasem követtem el senki terhére sem olyat, ami miatt valaki is joggal megharagudhatott volna reám.”¹⁷¹

JEGYZETEK

- 1 Vincze Gábor: *Interjú. Dr. Tunyogi Csapó Gyulával.* Készült: Kolozsvár, 1993. január–június. Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archivum. 500. A továbbiakban: Tunyogi-interjú. Köszönöm Kőrösi Zsuzsanna (1956-os Intézet) segítőkészségét és segítségét, amellyel a munkámat jelentősen megkönnyebbitette.
- 2 Csomafája – falu Kolozs megyében, Kolozsvártól 31 km-re, a Borsa-patak mentén. Tunyogi Csapó Elek síremlékét lásd [web:] <http://www.diaszporaalapitvany.ro/fototar/erdelyi-szorvanytelepulesek/kolozs-megye/csomafaja> (letöltés: 2016. október 18.)
- 3 Bádok – Kolozs megyei falu Kolozsvártól kb. harminc km-re. A Wikipédia lexikon szerint „nagyobb birtokuk a 19. században a Békéssy, Nagy, Török és Tunyogi-Csapó családoknak volt benne.” Tunyogi Csapó Gyula apám dédunokatestvére volt; az ő nagyanyja, tompai Bothos Ilona és az apám nagyanyja, az én dédanyám, tompai Bothos Ágnes, testvérek voltak. Az itt említett Derzsi Nagy család dédanyám másik lánytestvérének, Derzsi Nagy Lajosné Bothos Katalinnak a családja; a Török család törökfalvi Török Károlyné Bothos Ilonának a családja, az ő lánya, törökfalvi Török Jolán lett Tunyogi Csapó Gyuláné. Dédanyám, kövendi Kövendy Gyuláné tompai Bothos Ágnesnek a két kisebbik fia, a későbbi I. világháborús huszártiszt Kövendy Gyula és a világháborús hősi halott Kövendy Ferenc a két fenti nagynéninél laktak kisiskolás elemista korukban, mielőtt a Marosvásárhelyi Református Kollégiumba kerültek. Dédzüleim, Kövendyék birtoka ugyanis Székelykövesden és Mezőkapuson volt, s ott nagyon messze volt az iskola. Hogy a gyerekeknek ne kelljen gyalogolniuk az iskolába, a nagynéniknél, keresztszülőknél, Bádokon jártak elemibe.
- 4 Tunyogi-interjú. 1.
- 5 A következőt fűzte hozzá Tunyogi Csapó Gyula a gimnáziumi évekről beszélve: „huszonkilencen érettségiztünk, és mind a huszonkilenc elvégezte a román egyetemet, és senki se ment el nyugatra a végzetek közül!”
- 6 Tunyogi-interjú. 4.
- 7 Kerekes Jenő: *Az iskolaszövetkezetek múltjából Erdélyben.* In: Somai József szerk.: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* Tanulmánykötet. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007. 258–264. Digitális változat. Adatbank Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. [web:] http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2621.pdf (letöltés: 2016. október 15.)
- 8 Tunyogi-interjú. 5.
- 9 Uo. 6–7.
- 10 A közigazgatási szakember Inczedy Joksman Ödön jogot végzett Kolozsváron, 1917–1918-ban alispán, felsőházi tag, Erdély elcsatolása után az Országos Magyar Párt intéző bizottságának

- tagja, majd alelnöke. A *Magyar Dalosszövetség*, a kolozsvári *Magyar Zenekonzervatórium* elnöke. A visszacsatolás után, 1940–1944 szeptemberéig Kolozs vármegye főispánja. Az erdélyi szegény sorsú magyar egyetemista és főiskolai hallgatók segélyezésének vezetője; zeneszerető emberként önálló hangversenyeket rendezett, melyen hegedűsként ő maga is fellépett.
- 11 Nyíró József erdélyi magyar író, újságíró, országgyűlési képviselő. Írásaiban az erdélyi étellel foglalkozott; a kommunista diktatúrák idején betiltották műveinek kiadását. Még ma is a hivatalos román kultúrpolitika háborús bűnösnek tekinti. Nyíró József Tunyogi Gyula nagymamájának a házában, törökfalvi Törökné Bothos Ilonáéknál ismerte meg a későbbi feleségét, Bedő Ilonát, aki a bádoki tanítónő húga volt – a tanítónő pedig Bothos Ilonáéknál lakott. A tanítónőhöz látogatába jövő hűg, valamint Tunyogi Gyula édesapjához, id. Tunyogi Csapó Gyulához Kideről gyakran átjáró szoros jó barát, Nyíró József között így lobbant lángra – az aggódó nagymama szemei előtt – a szerelem. Tunyogi-interjú. 7.
- 12 Tunyogi-interjú. 10.
- 13 Uo. 9.
- 14 Vita Sándor. A Nagyenyedi Bethlen Kollégiumban érettségizett, majd Budapesten és Bécsben folytatott kereskedelmi-közgazdasági tanulmányokat. 1932-től a Hangya-szövetkezetek nagyenyedi központjában dolgozott, majd Kolozsváron a Hitel- és Tejszövetkezetek tisztviselője volt. Behatóan foglalkozott a szövetkezeti mozgalommal. 1938–44 között az erdélyi *Hitel* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, gazdasági szakértője. 1939-től, az ő javaslatára, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület égisze alatt megvalósított statisztikai központ vezetője, a zsidó deportálások ellen felszólt, és tevékenyen részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1944 után egy évig szovjet fogságban volt, majd Budapesten a református egyház sajtójának munkatársa volt. Innen eltávolították, majd a kisipari szövetkezettől, ahol munkát kapott, szintén eltávolították. 1959-től nyugdíjasként élt.
- 15 Tunyogi-interjú. 12.
- 16 Uo. 10.
- 17 Bakó László és Endre László. Bakó László a Sztójay-kormány idején a belügyminisztérium politikai államtitkára, a deportálások egyik irányítója. A népbíróság halálra ítélte; kivégezték. Endre László a Sztójay-kormány belügyi államtitkáráként a vidéki zsidóság deportálásának egyik fő irányítója. A háború után halálra ítélték és kivégezték.
- 18 Tunyogi-interjú. 9.
- 19 Uo. 10–11.
- 20 Uo. 11.
- 21 Uo. 18–19.
- 22 *Az Erdélyi Magyar Tanács memoranduma Horthy Miklós kormányzóhoz a háborúból történő kiválás ügyében* (Kolozsvár, 1944. szeptember 9.). In: Nagy Mihály – Vincze Gábor szerk.: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Pro-Print Könyvkiadó, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003. 117–118. Digitális változat. Adatbank Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. [web:] http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf203.pdf (letöltés: 2016. október 22.)
- Az aláírók: Tavaszgy Sándor református püspökhelyettes, Sándor Imre római katolikus püspöki helytartó, Vásárhelyi János református püspök, Józán Miklós unitárius püspök, Maksay Albert református teológiai igazgató, Boga Alajos római katolikus prelátus, kanonok, Járosi Andor evangélikus esperes, gr. Teleki Béla, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület és az Erdélyi Párt elnöke, Mikó Imre, Vita Sándor országgyűlési képviselők, Haynal Imre orvosprofesszor, Csifó Nagy László unitárius püspöki titkár, Nagy Géza, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, Szabédi László író, Kiss Jenő író, Tamási Áron író, Venczel József az Erdélyi Tudományos Intézet ügyvezető igazgatója, a szociáldemokrata párt részéről Jordáky Lajos, Nagy István író.
- 23 Tunyogi-interjú. 21–22.
- 24 Mátyás Mátyás sebész orvos, szakíró. A húszas évektől nem taníthatott a kolozsvári egyetemen, magánstanatóriumot alapított. 1948-tól 1956-ban bekövetkezett haláláig a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyyszerészeti Egyetem sebészprofesszora volt.
- 25 Tunyogi-interjú. 25.
- 26 Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Kolozsvár a román „kiugrástól” Észak-Erdély „másodszori felszabadulásáig” (1944. szeptember – november)*. I. Korunk, 2010/11. szám. Digitális változat. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum. [web:] <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00035/oldal2eea.html> (letöltés: 2016. október 30.)
- 27 Tunyogi-interjú. 22.
- 28 Uo. 24. Így emlékezik Tunyogi: „A román barátaim, akikkel együtt voltam a román hadseregben, vagy az egyetemen, vagy ügyvédi kollégiumban, egy része elmenekült. Bukarestből augusztus 23. után páran visszajöttek, csak magánemberként, körülnézni. Az egyik elmondotta, hogy Bukarestben, a belügyminisztériumban Debrecenbe is, Szegedre is kineveztek a román főispánt, név szerint! Az egyik Stoica volt, aki később Kolozsváron volt főjegyző. Szegedre neveztek ki főispánnak a ’44 augusztus 23.-át követő napokban. Valószínűleg ezt nem közzölték a lapok...”

- 29 Nagy–Vincze: *Kolozsvár...*
- 30 Dr. Csögör Lajos fogorvos – A Bolyai Tudományegyetem, majd a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alapító rektora, tanszékvezető tanár. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. A háború után Kolozs megye alispánja, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője volt. Közéleti érdeklődése már egyetemistaként, több lap munkatársaként megmutatkozott. A Szocialista Munka Hőse (1971), érdemes orvos (1972). Számos tudományos munkája jelent meg.
- 31 Tunyogi-interjú. 38.
- 32 Uo. 18.
- 33 Uo. 17.
- 34 A román Vasgárda (Mihály Arkangyal Légio vagy legionárius mozgalom) 1927-től a II. világháború végéig fennálló nacionalista, romániai román szupremáciát hirdető, antiszemita és antikommunista katonai szervezet és mozgalom volt. 1941–1943 között kb. 250 000 zsidó megölése, pogromok, kegyetlenkedések köthetők egyebek között a szervezethez.
- 35 Tunyogi-interjú. 39.
- 36 Uo. 43.
- 37 Tófalvi Zoltán: *Főhajtás 1956 erdélyi mártírjai előtt (2.)*. Háromszék – független napilap. Digitális változat. 2012. október 23. [web:] http://www.3szek.ro/load/cikk/54053/fohajt_1956_erdelyi_martirjai_elott_2 (letöltés: 2016. október 17.)
- 38 Tunyogi-interjú. 45–48.
- 39 *A romániai magyar kisebbség helyzete a kommunista rendszer hatalomra kerülésének időszakában*. Basescu államfő felkérésére összeállított Tismăneanu-jelentés, 2006. 34–35. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum. [web:] http://epa.oszk.hu/02100/02169/00034/pdf/2008_1-2_003_020-051_vitaindito_Tismaneanu.pdf (letöltés: 2016. október 7.)
- Vladimir Tismăneanu jelentésében olvasható: „Bár a kommunista rendszer működésének áldatlan következményei egyenlő módon, nemzetiségre való tekintet nélkül Románia minden állampolgárát sújtották, bizonyos területeken a kommunista hatóságok által érvényesített politika a magyar kisebbség tagjaira különösképpen kihatott, veszélybe sodorva a közösségi lét alapjait, a hagyományok, a nyelvi és kulturális identitás megőrzését.”
- 40 Tunyogi-interjú. 52–57.
- 41 Uo. 44–45.
- 42 Macskási, de Macskási, Macskássy névváltozatokban is szerepel.
- 43 Tunyogi-interjú. 70–71., 74.
- 44 A gyermek bizonyára jó nevelést kapott, s nem a gyűlöletet és a bosszút, a gyilkolás vágyát és a gonoszsgot hintették el a lelkében; a náci és a kommunista gyilkosokra is jellemző volt, hogy otthon melegszívű, szerető apák voltak.
- 45 Csiha Kálmán: *Fény a ráncokon. (Börtönövek vallomása)*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1993. Az elektronikus kiadást gondozta: Szundy László. Digitális verzió. Magyar Elektronikus Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár. [web:] <http://www.mek.oszk.hu/02300/02369/02369.htm> (letöltés: 2016. október 6.)
- 46 Nagysármáson 1944. szeptember 17-én 126 zsidót kivégeztek a már nem létező kolozsvári gettóba való elszállításuk előtt vagy az őket összeszedő magyar csendőrök, vagy a német páncélosok, akiknek állítólag átadták őket. A későbbi kommunista diktatúrában, maig fennmaradó módon – a történelemhamisítás részeként –, kissé kiszínezték a valóban tragikus történetet azzal, hogy a helyi lakosok milyen intenzíven vettek részt a zsidó emberek összegyűjtésében, elvitelében, legyilkolásában és kirablásában.
- 47 Tunyogi-interjú. 20–22.
- 48 Uo. 54.
- 49 A romániai zsidóüldözés törvényi háttéréről lásd Demény Lajos: *Zsidóellenes törvényhozás Romániában 1941 és 1944 között*. Regio. Kisebbség, politika, társadalom, 1994/2. szám. 71–90. Digitális változat. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum. [web:] <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00018/pdf/05.pdf>.
- 50 Három nevet említ Tunyogi: Teleki Bandi, Hintz Miklós, Kóréh Béla.
- 51 Tunyogi-interjú. 78.
- 52 Uo. 72.
- 53 Uo. 52.
- 54 Uo. 66–67.
- 55 Az 1945/46–1958/59 közötti időszakot, a kommunista hatalomátvételt és a sztálinista kommunista diktatúra időszakát értem.
- 56 Tunyogi-interjú. 48.
- 57 Uo. 63. Vince János nevű illetőtől van szó, akit Tunyogi védett; 1956 után ő volt az első védenec.
- 58 Dávid Gyula: *Egy egyetemi hallgató (hadbírósi ítélettel hat évre taksált) '56-os feljegyzései*. Kortárs, 2012/2. szám. Digitális változat. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum. [web:] http://epa.oszk.hu/00300/00381/00167/EPA00381_kortars_2012_02_7715.htm (letöltés: 2016. október 5.)
- 59 Tunyogi-interjú. 57.
- 60 Tunyogi-interjú. 58.
- 61 Uo. 37.
- 62 Bandi István: *A romániai kommunizmus – kényszerintézkedések, börtönök és munkatáborok világa*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti

- Léveltára Munkatáborok honlap. [web:] <http://www.munkataborok.hu/kulfold/romania> (letöltés: 2016. október 6.)
- Ebben olvasható: „A börtönrendszer részét képezték a zárt rendszerű munkatelepek és kolóniák. Említésre méltó zárt munkatelepek voltak – ezek egyben irányító központnak is számítottak – nagy szocialista beruházásokhoz kapcsolódóan: Constanta, Midia, Capu Midia, Peninsula, Castelu, »9 Culme«, Cernavoda, Bakul, Poarta Alba, ez utóbbi a Duna – Fekete-tenger csatorna irányító központja is volt. Ugyancsak a megsemmisítő munkatáborok sorát gyarapították azok a börtönök, amelyek vagy bányákat vagy építőtelepeket szolgáltattak ki, mint például: Felsőbánya, Kapnikbánya, Onyest-Borzesti, ill. a Békási vizierőmű.”
- 63 Hilda von Klausenburg: *Magyarellenes atrocitások Erdélyben és Romániában: 1784–1956*. Budapest, 2006. 75–78. Digitális változat. DocPlayer. [web:] <http://docplayer.hu/16557817-Hilda-von-klausenburg-magyarellenes-atrocitasok-erdelyben-es-romaniaban-1784-1956.html>; *A háromszéki földbirtokosok kitelepítése. Beczásy István visszaemlékezése. (Részlet.) Dálnok – Sepsiszentgyörgy, 1949. március 2. – 1950. szeptember 23.* In: Vincze Gábor szerk.: *Történelmi kénszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbségtörténelem tanulmányozásához 1944 – 1989*. Jakabffy Elemér Alapítvány, Teleki László Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 141. Digitális változat. Adatbank Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. [web:] http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1730.pdf (letöltések: 2016. október 11.)
- 64 *Tismanenau-jelentés*. 36. Ebben olvasható: „Nem áll rendelkezésünkre elégséges adat a magyar kisebbség kárára és hasznára végrehajtott elkobzásokról és földosztásokról. A Mezőgazdasági Minisztérium egy 1946. évi jelentésében például az szerepel, hogy Kolozs megyében a kisajátított földterület 87%-a magyar nemzetiségűek tulajdonát képezte, míg a földosztásban részesült magyar nemzetiségűek számaránya mindössze 35% volt. Hasonló volt a helyzet Maros megyében is (72%, illetve 36%).”
- 65 Joel Kotek: *Táborok a sztálini Romániában*. In: *A táborok évszázada*. Magyar Szemle 2013/9–10. szám. Digitális változat. [web:] http://www.magyar szemle.hu/cikk/20050901_a_taborok_evszazada (letöltés: 2016. október 5.)
- 66 Tunyogi-interjú. 47.
- 67 Tófalvi: *Főhajtás 1956... (2.)*.
- 68 Lukáts János: *A kommunista terror Romániában*. Kisebbségkutatás 2000/3. szám, 503–504. Digitális változat. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum. [web:] <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00007/index.htm> (letöltés: 2016. október 17.)
- 69 Tunyogi-interjú. 1.
- 70 Uo.
- 71 Klausenburg: *Magyarellenes atrocitások... 76*.
- 72 Csiha: i. m. XXVI.
- 73 *Sorsod sötétlő árnyak közt. Utak a Duna-deltába*. Dokumentumfilm I–II. Rendező: Erdélyi János. Operatőr: Pap Ferenc. Deko film, 1996. [web:] <https://www.youtube.com/watch?v=IE-OFbNKfKQ>; <https://www.youtube.com/watch?v=oFhTIQa7Dxk> (letöltések: 2016. november 7.)
- 74 Farkas Réka: *Háromszéki deportáltak*. Történelemportal, 2010. szeptember 25. [web:] <http://tortenelemportal.hu/2010/09/haromszeki-deportáltak/> (letöltés: 2016. október 13.)
- 75 Sok gyereknek megtiltották az iskolába járást. A lakhelyet nem hagyhatták el, orvoshoz is engedéllyel mehettek, ha mehettek. Gyakorlatilag földöz kötött, szabad mozgással, szabad akarattal nem rendelkező munkavégző állatokként kezelték őket.
- 76 Lukáts: *A kommunista terror...*
- 77 Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai*. Kortárs, 2001/12. szám. 78–86. Digitális változat. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum. [web:] <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00053/tofalvi.htm> (letöltés: 2016. október 17.)
- 78 Afrika gyarmatosítói és felosztói a XIX. században: Belgium, Németország, Spanyolország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Portugália.
- 79 *A koncentrációs tábor sem a szovjet kommunisták vagy a náci németek találmánya*. A búr háborúk a mai Dél-Afrikai Köztársaság területén folytak a brit gyarmatosító nagyhatalom és a holland telepesek között a XIX–XX. század fordulóján illetve elején. A II. búr háborúban a majdnem félmillió brit (ausztrál, új-zélandi, kanadai, indiai, egyiptomi katonák is voltak benne) sereggel szemben harcolt a hollandok 80 ezres serege. Emé vérontások közepette születtek meg a *britek által felállított* első koncentrációs táborok. A holland telepesek feleségeit, nő rokonait és gyermekeit – miután a búrok farnjait lerombolták és az emberek egy részét leöldösték – és az elfogott búr gerillákat és helyi segítőköt zárták ezekbe. A koncentrációs táborokban 45 000 nőt és gyereket éhezettek halálra és öltek meg. Ugyancsak Afrikában, a mai Namíbiában, a hajdani Német-Délnyugat-Afrika német gyarmaton 60–80 000 bennszülött koncentrációs táborokba zárva semmisítették meg a XX. század elején. A koncentrációs táborok elődeinek tekinthetők az amerikaiak által az indián őslakosok számára felállított rezervátumok is. Természetesen mind

- ezekben, mind pl. a Holodomor alatt, vagyis az 1932–33-as nagy ukrán éhínség, a Sztálin által – az USA és Európa csendes félrelenézése mellett – véghezvitt genocídium alatt a napi 28 000 (!), összességében közel 10 millió csontvázza éheztetett és elpusztított ember tetemét *nagyüzemi* módszerekkel hányták a hatalmas gödrökbe – nem kizárólagosan a holokausztra jellemző, ám zömében csak onnan ismert módokon.
- 80 600 000 romániai került börtönbe a kommunizmus idején. MúltKor, 2013. július 15. [web:] http://mult-kor.hu/20130715_600_ezer_romaniai_kerult_bortonbe_a_kommunizmus_idejen
- 81 Lukács: *A kommunista terror...*
- 82 Kotek: *Táborok...*
- 83 Bandi: i. m. Itt olvasható: „Az ötvenes években kétféle intézmény létezett a kommunista börtönvilágban: megsemmisítési központok (Pitești, Nagyenyed, Szamosújvár, Jilava stb.) és megsemmisítő börtönök (Máramarosziget, Ramnicu Sarat, Déva, Targu-Ocna, Jászvásár, Galati, Ploiesti, Szeben, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Karánsebes, Lugos, Szatmárnémeti, Vaslui stb.)”.
- 84 Virgil Ierunca: *A Pitești-szigetcsoport*. (Ford.: Heltai Péter) Héttorony Könyvkiadó, é. n.
- 85 Uo. 36.
- 86 Uo. 34–58.
- 87 Csiha: i. m. XXIX.
- 88 Bodor Ádám: *A börtön szaga. II.* (Balla Zsófia interjúja). Jelenkor, 2001/3. szám. 238. Digitális változat. <http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/2001-3.pdf> (letöltés: 2016. november 6.)
- 89 P. Sebők Anna: *Az erdélyi 1956-os per. Beszélgetés az egykori rab Dávid Gyula irodalomtörténésszel*. Kortárs, 2001/10. szám. Digitális változat. Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum. [web:] <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00051/sebok.htm> (letöltés: 2016. október 16.)
- 90 Csiha: i. m. XXII.
- 91 Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*. Tófalvi Zoltán szerk. *Bevezető* tanulmányával. Királyhágómelléki Református Egyházkerület Kiadói és Sajtóosztálya, dr. Hermán M. János felelős kiadó, 2001. 8. Digitális változat. DocFoc – Discover, Share, Present. [web:] <http://www.docfoc.com/balasko-vilmos-elet-a-foeld-alatt> (letöltés: 2016. november 11.)
- 92 Csiha: i. m. XVII–XXII.
- 93 „*Olyan cellában, ahol éjjel-nappal villany égett...*” *Csőgőr Lajos emlékezik börtönéveire*. Benkő Samu Bevezetőjével. Korunk 2010/7. szám. 55–61. Digitális változat. [web:] http://korunk.org/letoltlapok/z_LKorunk2010julius.pdf (letöltés: 2016. október 21.)
- 94 Csiha: i. m. XXIV.
- 95 Tófalvi: *Bevezető*. In: Balaskó: *Élet a föld alatt*. 55.
- 96 Bandi: i. m.
- 97 Dobai István: *Vallomásötvenhatról (2.rész.)*. Kapu, 1992/11. szám. 26. Digitális változat. <http://kapu.biz/php/main.php?tart=aloldal&tabla=fooldal> (letöltés: 2016. október 13.)
- 98 *Lakatos István kolozsvári szociáldemokrata politikus visszaemlékezése a Márton Áron-per lefolyására*. In: Vincze Gábor szerk.: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realitások II.* ... [web:] http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1736.pdf (letöltés: 2016. október 17.) Ebben olvasható: „A vallatási módszerek változatosak voltak. Kurkó Gyárfás nem tudott semmit a memorandumról és valami összeesküvés felében sem vállalta a szerepet, hiszen régi kommunista volt és alaposan kiszolgálta a pártot. [...] Addig kínozták, amíg megbolondult. Azért csak elítélték 25 évre, amiből 15 évet letöltött, mint jámbor bolond, aki reggeltől estig Sztálinnal és Rákosi Mátyással beszélgetett.”
- 99 Uo. Ugyancsak Lakatos visszaemlékezésében olvasható a következő: „Dr. Pásztai Géza szocialista ügyvédet, aki a munkáskörökben ingyen védte a szocialistákat és kommunistákat, mindkét szemére megvakították. Teljesen vakon tartották a börtönben még 5 évig ítélet nélkül, azután szabadlábra helyezték. Vakon tengette az életét még húsz esztendeig.”
- 100 Lásd Vincze Gábor: *“Non recuso laborem.” Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök*. Kézirat. A „Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. (100 portré a magyar történelemből)” c. kötet számára. Digitális változat. Hunsor, Magyar–Svéd Online Források. [web:] http://www.hunsor.se/dosszie/martonaron_puspok.pdf (letöltés: 2016. október 13.)
- 101 Venczel József szociológusról lásd Székely András Bertalan: *A venczeli örökség időszerűsége*. Korunk, 1997. november. Elhangzott 1997. szeptember 22-én Budapesten az MTA Politikai Tudományok Intézetében rendezett „A vidék társadalmi és gazdasági Kárpát-medencében” c. nemzetközi tanácskozáson, amelyet Venczel József halálának negyedszázados évfordulója alkalmával rendeztek. Digitális változat. [web:] <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1997&honap=11> (letöltés: 2016. október 16.). Venczel József a két világháború közötti erdélyi magyar szociológia, társadalom- és művelődéspolitikai egyik legkiemelkedőbb alakja. 1933 és 1940 között a katolikus egyház által kiadott, az erdélyi oktatásügyi és népnevelő folyóirat, az *Erdélyi Iskola* szerkesztője és rovatvezetője, 1935-ben a *Hitel* folyóirat elindítója, majd kis szünet után újrindítója és szerkesztője volt.

- Ezenkívül számos más erdélyi lapban és folyóiratban publikált. 1938-tól az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai osztályának a vezetője Szász Pál mellett, majd az 1940-ben megalakult Erdélyi Tudományos Intézet tanára, később igazgatója volt 1945-ig. 1947-ig a Bolyai Tudományegyetemen a statisztika és a szociológia professzora volt, majd letartóztatása után két évet Pitești-ben töltött; 1948-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárában volt főlevéltáros-kutató. 1950. febr. 17-én ismét letartóztatták a Márton Áron-perben; 12 évre ítélték, amelyet Văcărești, Nagyenyed, Szamosújvár, Pitești, Dás börtöneiben töltött le. 1961-ben, szabadulása után egy kolozsvári ipari szövetkezet kerámiafestőjeként, majd bábfigurafestőként, később, 1969-ig az Állami Filharmónia kottamásolójaként tengette életét. 1973-ban bekövetkezett halála előtt pár évet még a Babes-Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Szociológia Karán tölthetett.
- 102 Denisa Bodeanu: *Márton Áron püspök letartóztatása, pere és börtönbüntetése a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) dokumentumai tükrében.* (ford. Bartha György). Székelyföld, 2012/ 8. szám. Digitális változat. [web:] <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTcwMw==> (letöltés: 2016. november 11.)
- 103 *Lakatos visszaemlékezés...* In: Vincze szerk.: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. ...* 145.
- 104 Uo. 141.
- 105 Lásd Kosztyin Árpád: *Magyar térvésztes – román térnyerés Erdélyben.* Budapest, Bíró family Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft., 2003. Digitális változat. Corvinus Library Magyar Történelmi Könyvtár, Virtuális Könyvtár. [web:] <http://www.corvinuslibrary.com/roman/kosztyin.pdf> (letöltés: 2016. október 18.); Demény Lajos: *Románia a diktatúra éveiben. 1949–1990.* História, 1994/9.; Uő: *A diktátor és a nemzeti történelem.* História, 1995/1. Digitális változatok. Digitális Tankönyvtár. [web:] <http://www.tankonyvtar.hu/hu> (letöltés: 2016. október 22.)
- 106 Csiha: i. m. XXVI.
- 107 Kőnczei Csilla kolozsvári néprajzkutató több neves erdélyi emberről bizonyította levéltári kutatásaival azt, hogy azok a Securitáténak jelentettek. Szócs István, Veress Zoltán stb. mellett Varró János irodalomtörténész (1927–2004) is jelentett a román államvédelemnek. Lásd Kőnczei Csilla: *Na jó, felveszem.* Kőnczei Csilla SzekusBlogja, 2012. november 26. [web:] <http://konzeicsilla.egologo.transindex.ro/?p=146>; *Több erdélyi magyar író is jelentett a Securitáténak.* MúltKor, 2012. november 28. [web:] http://mult-kor.hu/20121128_tobb_erdelyi_magyar_iro_is_jelentett_a_securitatenak (letöltések: 2016. október 30.)
- 108 Dobai: *Vallomás ...* 26–27.
- 109 Bodor Ádám: *A börtön szaga. I.* (Balla Zsófia interjúja). Jelenkor, 2001/2. szám. 126. Digitális változat. [web:] <http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/2001-2.pdf> (letöltés: 2016. november 6.)
- 110 Kozma Zsolt – 1958-ban szerzett lelkészi oklevelet a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, majd itt doktorált. Segédlelkészként kezdte munkáját, utána Magyaroszávont volt lelkész. 1974-től tanított a Teológián, előbb óraadóként, majd professzorként. Publikációi erdélyi, magyarországi és külföldi református és egyházi folyóiratokban jelentek meg; maga is szerkesztője volt több református folyóiratnak. A Budapesti Református Teológiai Akadémia a tiszteletbeli doktor (doctor honoris causa) címet adományozta 1990-ben Kozma Zsoltnak.
- 111 Tunyogi-interjú. 51, 83.
- 112 Tófalvi Zoltán: *Főhajtás 1956 erdélyi mártirjai előtt (3.).* Erdély ma – egy szebb holnapért. Erdélyi Ma Egyesület. 2012.11.03. [web:] http://erdelyi.ma/multidezo.php?id=129879&cim=fohajtas_1956_erdelyi_martirjai_elott_3 (letöltés: 2016. október 17.)
- 113 *A kolozsvári magyar írók hűségnyilatkozata* az RMP vezetése mellett. Kolozsvár, 1956. november 5. In: Vincze Gábor szerk.: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. ...* [web:] http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1750.pdf (letöltés: 2016. november 22.); Az aláírók nevei: Asztalos István, Balogh Edgár, Bartalis János, Csehi Gyula, Földes László, Horváth Imre, Horváth István, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Létay Lajos, Marosi Péter, Salamon László, Szabédi László, Szabó Gyula, Szabó István, Szentimrei Jenő, Tamás Gáspár. Utóbbi a liberális, baloldali, hajdani SZDSZ-es filozófus, közíró Tamás Gáspár Miklós apja.
- 114 Dobai István: *Vallomás ötvenhatról (3. rész.).* Kapu, 1992/12. szám. 34. Digitális változat. <http://kapu.biz/php/main.php?tart=aloldal&tabla=fooldal> (letöltés: 2016. október 20.)
- 115 Pacha Ágoston temesvári püspököt 81 éves korában az 1951-es egyházellenes koncepció perben 18 évi börtönre ítélték. A börtönben szinte teljesen megvakult, 1954-ben engedték szabadon, pár hónapig élt még.
- 116 Tunyogi-interjú. 59.
- 117 Csiha: i. m. XXVI.
- 118 Tunyogi-interjú. 59–60.
- 119 Uo. 60.
- 120 Péter Miklós: *Hitükért vezekeltek. Meghurcolt teológusok és lelképásztorok.* Napút, 2001/8. szám. 1956 Romániában. Digitális változat. [web:] http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_08/027.htm; Molnár János: *Az 1962-es kolozsvári református püspökválasztás és a Szekuritáté. Egyháztörténeti Szemle,* 2012/2. szám. 52–74. Digitális változat. Miskolci Egyetem honlapja. [web:] <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cik>

- kek/molnarjanos-kolozsvar.htm (letöltések: 2016. október 15.); Jánosi Csongor: *Püspökválasztások a kolozsvári és a nagyváradi református egyházkerületekben az 1960-as években*. Pro Minoritate, 2014/Tél szám. 103–126. Digitális változat. [web:] <http://www.prominoritate.hu/> (letöltés: 2016. november 21.)
- 121 Ezekben a bethánisták elleni csoportos perekben is súlyos ítéletek születtek. Három csoportban tartóztatták le őket: a székelyföldiek ügyében 1958. április–május között lezajló perben Bakó Pált 15, *Fekete Jánost* 15, *Lőrincz Jánost* 7, Nagy Jenőt 13, Szőke Lászlót 15 évre ítélték. A zilahi csoport perében 1958 októberében Balázs Magdolnát 8, Balogh Bélát 9, Boda Samut 7, Holocsuk Idát 8, ifj. Porcsalmi Józsefet 6, id. Püskö Miklóst 5, ifj. Püskö Miklóst 7 évre ítélték. Ehhez a csoporthoz csatolták *Antal Sándor* szilágyozoványi lelkész perét. A nagyváradi csoport (1958 májusa–augusztus) elsőrendű vádlottja Visky Ferenc volt, akit 22 évre ítélték. A csoport tagjai: Dézsi Zoltán (20 év), Jakab Sándor (18 év), Karczagi Sándor (20 év), Kiss Sándor (18 év), Papp Antal (20 év), Patócs Erzsébet (18 év) és *Szilágyi Sándor* (20 év).
- 122 Tunyogi-interjú. 61.; Dávid Gyula szerk.: *1956 Erdélyben...*
- 123 Tunyogi-interjú. 66.; Az interjú készítésekor Tunyogi Csapó Gyula idős és beteg ember volt, aki az eseményekben és nevekben igen gazdag életére a saját, jó memóriájára hagyatkozva beszélt. Jegyzetekkel, régi peranyagokkal a már leírt okok és a többszöri költözködések miatt nem rendelkezik(het)ett.
- 124 Tunyogi elmesélte, hogy Samson bíró, aki sok perben hozott kemény ítéletet, egy meleg nyári éjjelen, szülőfalujába hazalátogatva, kint aludt feleségével a kertben, ahol másnap feldarabolva találták meg őket. Tunyogi-interjú. 66.
- 125 Uo. 65–66.
- 126 Uo. 71.
- 127 Márton Áron nem töltötte le teljesen a büntetését, politikai megfontolásból hamarabb kiengedték, szabadsága korlátozásával, csak a püspöki palotában élhetett bezártan, ám ez nem gátolta meg a püspöki, a katolikus egyházat irányító és összefogó tevékenységének gyakorlásában. Nem sikerült megtörniük.
- 128 Tunyogi-interjú. 69.
- 129 Uo. 52.
- 130 Uo. 53.
- 131 Dr. Feszt György: *Könyvismertető. Csőgör Lajos börtönévei (1949–1955)*. Összeállította Csőgör István. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010. Orvostudományi Értesítő, 2010/3. [web:] [http://www.orvtudert.ro/images/](http://www.orvtudert.ro/images/PDF/2010_3/2010_3_12.pdf)
- PDF/2010_3/2010_3_12.pdf (letöltés: 2016. szeptember 27.)
- 132 Tunyogi-interjú. 53–54. Itt olvasható a következő: „*Vince Gábor*: Az az érdekes, hogy a Márton Áron-féle per résztvevőit ugyan ezen vádak alapján ítélik életfogytiglanra. Ha Csőgöréknek nincs kommunista múltjuk, és Grozával az ismeretségük, ők sem szabadulnak ki? *Tunyogi Csapó Gyula*: Természetes. Márton Áronék perében hivatalból kirendelt védő volt, egy Savin nevezetű bukaresti zsidó ügyvéd. Ő mondta el nekem évekel később, hogy egy hét lakat alatti titkos per volt ez, nem lehet beszélni róla. (Hogy legalább azt megmondta, hogy ő volt a védő, az is pár pohár bor után történt...)”
- 133 Uo. 51.
- 134 Uo.
- 135 Tófalvi: *Főhajtás 1956...(2.)*
- 136 Stefano Bottoni: *1956 Romániában – eseménytörténet és értelmezési keretek*. In: uó (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959). Források a romániai magyarság történetéhez*. 19–48. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2006. Digitális változat. Adatbank Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. [web:] http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf564.pdf (letöltés: 2016. november 12.)
- 137 Tunyogi-interjú. 58.
- 138 Uo. 65.
- 139 Csiha: i. m. I–XII.
- 140 Lásd Sass Huba – Kovács Zoltán: *Sass Kálmán érmihályfalvai lelképásztor élete, mártírúma és családjának sorsa*. Confessio 2016/3. szám. A Nyugat-Európai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat konferenciáján (Oberwart, Ausztria) 2016. július 15-én elhangzott előadások szerkesztett ill. rövidített változata. Digitális változat. [web:] <http://confessio.reformatus.hu/v/188/#page1> (letöltés: 2016. december 1.). Sass Kálmán ártatlanul kivégzett érmihályfalvi református lelkész utódai a rendszerváltás, 1989 óta huszonkét alkalommal próbálták édesapjukat jogi úton rehabilitálni – sikertelenül.
- 141 Tunyogi-interjú. 57.
- 142 Uo. 58.
- 143 Akkoriban még nem tudták azt, hogy baktériumok elleni antibiotikumos kezeléssel lehet orvosolni ezt a betegséget. A betegség fő okát a stresszben, idegeskedésben látták.
- 144 P. Sebők: *Beszélgetés...*
- 145 Az említett interjút P. Sebők Anna készítette, akinek férje, Páskándi Géza író szintén börtönbüntetésre ítélt 56-os rab volt, s együtt raboskodtak Dávid Gyulával.
- 146 Tunyogi-interjú. 63.

- 147 Dávid Gyula: *Hét esztendő első két hónapja*. Korunk, 2010/július. 85–95. Digitális változat. [web:] http://korunk.org/letoltlapok/z_LKorunk2010julius.pdf (letöltés: 2016. november 16.)
- 148 Tófalvi Zoltán: *Az 1956-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben*. Századok, 1998/10. szám. Digitális változat: Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény Dokumentumtár. [web:] http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html (letöltés: 2016. október 17.). Három tanársegéd: Dávid Gyula, Lakó Elemér és Varró János, valamint Páskándi Géza, akkor fiatal, ám már jó híré író-költő voltak egy perben.
- 149 Tunyogi-interjú. 63–64. Tunyogi nem vett részt ebben az újrátárgyalt perben.
- 150 Tófalvi Zoltán: *Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazaárulási perek” tizenkét halálraítéltejtét 1. rész*. Magyar Szemle, 2009/5–6. szám. Digitális változat. [web:] http://www.magyar szemle.hu/szerzo/tofalvi_zoltan (letöltés: 2016. december 1.); Uő: *Szoboszlay Aladár pere*. Valóság, 2008/2. szám. Digitális változat. [web:] <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=1011&lap=0> (letöltés: 2016. november 19.)
- 151 Stefano Bottoni: *1956 Romániában...* 33.; Uő: *A hontalan forradalmár. Reflexiók Szoboszlay Aladár ügyére*. Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. 2004/3. szám. Digitális változat. Jakabffy Elemér Alapítvány honlap. [web:] <http://www.jakabffy.ro> (letöltés: 2016. november 24.)
- 152 Köpeczi Béla főszerk.: *Erdély története*. 1–3. Szász Zoltán szerk.: *Erdély története*. 3. köt. *1830-tól napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1376–1377.
- 153 Általában véve elmondható, hogy azok a hatalmak és politikusaik, akik döntéshozó helyzetben voltak az I. és a II. világháborúk után, vagy nem tudták, vagy egyáltalán nem érdekelték őket az a tény, hogy Trianonnal több millió magyar lakos, köztük szintiszta magyar területek kerültek/kerültek idegen államok fennhatósága alá. Történelmi tapasztalataink birtokában elmondhatjuk: naivitás volt azt hinni, hogy érdekelte vagy érdekli pár millió magyar ember sorsa, több évszázados történelme eme (mindenkori) döntéshozókat.
- 154 Tunyogi-interjú. 67.
- 155 Tófalvi Zoltán: *Megbűnhődött magyarság. „Hazaárulási” kirakatperек Erdélyben*. Napút, 2001/8. szám. 1956 Romániában. Digitális változat. [web:] http://napkut.hu/naput_2001/2001_08/003.htm (letöltés: 2016. október 15.)
- 156 Tunyogi-interjú. 71.
- 157 Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989*. Digitális változat. Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. [web:] <http://vincze.adatbank.transindex.ro/> (letöltés: 2016. október 6.)
- 158 Uo.
- 159 Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* (1950) című versét lásd [web:] <http://www.nemzetismeret.hu/?id=4.55> (letöltés 2016. december 1.)
- 160 Tunyogi-interjú. 68.
- 161 Uo.
- 162 Tófalvi Zoltán: *A Magyarországon kivégzett 1956-os erdélyi mártírok*. Digitális változat. Magyarságtudományi Intézet honlapja. [web:] http://www.magtudin.org/Tofalvi_Zoltan_Az_1956-os_erdelyi_martirokrokrol.pdf (letöltés 2016. november 27.)
- 163 Tunyogi-interjú. 69.
- 164 Uo.
- 165 Uo. 70–71. Maistrovicit illeti Tunyogi az interjú során „kollaboráns” szóval, amelyet természetesen nem a mai, politikai értelemben használ, hanem a latin szó eredeti jelentésében. *Együttműködőt, besegítőt* jelent ebben az esetben (is). Ugyanilyen segéderő volt Sandu Agneta is. Mivel nem létezett a mai értelemben iratmásolás, a fiatalabb, segédkező ügyvédek többek között az iratok másolásával, kijegyzetelésével segítették az ügyvédek munkáját.
- 166 Uo. 69–70.
- 167 Uo. 67.
- 168 Uo. 70.
- 169 Tunyogi Csapó Gyula lányai és az ő leszármazottaik többsége már nem élnek Erdélyben.
- 170 Tunyogi-interjú. 72–73. Gruia (eredetileg Grün) százados nemsokára Izraelbe távozott.
- 171 Uo. 91.

A műszaki tudományos elit a „népi demokratikus” átalakulás idején (1946 ősze – 1948)

*(A műszaki tudományos elit a demokrácia kiépítése idején)** A műszaki tudományos elitnek az újjáépítésben játszott szerepe miatt ezt a csoportot a többi elittel szemben 1945–1946-ban sem a politika, sem tudósok részéről nem éri olyan széleskörű kihívás, mint más rétegeket. Az igazolások során bekövetkezett személyi változások sem módosították lényegesen a műegyetemi oktatók összetételét és politikai arculatát. A nem kellően „eredményes” igazolások után a munkáspártok szigorításokat sürgették, mert úgy ítélték meg, hogy az egyetemek átalakítása nem az ő elvárásainak megfelelően alakult. Elsősorban a Magyar Kommunista Párt (MKP) politikai okokból több szakmailag kiváló professzort is támadott. Az igazolásokat „követő” bélistázásoktól a kommunisták pozícióik erősödését remélték az egyetemeken. Ennek eredményeként olyan szakmai kiválóságok is felkerültek a bélistára, akik szakmai munkájuk során politikailag nem kompromittálódtak.¹

A műszaki tudományos elit egy részének ugyanakkor kedvezett, hogy a Magyar Tudományos Akadémia átalakításának, az MTA modernizálásának központi kérdése a természet- és műszaki tudományok súlyának növelése volt. Az átalakítást irányító Szent-Györgyi Albert mellett az akadémiai reform második legfontosabb vezetője Bay Zoltán volt.

Annak ellenére, hogy 1945 tavaszán nem valósult meg teljes mértékben a Szent-Györgyi–Bay-féle kezdeményezés, a természettudósok és a műszakiak súlya megnőtt az MTA-n. Az Akadémia másodelnöke is mérnök lett. A harminckét levelező tagból hatan képviselték a műszaki tudományokat, a 15 rendes tagból négyen voltak a műszakiak. Látható, hogy a műszakiak pozíciói sokat javultak, az osztályok száma ugyanakkor változatlan maradt. Viszont nem jött létre az önálló műszaki tudományok osztálya.

A természet- és műszaki tudományok súlyának növelése érdekében Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán 1945. július 30-án létrehozta a Természettudományi Akadémiát. Azonban a Természettudományi Akadémia sem tartotta véglegesnek az MTA-val való szakítást, ezért a két akadémia tárgyalásainak eredményeként az „új” akadémia megszűnt és a Magyar Tudományos Akadémián tovább erősödött a természet- és műszaki tudományok befolyása. Az 1946. júliusi tagválasztások alkalmából huszonhat levelező tagból 22 természettudós volt. Hatán voltak közülük a műszaki tudományok képviselői. A kilenc rendes tagból 5 természettudós került be az MTA-ra, egy volt köztük a műszaki. A négy tiszteleti tagból egy kutató a műszaki tudósokat reprezentálta. Az új tagválasztások alkalmából így tovább nőtt a műszakiak akadémiai súlya.²

(A baloldali fordulat és a műszakiak) A Magyar Kommunista Párt 1946. szeptember 28. – október 1. között megtartott III. kongresszusán a kommunisták deklaráltnak is szakítottak a polgári demokrácia játékszabályaival.³ A kommunista tudománypolitikában hasonló radikális változások ugyanakkor nem történtek. Az MKP legfelső fóruma a tudomány kérdéseivel még csak nem is foglalkozott. Ugyanakkor döntést hozott a tudománypolitikát perspektivikusan meghatározó tervjavaslat kidolgozására.

Néhány nappal a pártkongresszus után az Értelmiségi Bizottság október eleji tanácskozásán már nagymértékű tudománypolitikai és egyéb politikai kezdeményezéseket is elhatároztak. Ennek érdekében tervbe vették a tudományos élet képviselőivel egy szorosabb kapcsolat megteremtését és az egyes karok prominens tanárainak a pártvezetőség által történő meghívását. A terv szerint először októberben Rákosi Mátyás, Rajk László, Gerő Ernő és Horváth Márton a Műegyetem tanárait fogadja.⁴ Az elgondolásnak megfelelően október 18-án az MKP vezetősége vendégül látta a Műegyetem tanári karát. Rákosi Mátyás abban jelölte meg az összejövetel célját, hogy a Magyar Kommunista Párt konkrét kívánságok alapján segítségére akar lenni az egyetemnek és tanári karának. A segítség felajánlásával egyidejűleg a párt főtitkára ugyanakkor megfogalmazta, hogy az ország gazdasági és kulturális újjáépítését szolgáló 3 éves terv megvalósításában nagy segítséget vár a műszaki tudományok képviselőitől. Az egyetem vezetője Csűrös Zoltán rektor az egyetem helyzetéről tájékoztatta a párt vezetőit. A tájékoztatásból kiderült, hogy a rajztermek még mindig nincsenek beüvegezve, az eső beesik és a fűtés nincs biztosítva. A rektor informálása szerint az épületkárok megjavítására 1 200 000 Ft-ra lenne szükség. Csűrös Zoltán azt is elmondta, hogy az egyetemi kiadások fedezésére 960 000 forint hiányzik és hogy a költségvetésben előirányzott összeg nem elég egy havi villanyszámla kielégítésére sem. Ezen kívül szükség lenne a folyóiratok, a szakkönyvek és a felszerelések kiegészítésére is. A Műegyetem vezetője szerint azért fordult az egyetem a Magyar Kommunista Párthoz, mert megítélése szerint a műszaki tudományok a kommunistáknál megértésre találnak. A rektor beszámolóját követően hozzászóló Gerő Ernő a párt második számú vezetője elismerően nyilatkozott a mérnökök munkájáról. Előadásában megfogalmazta, hogy a hároméves tervben a műszakiaknak döntő szerepet kell biztosítani és abban bízik, hogy a műszaki tudományok ezt a támogatást megadják. Gerő Ernő Csűrös Zoltán kérésére reagálva javasolta, hogy alakuljon egy bizottság, mely a Műegyetem és az MKP két-két tagjából áll, és ez a bizottság öt nap alatt dolgozzon ki javaslatot a legsürgősebb problémák megoldására. A párt és az egyetem vezetőinek felszólalásai után több órás vita volt, ahol felszólalt Kotsis Iván, Bay Zoltán, Gombás Pál, Jáky József, Bardon Alfréd, Mihailich Győző és Gillemot László. Valamennyien üdvözlötték a 3 éves tervet és megígérték a Műegyetem legteljesebb szakértői támogatását.⁵

Másnap, október 19-én Gerő Ernő és Vas Zoltán már a Műegyetemre látogattak és személyesen megvizsgálták, melyek azok a teendők, amelyekkel a magyar mérnökképzés elől elháríthatják az akadályokat. Október 21-én értekezletet tartottak és meghatározták a főbb teendőket, melyeket Vas Zoltán felterjesztett a Gazdasági Főtanács ülésére. Három határozatot hoztak.

1. Felszólítják az újjáépítési minisztert, hogy a Műegyetem újjáépítését a közmunka váltásághoz munkaeerővel és anyagokkal támogassa.
2. Utasítsák az Anyag- és Árhivaltal, hogy a Műegyetem újjáépítésénél felhasznált anyagok árát vizsgálja felül.
3. A Műegyetem újjáépítéséhez szükséges hitelt soron kívül az egyetem rendelkezésére bocsássák.

Gerő Ernő ezenkívül intézkedett, hogy az egyes állami üzemek 50 000 forintot adnak az egyetem újjáépítésére. Az MKP felhívására a „Munkások a tudományért – tudósok a munkásokért” akció keretében felajánlották, hogy fokozott mértékben részt vállalnak a munkában.⁶

A Magyar Kommunista Pártnak a Műgyetemmel kapcsolatos intézkedései a többi pártot megelőzték. A kommunista lépések hatása ezért nem maradt el a Műgyetem oktatói közvéleményében. Az október 18-i találkozóról és annak egyetemi hatásáról Zoltai Zoltán párttitkár jelentést küldött az MKP vezetőinek. Zoltai jelentéséből kiderül, hogy az értekezleten részt vett tanároknak a megbeszélésről kitűnő véleményük volt. Példaként említette Pattantyús professzort, aki szerint a megbeszélés még akkor is eredményesnek tekinthető, ha semmi eredményt nem hoz, mert a találkozó lehetővé tette, hogy egymást közlelőleg megismerjék. A beszámolóból az is kiderült, hogy Csürös Zoltán nagy jelentőséget tulajdonított a találkozásnak, mert élesen elítélte azokat a tanárokat, akik a meghívás ellenére sem jelentek meg. Az október 19-én megalakult „Kis Bizottság” már megtartotta első megbeszélését. Gerő Ernő és Vas Zoltán segítségével pozitív értelemben megdöbbenette a tanári kart. Csürös Zoltán az október 21-i szakszervezeti gyűlésen már azt jelentette ki, hogy a Műgyetem helyzetében nagy változás állt be és ezt az egyetem a szakszervezetnek és az MKP-nak köszönheti. A rektor az MKP-t az egyetem talpra állításában motornak tartotta.

A Magyar Kommunista Pártnak a Műgyetemmel kapcsolatos kezdeményezése után a többi párt is akcióba lépett. Zoltai Zoltán az MKP vezetőit arról is informálta, hogy október 21-én Tildy Zoltán és Nagy Ferenc is meghívta Csürös Zoltánt teára. A Független Kisgazdapárt vezetői is kilátásba helyeztek jelentős anyagi segítséget.

A Szociáldemokrata Párt vezetősége úgy ítélte meg, hogy alulmaradt a Műgyetem megnyeréséért megindult pártvetélkedésben. Ezt az is jelzi, hogy Szakasits Árpád magához hívatta az SZDP egyetemi titkárát és szemrehányást tett neki, hogy miért nem jelentette, hogy mi készül a Műgyetemen. A Nemzeti Parasztpárt sem akart lemaradni, ezért üzent Csürös Zoltán rektornak.⁷

A Kommunista Pártnak a Műgyetemért kifejtett akciója után a többi párt is aktivizálódott. A Nemzeti Parasztpárt például kinyilvánította, hogy a legteljesebb mértékben támogatja a Műgyetem újjáépítését. A párt vezetői október végén meglátogatták az egyetemet. A látogatáson részt vett Veres Péter, Keresztury Dezső, Illyés Gyula, Nánási László, Kondor Imre, Gém Ferenc, Hegyesi János, S. Hegedüs László, S. Szabó Ferenc, Zsebők Zoltán és Kovács Máté.

Az NPP küldöttségét Csürös Zoltán arról tájékoztatta, hogy a mérnökképzés helyzetét az is súlyosbította, hogy az 1946–1947-es tanévben az I. évfolyamra felvett hallgatók száma meghaladja a békeidők összes évfolyama hallgatóinak számát, így a pusztulás miatt amúgy is hiányos felszerelés mellett jóval több hallgató van az egyetemen.

A találkozásán részt vett parasztpárti vezetők közül Veres Pétert a parasztszármazású hallgatók helyzete érdekelte. A rektori tájékoztatóból megtudta, hogy az I. évfolyamon a munkás-paraszt hallgatók az összlétszám 30%-át teszik ki. A pártelnöknek a parasztszármazású hallgatókkal kapcsolatban az volt az álláspontja, hogy ezek a hallgatók ne csak bekerüljenek, hanem az életben is megfelelő helyre jussanak.⁸

A Független Kisgazdapárt vezetése nem tett látogatást a Műgyetemen. Sajtója azonban foglalkozott a műgyetemi problémákkal, különös érdeklődést tanúsított a soproni erdőmérnöki karnak a Műgyetemtől történő leválásával kapcsolatban. A Kis Újság helytelenítette és nem értett egyet a soproni karnak az Agráregyetemhez való csatlóásával.⁹

A pártközpontban 1946. november 5-én döntés született, hogy megfelelő propaganda biztosításával tekintélyes közéleti tényezők, többek között egyetemi tanárok

bevonásával nyilatkozatokat várnak, hogy az MKP kezdeményezéseit üdvözlik és a terv alapvető elgondolását magukévá teszik.¹⁰ A tervjavaslatot a Politikai Bizottság 1946. december 19-én megvitatta, a Központi Vezetőség 1947. december 11–12-i ülésén elfogadta.¹¹ A terv legfontosabb tudománypolitikai célkitűzése az volt, hogy a tudományt az országos termelőerők fejlesztésének szolgálatába állítsa és szoros kapcsolatba hozza a gazdasági tervezéssel. A legjelentősebb tudományos célkitűzések ebből következően a műszaki és agrártudományok területén fogalmazódtak meg. A műszaki tudományok fejlesztése érdekében a párt olajkutatási, alumínium-kutatási és barnaszénkutatási intézet felállítását tervezte.¹²

A Magyar Kommunista Pártnak a Műegyetem érdekében kifejtett tevékenységének hatásaként a műegyetemi vezetés a párt gazdasági és tudománypolitikai támogatója lett. A hároméves tervről folyó vitában elismerően nyilatkozott Csűrös Zoltán rektor és Mihailich Győző a Vasbetonszerkezetek Tanszék nemzetközi hírű kutatója.¹³

Az MKP mellett a Szociáldemokrata Párt fordított nagy gondot a Műegyetem helyreállítására. Az SZDP álláspont szerint is a tervgazdasági elképzelések még az eddiginél is fokozottabb mértékben szükségessé teszik az ifjúság műszaki képzését. A párt ezért az egyik legsürgetőbb feladatának tekintette a Műegyetem felépítését és berendezéseinek a pótlását. Az egyetemért ezért társadalmi akció bontakozott ki. Az első Műegyetemi Napokat a szociáldemokrata irányítású Győrben tartották, ahol jelen volt a szociáldemokrata ipari miniszter, Bán Antal. A miniszter beszédében utalt a technikai oktatás fontosságára és támogatásáról biztosította az egyetem újjáépítését.¹⁴

A Műegyetemért megindult akció és az újjáépítési támogatás eredményeként május végére újjáépítették az egyetemet.¹⁵

Az MKP-nak a Műegyetemért kifejtett kezdeményező tevékenységét Rudas László a parlamenti vitában is tudatosította. A kommunista képviselő hangsúlyozta, hogy a Műegyetem segítségére elsőnek az MKP sietett. Rudas hangsúlyozta azt is, hogy az egyetem felépítése nemcsak pártérdek, hanem az egész ország érdeke.¹⁶

A Műegyetemmel kapcsolatos probléma volt a soproni bányászati és kohászati kar kérdése. A nemzetgyűlés 1947. március 18-i ülésén Osztrovszky György abból indult ki, hogy a két műegyetemi kar messze van Budapeستől, ezért kívánatos volna, ha máshol nyernének elhelyezést. A fővárostól való nagy távolság mellett az áthelyezést azzal is indokolta, hogy az egyetemnek nincsen megfelelő épülete, ami a világ- és Európa-hírű professzorok munkáját és az oktatást veszélyezteti. Különösen rossznak tartotta a kémia tanszék elhelyezését. A kommunista tudós kívánatosnak tartotta a soproni fakultásnak bányatelepre való helyezését.¹⁷

1947-ben a tudománypolitika központi kérdése a finanszírozás, a kutatási célkitűzés iránya, valamint a tudományos életben keletkezett nehézségek felszámolása volt. A téma 1947. február 6-án, az 1946–1947-es költségvetés vitáján került az érdeklődés előterébe. A tudomány helyzetét Szent-Györgyi Albert, a háború utáni MTA-reform egyik vezetője vitte a parlament elé, aki a tudomány, különösen a természettudományok helyzetét teljesen kilátástalannak ítélte meg. A pártok hozzászólói is hasonló véleményt képviseltek, mint Szent-Györgyi.¹⁸

A magyar tudományos élet talpra állítása 1947-ben is komoly anyagi akadályokba ütközött, ezért május 4-én Frigyesi Józsefnek, a Pázmány Péter Tudományegyetem rektorának elnökletével a magyar egyetemek és tudományos kutatóintézetek tanácskozást tartottak. Az értekezlet célja a Magyar Egyetemek és a Tudományos Kutató Intézetek Segélyközösségének a megalakítása volt, ami a magyar kutató-

munka újjáélesztéséhez és korszerű színvonalra emeléséhez anyagi és szellemi lehetőségeket biztosít.¹⁹

Az MKP a tudományos élet talpra állításához az intézmények pénzügyi feltételeinek a javítását önmagában nem tartotta elegendőnek, ezért a tudomány művelőinek életkörülményeit is javítani szándékozott. A kommunisták 1947 nyarán találkozót szerveztek a tudósokkal. Ezeken az összejöveteleken „meglepő” módon nem vett részt a háború utáni tudománypolitika több meghatározó személyisége, például Szent-Györgyi Albert sem és a Magyar Természettudományi Akadémia egykori tagjai szintén nem voltak felülreprezentáltak. A műszakiak részéről „csak” Schulek Elemér és Buzagh Aladár vegyészek képviseltették magukat. Mi lehet a magyarázata a helyzetnek? A természettudományos, műszaki elit távolmaradásának egyik magyarázata lehet, hogy ezek az elit-csoportok az 1945–1946-os tudománypolitikai vitákban közelebb álltak az MKP-hoz, mint más elitek, és ezért nem volt feloldandó feszültség köztük és a kommunisták között. Az okok között lehetséges egy olyan feltételezés is, hogy a Nagy Ferenc-féle „összeesküvő csoport” felszámolása idején több természettudóst és műszakit, köztük Náray-Szabó Istvánt is letartóztatták. Számukra az MKP politikája kezdett elfogadhatatlanná válni.²⁰

A legfontosabb szempont valójában az volt, hogy a műszaki tudományos elit többségének politikai modellje az angolszász demokráciához állt közel és nem népi demokratikus átalakulást irányító kommunista rendszerhez.

(Habilitációk – egyetemi tanári kinevezések) A demokrácia időszakának elemzésénél láttuk, hogy az igazolások és a béli tázások alkalmával a műszaki tudományos elitet érte a legkisebb támadás. A viszonylag kis átalakulás miatt a műszaki felsőoktatásban kevesebb egyetemi tanár kinevezésére került sor és jóval kevesebb habilitációs eljárás történt, mint más eliteknél. A „népi demokratikus” átalakulás első szakaszában, a posztpluralizmus idején, 1946 őszétől 1947 őszéig hasonló tendenciák érvényesültek, sőt még visszaesés is történt. Az adott időszakban mindösszesen egy rendkívüli egyetemi tanári kinevezés történt, Márkus György személyében.²¹ Hármán szereztek magántanári fokozatot. Záborszky János²², Gillemot László²³ és Tarics Sándor.²⁴

A posztpluralizmus idején rendkívüli egyetemi tanári kinevezést kapó, illetve magántanári fokozatot elnyert elitek magas szakmai-tudományos színvonalat képviseltek. Gillemot László az anyagszerkeztan, az anyagvizsgálat és a hegesztések területén jegyzett kutatási eredményeket ért el. Záborszky János pedig az elektrotechnika magas színvonalú képviselője volt. A diktatúra kiépülésének időszakában egyetemi tanári kinevezést elnyertek közül Zigány Ferenc és Sándor Zoltán munkássága mondható kimagaslónak.

Az 1947-es kékcédulás választások után, amikor a kommunisták monopolisztikus hatalomgyakorlási feltételei „megteremtődnek” néhány professzori kinevezés is történt. Novemberben lesz egyetemi tanár a József Nádor Műszaki Egyetem Kohómérnöki Karán Bortvay Károly.²⁵ Decemberben kap katedrát ugyancsak a József Nádor Műszaki Egyetem Mechanika Tanszékén Abódy Előd.²⁶ 1948 júliusában pedig az Építőmérnöki Karon Zigány Ferenc, a Vegyész Karon pedig Sándor Zoltán.²⁷

Hasonló tendenciák érvényesültek a magántanári fokozatok szerzése területén is. 1947 szeptemberében lett a műszaki tudományok habilitált doktora Bogárdi János és Fonó Albert.²⁸ 1948 januárjától egyetemi magántanári fokozattal rendelkezett Viola Rezső és Kántos Károly²⁹, márciustól pedig Gyengő Tibor.³⁰ Széchy Károly

1948 augusztusában kapott habilitált műszaki doktori címet.³¹ A habilitáltak közül Fonó Albert nemzetközileg jegyzett gépészmérnök volt. A hőtechnika és az elektrotechnika terén számos találmánya született. Bogárdi János pedig a hidraulika és a hidrológia nemzetközileg elismert professzora volt.

(Műegyetemi vezetők) A demokrácia időszakának műegyetemi vezetőinél láttuk, hogy magas szakmai-tudományos színvonalon álltak és így megfeleltek az egyetemi vezetőkkel szemben támasztott követelményeknek.³² Kérdés, hogy a polgári erőknek a hatalomból való kiszorítása után a népi demokráciára irányt vevő és a perspektivikus szocialista iparosításban gondolkodó Magyar Kommunista Párt miként viszonyult a műegyetemi vezetéshez. Az 1946–1947-es tanévtől a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, illetve mérnöki karainak vezetése a következőképpen alakult. Rektor Csűrös Zoltán, dékánok pedig Németh Endre, Vajda Ödön és Proszjt János voltak.³³ Megállapíthatjuk, hogy Csűrös Zoltán szakmai-tudományos téren magas színvonalon állt. Csűrös volt a magyarországi makromolekuláris kémiai kutatások megteremtője, munkásságával nagyban hozzájárult a textilipar fejlődéséhez. Az egyetem műszaki karainak vezetői közül tudományosan elismert kutató volt a fizikai és analitikai kémiai kutatásokat folytató Proszjt János, aki jelentős eredményeket ért el az elektrolitok azeotrópos rendszerekre gyakorolt hatásának vizsgálatával.

Az 1947–1948-as tanévben továbbra is Csűrös Zoltán maradt a rektor és Németh Endre a mérnöki kar dékánja. Új dékánként Plank Jenő került a mérnöki és vegyészmérnöki kar élére. Sébér János lett a bányá- és kohómérnöki kar vezetője.³⁴

Az 1948–1949-es tanévtől a rektor kivételével minden kari vezető megváltozott. Csűrös Zoltán ugyanakkor megmaradt az intézmény irányítójának. Rados Jenő lett az új építőmérnöki, építészmérnöki kari dékán, Vajda Ödön pedig a vegyészmérnöki kar vezetője. Új vezetője lett Szádeczky-Kardoss személyében a bányászati, kohászati karnak.³⁵ Szakmai-tudományos szempontból értékelve színvonalas vezetése volt a Műszaki Egyetemnek.

(Műegyetemi reform-terv) 1947 tavaszától a magyar politikai életben csökkent az érdeklődés a felsőoktatás, így a mérnökképzés iránt. Sem a politikai vezetők sem a sajtó nem állította előterébe a kérdést. 1948-ban azonban a kommunisták politikájában újból fontossá vált az egyetempolitika. A Magyar Kommunista Párt értelmiségi osztálya által 1948. június 8-án elkészített felsőoktatási reform-tervnek a legfontosabb és legkidolgozottabb része a mérnökképzés volt. A párt a mérnökképzés területén átfogó reformot készített elő. A kommunista reform alapvető célja az volt, hogy a mérnökképzést a népi demokrácia és a tervezéskorlatosság követelményeihez igazítsa és ezzel a képzést sokkal szorosabb kapcsolatba hozza a gyakorlattal. A reform a tanulmányi fegyelmet is meg kívánta javítani, ezért változtatni kívánt azon a helyzeten, hogy az egyetemre beiratkozott hallgatóknak csak 10%-a rendes időre és körülbelül 40%-a egyáltalán nem végzi el a Műegyetemet. A kommunista tervezet szerint a Műegyetemen vegyészmérnököket, gépészmérnököket, általános mérnököket, építészmérnököket, bányamérnököket és kohómérnököket kell képezni. Az MKP a társadalmi szükségleteket figyelembe véve minden szakon az igények feltérképezésével és a tanítási kereteket tekintetbe véve meghatározott és tervezett létszámot kívánt megállapítani. Mivel az MKP új Közgazdasági Egyetemet kívánt létesíteni, a szervezeti reform az egyetemen a Közgazdasági Kart meg kívánta szüntetni.

A tanulmányi reform egyik fő célkitűzése volt a specializálódás biztosítása. Az MKP a specializálódást azért kezdeményezte, mert a múltban a mérnökképzés nem szakosodott. A specializálódást a szükséges és elégséges elméleti tudás biztosítása és a gyakorlati munka tervszerű megszervezése mellett kívánta garantálni. Az egyes szakok között a reform a legkevésbé a vegyészmérnökképzést érintette. E területen a reform lényege az volt, hogy a 8 félév elvégzése után gyakorló félév következik, amit a hallgatók üzemekben, vagy megfelelő laboratóriumokban töltenek el.

Legnagyobb változást a reform a gépészeti karon tervezett. Az MKP itt erős specializálódást kívánt megvalósítani. Eszerint az első két év egységes tananyaga után a képzés szétválik gépész és elektromos tagozatra. Továbbá mindkét tagozat keretében lehetővé kívánta tenni a megkülönböztetett képzést.

A tagozaton belül szakmák szerint a 4 félévben további specializálódás következik. Úgymint textil, mezőgazdasági gépész, kolorikus, közlekedés, erős- és gyengeáramú képzést.

Az MKP az Építészmérnöki Karon is radikális változást tervezett, amit megalapozatlan és igazságtalan kritikával kötött össze. Az oktatást nivótlanak és kaotikusnak, az építészek megfelelő képzésére alkalmatlannak tartotta. A kommunista tervezet szerint négy közös félév után a harmadik évben kezdődne meg a tagozódás. Ennek a súlypontja az épülettechnika (tervezés és kivitelezés), a másik a művészi tervezésen van.

A bánya- és kohászmérnöki képzés reformja ekkor még kidolgozás alatt volt. A tervezet ugyanakkor már tartalmazta, hogy a bánya- és kohómérnöki kart Miskolcra kell áthelyezni.

Az MKP-féle tervezet politikai szempontból nagy jelentőséget tulajdonított a mérnökképzésnek. A kommunista koncepció lényege, hogy a mérnök a hároméves terv vezető műszaki kádere, akinek politikailag is iskolázottnak kell lennie. Ezért 4 éven keresztül kötelező társadalomtudományi, közgazdaságtani és filozófiai képzésben kell részesíteni. Fontos része volt a reformnak, hogy tervbe vette: minden mérnöknek legalább egy idegen nyelvet tudnia kell, továbbá az, hogy a reform lényeges indokálul jelölte meg a képzés határfokának növelését. A képzés határfokát vélte növelni azzal, hogy meg kívánta szüntetni azt a helyzetet, hogy a műegyetemi hallgatók tanulmányi idejük nagy részét mechanikus rajzolásra fordítsák. Dicséretes, hogy a reform gondolt a posztgraduális képzésre. A tervezet a szükségletek által igényelt speciális irányokban a mérnöktovábbképzést intézményesen kívánta megszerezni.

A reform részeként az MKP nagyarányú személyi változásokat kívánt végrehajtani. A személyi változások kiemelt kezelése azzal függ össze, hogy a Műegyetem 4 karának 52 tanszékén egyetlen kommunista professzor sem volt. Alexits György matematikus kinevezése ekkor volt folyamatban. A párt a kommunista befolyás növelése mellett odafigyelt a „szövetséges” szociáldemokraták műegyetemi pozíciószerezésére. Az MKP értesülése szerint az SZDP négy professzori kinevezést támogatott. Ezek voltak: Vásárhelyi Boldizsár, Bay Zoltán, Zigány Ferenc és Bardon Alfréd.

A szociáldemokraták által támogatott professzorok nagy része szakmai-tudományos kiválóságok voltak. Bay Zoltán nemcsak kutatómérnökként vált világhírűvé, hanem fontos szerepet játszott a tudomány ipari és gazdasági hasznosításának előmozdításában. Az MKP-tervezet elkészítése idején Bay összeütközésbe került a kommunistákkal, ezért az AVH letartóztatta, szabadon bocsátották, majd nem-

sokára elhagyta Magyarországot. Jó szakember volt Bardon Alfréd építész is, aki számottevő egyházművészeti tervet készített és nemzetközi tervpályázatokon eredményesen szerepelt.

Az MKP befolyását a Műegyetemen egyes professzorok eltávolításával, nyugdíjazásával vagy rendelkezési állományba helyezéssel, kutató vagy tervező tanácsadóként való foglalkoztatással kívánta növelni.

A szakmailag kiváló, de az MKP szempontjából politikailag kifogásolható professzorokat, mint Verebély Lászlót és Csonka Pált tervezői és tanácsadói munkakörbe kívánták áthelyezni. Verebély László akadémikus kiváló villamosmérnök volt, aki 1913-tól Kandó Kálmán munkatársaként részt vett az olasz államvasutak villamosításában. A nem kellően átgondolt áthelyezési elképzelést bizonyítja az is, hogy 1953-ban megkapta a Kossuth-díjat. Csonka Pál tervezett eltávolítása az egyik legkiválóbb építész ellen irányult, aki nemzetközileg is elismert eredményeket ért el a szilárdságtan, a héjszerkezetek és a membránelmélet területén. Csonka professzor 1954-ben Kossuth-díjban, 1987-ben állami díjban részesült. Kotsis Endrét és Szilágyi Gyulát is el kívánták távolítani, mert őket szakmai szempontból is súlyosan kifogásolták. Kotsis minősítése alaptalan volt, mert Kotsis Endre a magyar építészeti irodalom egyik legtermékenyebb művelője és az épületszerkezet-tan területén kimagasló eredményeket ért el.

1948 nyarán a Magyar Kommunista Párt úgy ítélte meg, hogy a régi és az újabb keletű angolszász orientáció, illetve annak professzorai a kommunista politika legfőbb akadályozói. A párt ide sorolta Náray-Szabó Istvánt, Vargha Lászlót, Kotsis Endrét és Kotsis Ivánt. Az MKP értékelésével kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy valamennyien kiváló kutatók voltak. Náray-Szabó István és Vargha László a vegyészet, Kotsis Endre és Kotsis Iván pedig az építészet elismert szakembereiként vonultak be a magyar felsőoktatás- és tudománytörténetbe. Náray-Szabó az elektrokémiai kutatások nemzetközileg is elismert professzora volt, Vargha László pedig a gyógyszerkutatás terén szerzett érdemeket. Ő is megkapta a Kossuth-díjat 1956-ban. A „helyzet” nem kellő ismeretére vall, hogy Vargha ekkor még a kolozsvári egyetem tanára. Kotsis Iván mint építész és építészeti író jelentőset alkotott.

Az MKP-nak Náray-Szabó Istvánnal szemben kialakult bizalmatlanságában az elsődleges szerepet az játszotta, hogy elítélték köztársaság-ellenes összeesküvésben való részvétel miatt. Kotsis Endrével és Kotsis Istvánnal szemben azért volt bizalmatlan az MKP, mert a kisgazdapárti centripolitikus Varga Béla baráti köréhez tartoztak. Csonka Pálban elsődlegesen a Nagy Ferenchez és Acsay Lászlóhoz fűződő kapcsolata miatt nem bízott a párt, a Verebély Lászlóval szembeni bizalmatlanság az MKP szerint a szakszervezettel kapcsolatos kérdések „ellenséges” állásfoglalása miatt alakult ki. Szabó Gusztáv a mezőgazdasági műszaki fejlesztés szakértője, a magyar ipari szabványosítás egyik irányítójával szemben is csak politikai okok miatt lehetett bizalmatlan az MKP. Szabó professzor 1939–1944 között valóban MÉP-képviselő volt. Liska József nemzetközi szintű elektrotechnikai szakértő eltávolítását is azért kezdeményezték, mert az FKGP-ben „rosszul” politizált. A nem kellően átgondolt kommunista politikát erősíti meg Liska esetében az, hogy 1954-ben ő is Kossuth-díjat kapott. Az MKP Csűrös Zoltánt is az angolszász csoporthoz sorolta, akit politikailag kétszínűnek tartottak. Csűrös professzor megítélésénél az MKP elfelejtkezett arról, hogy az egyik leginkább lojális rektor volt a magyar felsőoktatásban.

A tervezetben megfogalmazódott, hogy a betöltetlen tanszékeket megfelelő emberekkel kell pótolni, de feltétlenül elérendő célnak tartotta azt is, hogy minden karon és osztályon legalább egy ideológiailag erős, aktív kommunista tanár legyen, aki a karért, illetve

az osztályért felelős. Az egyetem és a karok vezetésében is változást kezdeményezett a tervezet. Olyan rektort és dékánokat akart, akik a karért és az osztályokért felelősek lesznek.

Az Építészmérnöki Kar negatív megítélésének része, hogy a javaslat az Építészmérnöki Osztályon rendelkezési állományba kívánta helyezni Kotsis Ivánt. Az MKP részéről viszont be kívánta juttatni az 1934 óta illegális kommunistát, Major Mátét, továbbá Kozma Lajost. Lehetőleg rendelkezési állományba kívánta helyezni Csonka Pált is. Ugyanakkor be kívánta juttatni a kommunista párti Rudas Kornélt. A javaslattal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a számos könyvet megírt Major Máté nem volt rossz építész. Hasonló minősítést kell adni Kozma Lajosról is.

Az Általános Mérnöki Osztályon mindenképpen rendelkezési állományba kívánta helyezni Kotsis Endrét, ugyanakkor be kívánta juttatni Benkhardt Ágostont és Gerendás Istvánt. Mindketten az MKP tagjai voltak, közülük Benkhardt Ágoston elismert volt az építészek között.

Rendelkezési állományba kívánták helyezni Szentmártoni Tibort a vektor- és valószínűség-számítás szakértőjét, és helyette egy fiatal matematikust akartak bevinni. Nyugdíjazni kívánták továbbá Szilágyi Gyulát is, helyét Mosonyi Emillel kívánták betölteni.

A Gépészmérnöki Osztályon Szabó Gusztávot és Varga Lászlót kívánták eltávolítani. Verebély Lászlót „állásfoglalása” miatt meg kívánta rendszabályozni vagy rendelkezési állományba akarta helyezni a párt. Eltávolítása esetén az MKP-hez tartozó Gábor Endrével vagy Záborszky Jánossal kívánta pótolni. Záborszky az erősáramú elektrotechnika nemzetközi híré kutatója volt. A betöltendő tanszéknek az MKP el akarta érni, hogy a Híradástechnika Tanszékre Barta István, az Aerodynamika Tanszékre Borbély Samu, a Textiltechnológiai Tanszékre Zilahi Márton kerüljenek. Valamennyi jelölt az MKP tagja volt, ugyanakkor kiváló szakemberek is voltak. Kozma László a vezetékes híradástechnika elismert szakértője, Barta István a televíziótechnika kiváló kutatója, Borbély Samu a hővezetés és a ballisztika tudós kutatójának számított.

A Vegyészmérnöki Osztályon Náray-Szabó Istvánt mindenképpen nyugdíjazni kívánták. Helyette Erdey-Grúz Tibort vagy Schay Gézát kívánták kineveztetni. Mindkét jelölt nemcsak baloldali nézeteiről volt ismeretes, hanem a kémiai tudományok kiváló művelője is volt. Lányi Rezsőt nyugdíjazni kívánták és a tanszékét meg akarták szüntetni. A telefontervezés és számítógépek fejlesztésének kiváló művelőjével szembeni kommunista elképzelés szintén súlyos tudománypolitikai hiba volt.

Az MKP Gyógyszerkémiai Tanszékét akart szervezni, amelyre a kiváló szerveskémikust, az MKP tagját, Bognár Rezsőt kívánták kinevezni.³⁶

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a Magyar Kommunista Párt műszaki oktatással kapcsolatos reformelképzelései több szakmailag indokolt javaslatot tartalmaztak, azok bevezetése szükséges is lett volna. A tervezet egészéről, annak koncepciójáról azonban ki lehet jelenteni, hogy elsősorban nem szakmai-tudományos szempontok alapján, hanem hatalmi-politikai érdekek mentén készült. Az MKP a hároméves terv és a majdani szocialista iparosítás miatt nagy jelentőséget tulajdonított a mérnökképzésnek, ezért a mérnök lett a párt számára a vezető műszaki káder. A professzori kinevezések az átalakítandó műszaki egyetemen így fontos politikai kérdések lettek. A párt magatartását a személyi kérdéseknél, az újonnan kinevezendő professzorokhoz való viszonyánál a szakmai-tudományos kvalitások

bizonyos figyelembevétel mellett elsősorban a politikai szempontok mozgatták. A „reform” legproblematisabb része ezért a régi professzorok megítélése, illetve az új professzori garnitúra létrehozása volt. Az ezzel kapcsolatos koncepció lényegét a tervezet egy mondata egyértelművé tette: az egyetem 4 karának 52 tanszékén egyetlen kommunista professzor sincs. A helyzetet a párt ezért sokszor kellően végig nem gondoltan változtatni akart. Nem véletlen az sem, hogy a többször a kellően ki nem érlelt „káderelképzelések” egy része már nem került be az októberi kormányrendeletbe, valamint két-három éven belül több olyan Kossuth-díjassal is találkozunk, akik az 1948-as tervezetben az eltávolítandó, illetve áthelyezendő „kategóriába” tartoztak.

Az MKP tervezetét a Magyar Dolgozók Pártja (MKP) Köznevelési Bizottsága 1948. június 22-én együttes ülésén vitatta meg, és azt a tartalmi és szervezeti kérdéseket illetően egyes módosításokkal elfogadta. Ezt követően a VKM négy reform-előkészítő bizottságot küldött ki, majd ezután a reformtervek rövid idő alatt elkészültek. A kérdéssel az MDP Köznevelési Bizottsága és Tudományos Bizottsága, az Agitációs és Propaganda Bizottság, valamint a Politikai Bizottság is foglalkozott.³⁷

A különböző bizottsági egyeztetések és megbeszélések után a kormányrendelet 1948. október 15-én kapott nyilvánosságot.

Ha a Köznevelésben publikált kormányrendeletet összehasonlítjuk az értelmiségi osztály által június 8-án készített tervezettel, több területen lényeges módosításra figyelhetünk fel. Az egyik lényeges különbség az volt, hogy amíg a június 8-i nem nyilvános javaslat elsősorban egyetemi reformelképzelés volt, addig az októberi kormányrendelet már „A műszaki felsőoktatás reformjáról” szólt. Ebben a rendeletben a műegyetem mellett az Állami Műszaki Főiskola is szerepel, mint olyan hely, ahol a Műegyetem mellett mérnökképzés folyik. Számos szakmai elképzelés mellett a kormányrendelet inkább politikai kritikája volt a háború előtti műszaki képzésnek, mint „echte” felsőoktatási reformjavaslat. A reformról a kormányrendelet meg is jegyzi, hogy egy analízis túlságosan terjedelmes volna, ezért csak hat szempontra mutatott rá. Ezek egy része ugyanakkor igazságtalan, kellően meg nem alapozott állításokat tartalmaztak. Így problematikus az a rész, amely szerint a tananyag és a szakirodalom elavult és csak néhány tanszék tölti be hivatását. Elfogadhatatlan az a megállapítás is, hogy a Műegyetem az ipar után kullog, önmagában él és alig van kapcsolata az étellel, a gyakorlattal. Kritikával kezelendő az a koncepció is, hogy a modern élet speciálisan kiképzett mérnököket igényel, ugyanakkor a Műegyetem általánosan képzett mérnököket nevel. A rendelet szerint hiányzik a társadalmi-szervezési ismeretek oktatása és a fordulat eredményei nem mentek át a Műegyetemre. A mérnökök elméleti felkészültségét elismerte ugyan, de gyakorlati tudásukat nem tartotta elégségesnek. A tagadás és a kritika után megfogalmazódik, hogy milyen is az új mérnök. Modern tananyagot tanul, speciális képzést kap és a tervezettség szükségleteit kielégíti. A gyakorlati irányú képzést az Állami Műszaki Főiskola oldja meg. A tervező- és kutatómérnökök igényelte elméleti képzést a Műegyetem biztosítja. Fontosnak tartja a Mérnök Továbbképző Intézet létrehozását, amelynek munkájába bevonja a kutatóintézeteket. A kommunista elképzelés szerint a műegyetemi oktatás szakosítása indokoltá teszi az ipari szakemberek bevonását, fontos a gyakorlattal való kapcsolattartás. A tantervben megfogalmazódik, hogy nyolc féléven át heti két órában társadalom- és gazdaságpolitikai tárgyakat, valamint üzemgazdasági és üzemszervezési ismereteket kell oktatni a mérnök hallgatónak, és minden hallgatónak nyelvvizsgát kötelessége tenni.

A kormányrendelet néhány mondat erejéig foglalkozott az építészmérnök-képzéssel, az elektro- és gépészképzéssel és a vegyészmérnökképzéssel. A június 8-i kommunista tervezet legproblematicusabb és leginkább támadható része az egyetemi tanárokhoz való viszony volt. A kormányrendelet ezt azzal „kerülte ki”, hogy nem nevesítette sem az eltávolítandó, sem az újonnan kinevezendő professzorokat.³⁸

(Az Akadémia és a mérnökök) Az 1946 őszi baloldali fordulat után a Magyar Tudományos Akadémia három olyan nagygyűlést tartott, ahol új tagokat választottak a legrangosabb tudományos testületbe. Az 1946. december 19-i választás alkalmából a műszakiak közül az MTA rendes tagja lett Csűrös Zoltán, Buzagh Aladár, Papp Simon, Tárczy-Hornoch Antal és Varga József.³⁹ Valamennyien szakmai-tudományos kiválóságok voltak. Politikai nézeteit tekintve az angolszász típusú demokrácia talaján állt Csűrös Zoltán professzor, de értékelte a baloldal tudománypártoló politikáját. Buzagh Aladár politikai felfogása nem állt távol a baloldaltól, Papp Simon és Tárczy-Hornoch Antal polgári gondolkodású kutató volt, Varga József azonban konzervatív nézeteket vallott.

Az 1947. június 6-i nagygyűlés alkalmából egyetlen mérnököt sem választottak sem levelező, sem rendes tagnak. Az 1947-es választás a háború utáni azon közgyűlések közé tartozott, ahol a legkevesebb akadémikus került be az Akadémiára. Mindösszesen 7 levelező és 8 rendes tagot választottak. A következő tagválasztás már a Magyar Dolgozók Pártja létrejötte után, 1948. július 2-án történt. A 30 új levelező tagból négyen voltak mérnökök. Borbíró Virgil, Freud Mihály, Verő József és Vadas Elemér.⁴⁰ A kiváló építész Borbíró mellett három új tag a geológia, illetve a vaskohászat elismert kutatója voltak.

Az akadémiai tagválasztásokkal kapcsolatosan megjegyezhetjük, hogy az igen aktív tudománypolitikai tevékenységet folytató MKP az MTA-val kapcsolatosan nem nyilvánult meg. A még „működő” nem baloldali pártok sem mondtak véleményt. A nagygyűlésekről azt is megállapíthatjuk, hogy a műszakiak területén a tagválasztásnál a tudományos teljesítmény és a baloldali elkötelezettség többé-kevésbé szinkronban voltak. Azt is kijelenthetjük, hogy a fordulat után akadémikusnak megválasztott mérnökök közül az 1949-es akadémiai reform után tagságától csak két főt, Borbíró Virgilt és Papp Simont fosztották meg.⁴¹

Borbíró Virgil eltávolítása egyértelműen politikai okokkal magyarázható, mert kormányzati szerepet vállalt 1947–1949 között, mint építési államtitkár. Papp Simont pedig az úgynevezett MAORT koncepciók perben 1948–1949-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

JEGYZETEK

1	A kérdés részletes kifejtése N. Szabó József: Illúzió és valóság (Egyetemi és akadémiai reform, az 1945–1946-os változások hatása a műszaki tudományos elitre) Műhely, 1997. 1. no.	4	Párttörténeti Intézet Archívuma (PTI. Arch.) 274-24/2.
		5	Szabad Nép, 1946. október 19.
		6	Szabad Nép, 1946. október 24.
		7	PTI. Arch. 274-24/17.
	N. Szabó József: Illúzió és valóság... 48. p.	8	Szabad Szó, 1946. október 31.
2	N. Szabó József: Illúzió és valóság... 49. p.	9	Kis Újság, 1946. november 27.; december 25.
3	A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 272. p.	10	PTI. Arch. 274-21/56.
		11	A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai... 387. p.

- 12 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai... 385–386. p.
 13 Szabad Szó, 1947. január 1.
 14 Népszava, 1947. március 12.
 15 Népszava, 1947. május 30.
 16 Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás, Hatodik kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1952. 666. p.
 17 Nemzetgyűlés Naplója... 862. p.
 18 Nemzetgyűlés Naplója... 146–150., 608., 613., 637., 648., 664. p.
 19 Népszava, 1947. május 6.
 20 PTI. Arch. 274-23/14., Szabad Nép, 1947. június 15.; július 11.
 21 Köznevelés, 1947. 14. no.
 22 Köznevelés, 1947. 3. no.
 23 Köznevelés, 1947. 6. no.
 24 Köznevelés, 1947. 16. no.
 25 Köznevelés, 1947. 22. no.
 26 Köznevelés, 1947. 24. no.
 27 Köznevelés, 1948. 13. no.
 28 Köznevelés, 1947. 18. no.
 29 Köznevelés, 1948. 1–2. no.
 30 Köznevelés, 1948. 6. no.
 31 Köznevelés, 1948. 15. no.
 32 N. Szabó József: Illúzió és valóság... 50. p.
 33 Magyar Közlöny, 1946. 188. no.; 202. no.
 34 Köznevelés, 1947. 14. no.
 35 Köznevelés, 1948. 14. no.
 36 PTI. Arch. 274-21/74.
 37 Ladányi Andor: Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: A felsőoktatás útja a felszabadulás után. Tankönyvkiadó – Oktatókutató Intézet, Budapest, 1989. 34. p.
 38 Köznevelés, 1948. 20. no.
 39 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973. Összeállította Fekete Gézané. Budapest, 1975. 549–550. p.
 40 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai... 550. p.
 41 Akadémiai kislexikon. II. kötet. Főszerkesztő: Beck Mihály, Peschka Vilmos. Akadémiai Kiadó, 1990. 122–124. p.

Einstein és a nukleáris fegyverek

„... a régi kínaiaknak igazuk volt,
egyáltalán semmit sem szabad csinálni.”
EINSTEIN

Einstein tudományos tevékenységének közvélemény általi megítélése még mindig sok tévhitet tartalmaz. Még ma is sokan vannak azok, akik úgy tudják, hogy ő az „atombomba atyja”, tudományos munkája és a nukleáris fegyverek között elhíresült egyenlete alapján közvetlen összefüggést vélnek felfedezni. Még napjainkban is vannak olyanok, akik tudni vélik, hogy a század embere is tevőlegesen részt vett az atombomba programban. Ez az írás a közelmúltban nyilvánosságra hozott dokumentumok, levelezések figyelembevételével járja körül ezt a nem mindennapi tudományos, emberi kapcsolatot, ugyanakkor Szilárd Leó 1978-ban megjelent, de magyarra még a mai napig le nem fordított forrásértékű művéből [3] is idéz olyan fontos részleteket, amelyek magyarul először jelennek meg nyomtatásban és talán eloszlatják a még szakmai körökben is nyitott, a témával kapcsolatos tudománytörténeti részletkérdéseket.

1942. december 2-án beléptünk az atomkorba azon tudománytörténeti esemény kapcsán, hogy ezen a napon 3 óra 25 perckor indult el a világ első nukleáris láncreakciója a Chicagói Egyetem Stagg Field-i rögbi stadionjának egyik lelátója alatt az USA-ban, és ezzel megnyílt a lehetőség az atomban rejlő hatalmas energia felszabadítására. Ennek egyik elméleti megalapozója kétségkívül *Albert Einstein* volt, de ugyanakkor tudományos munkája és *a nukleáris fegyverek* közötti kapcsolatról a közvéleményben számos alapvető tévhit él. Ennek az írásnak nem titkolt célja ezek eloszlatása. A nukleáris fegyver olyan fegyver, amelynek az energiája atommag-átalakulásból származik. Két típusa kétféle mag-átalakulást használ fel: az atombomba esetén maghasadás (fisszió), míg hidrogénbomba esetén magegyesülés (fúzió) következtében az atommag kötési energiája szabadul fel.

Einstein, az elméleti megalapozó

Az Einstein által 1905-ben megalkotott speciális relativitáselmélet mondta ki először a tömeg-energia egyenértékűségét (ekvivalenciáját), vagyis azt, hogy a tömeg energiává alakulhat át (ez talán még érthető) és fordítva, energiából tömeg keletkezhet (ezt már csak a fizikusok értik). A tömeg ebben a vonatkozásban bármilyen anyag tömege lehet, nem feltétlenül hasadóanyag (pl. urán). Einstein maga sem tudta még ekkor, hogy valamilyen tömegből (anyagból) hogyan lehet olyan hatalmas mennyiségű energiát kinyerni, mint amit az ő saját képlete, a híres $E=mc^2$ sejtet. „*Annak valószínűsége, hogy az anyagot átalakítjuk energiává, valami ahhoz hasonló, mint madarakra vadászni egy olyan vidéken, ahol csak néhány madár él.*” – nyilatkozta 1935-ben egy sajtóértekezleten, három évvel azelőtt, hogy sikerült mesterségesen előidézni az atom hasadását [8]. Az első igen hatékony energiakinyerő folyamatot – a nukleáris láncreakció elvét – elméletileg *Szilárd Leó* magyar fizikus fedezte fel 1934-ben Londonban. Szilárd arra gondolt, hogy ha létezne olyan atommag, amelynél egy neutron olyan magreakciót váltana ki, ami energiát termel és közben még két neutront is kibocsát, akkor ilyen reakciók sorozatával fel lehetne szabadítani az atommagban szunnyadó energiát. Szilárd először a berillium reakciójára gondolt, de ez később hibás elképzelésnek bizonyult. Bár óriási fantáziájú fizikus volt, de ekkor még ő sem gondolt a maghasadásra. Szilárd láncreakciója műszakilag megvalósíthatóvá tette a tömeg energiává való részleges átalakítását.

A világon ő volt az első, aki előre látta, hogy ezen a módon hatalmas erejű romboló fegyver, atombomba is készíthető lenne, ezért felfedezését titkos szabadalommal levédette a Brit Admirálisnál. Az atombomba ötlete azonban még korábbról származik. Először *Herbert George Wells* angol tudományos-fantasztikus író említé 1914-ben megjelent *A főlzabadult világ* (The World Set Free) c. könyvében, amit 1932-ben Szilárd is olvasott és elismerte, hogy az inspirálta őt a nukleáris láncreakció elméleti megfogalmazásában. Abban egy elképzelhetetlenül nagy pusztító erővel rendelkező atombombát dobna Párizsra. (Kis szerencsével és némi anyagi támogatással – mindössze 2000 fontot kért a periódusos rendszer végigvizsgálásához, amit nem kapott meg! – ő lehetett volna a maghasadás felfedezője is, de ez már egy másik történet.) A maghasadás során energia szabadul fel. A hasadóanyagokból tömegegységenként több milliószor nagyobb mennyiségű energia nyerhető, mint a kémiai tüzelőanyagokból. (1 kg 235-ös urán atommagjainak széthasadásakor felszabaduló energia megfelel 2700 tonna, 30 MJ/kg fűtőértékű szén energiájának. Ha ez az uránmennyiség teljes mértékben energiává tudna alakulni, akkor 1111-szer több energia keletkezne, mint amennyi a maghasadás során keletkezik. Ez a szám tehát azt mutatja, hogy a maghasadás is egy igen gyenge, mindössze 0,09%-os hatásfokú energiakinyerő folyamat!)

Bármilyen meglepő is, de a hírosimai atombomba felrobbanásakor kb. egy (más források szerint néhány) gramm hasadóanyag hasadt el, és mégis milyen óriási pusztítást végzett. Az Einstein-képlet alapján tehát nem lehet atombombát építeni, viszont ez az összefüggés mutatja meg, hogy milyen hatalmas energia rejlik egy ilyen bombában. Ezt a tényt a tudós is tudta, ezt bizonyítja fiához, *Hans Alberthez* 1945 szeptemberében írott levelének részlete: „Tudományos munkám és az atombomba között csupán közvetett összefüggés van [1, 527. o.]”

Einstein, a kezdeményező és a sürgető

Az amerikai atombomba kifejlesztésének akaratlanul is maga a tudós volt az egyik kezdeményezője azáltal, hogy aláírt egy 1939. augusztus 2-i dátumú levelet (1. kép), mely felhívta az Egyesült Államok akkori elnökének, *F. D. Rooseveltnek* figyelmét az uránban rejlő katonai lehetőségekre és arra a tényre, hogy a németek valószínűleg már dolgoznak az atombombán.

Magyar vonatkozása miatt is érdemes megemlíteni annak a három magyar származású atomtudósnak a nevét, akik a levél létrejöttében közreműködtek. Az 1939. július 12-i első találkozón – amelyen Szilárd Leó és *Wigner Jenő* vett részt – magyarázta el Szilárd Leó Einsteinnek a láncreakció működését és egy atombombában való felhasználásának lehetőségét. Bármilyen furcsa is, de a relativitáselmélet atyja ezt nem ismerte, mert nem követte naprakészen az ez irányú szakirodalmat. Wigner visszaemlékezésében azt írja, hogy: „A fizika részletkérdései iránt pedig egyáltalán nem érdeklődött [2, 618. o.]”. Szilárd visszaemlékezése szerint azonban Einstein ezt azonnal megértette. Wigner javaslatára először a belga kormányt akarták figyelmeztetni a kialakult helyzetre, de később ezt az ötletet elvetették, mert *Alexander Sachs* – biológus, közgazdász, a Lehman Corporation elnökhelyettese, Roosevelt közeli ismerőse – meggyőzte Szilárdot, hogy „ez az ügy elsősorban a Fehér Házat érinti, és gyakorlati szempontból a legjobb dolog, amit tehetnek, ha Rooseveltet tájékoztatják. Azt mondta, hogy ha adnak neki egy nyilatkozatot, akkor biztosítja őket, hogy az személyesen az elnökhöz kerül [3, 90. o.]”

1939. július 19-i keltezésű, New Yorkból, a Hotel King's Crown-ból írott levelében Szilárd mindezt megírta Einsteinnek és egyben a következőről tájékoztatta: „Megpróbáltam megfogalmazni egy levelet, amely úgy hiszem, tartalmazza, hogy mit kéne mondani, és ezt a fogalmazványt ezennel csatolom. Holnap felhívom telefonon, először is hogy megkérdez-

**1. kép: Einstein és Szilárd Leó levelet ír Roosevelt elnöknek
(a jelenetet 1946-ban vették fel „Az atombomba” című
film forgatásakor)**

zem, vajon elvben egyetért-e ezzel az eljárással. Ha ez az eset áll fenn, talán meg tudja mondani nekem telefonon, vajon vissza szeretné küldeni a fogalmazványt postán, széljegyzetekkel ellátva, vagy nekem kellene kimenni, hogy az egész dolgot még egyszer megbeszéljem önnel. Ha azt akarja, hogy kimenjek, akkor szeretném – ha ez Önnek megfelelne –, megkérni *Tellert*, hogy vigyen ki. Nem csak azért, mert úgy hiszem, hogy az ő tanácsa értékes, hanem azért is, mert úgy gondolom, hogy élvezné, ha megismerkedhetne vele. Ő különösen kedves ember [3, 90–91. o.]” (Szilárd itt tévedett, elfelejtette, hogy Teller már személyesen is találkozott Einsteinnel Berlinben, ahol Wignerrel és más magyarokkal együtt híres előadásait hallgatta. – *a szerző*.) „A korai 1930-as években Heisenberg Berlinbe küldött, hogy Einstein előadását meghallgassuk” – emlékezett vissza Teller Ede a Fizikai Szemle 2002/10–11. számában megjelent *Wigner Jenő barátom* című cikkében.) Így került sor a második találkozóra Dr. Moore Long Island-i nyaralójában, ahova Teller Ede ugyancsak magyar származású atomtudós (akit később a „*hidrogénbomba atyja*”-ként emlegettek) személyautóján vitte el Szilárdot, mivel ő nem tudott autót vezetni. „Még egy magyarnak is lehetnek hiányosságai” – mondta később Teller. Ezen a találkozón Wigner már nem vett részt.

1939. augusztus 2-án, szintén a Hotel King’s Crown-ból Szilárd újabb levelet küldött Einsteinnek, amelyben többek között pontosan ez olvasható: „Csatolom a Peconicban együtt megfogalmazott német szöveget és az angol fordítást. Szintén mellékelek egy kissé hosszabb és részletesebb változatot, amelyet a Sachsal való utolsó beszélgetés után fogalmaztam. Az első változat előnye a rövideg, míg a második mindent tartalmaz, ami szükséges ahhoz, hogy világos képet adjon az elnöknek arról, hogy milyen feladatokat kellene végezni annak a személynek, akit delegálni fog. Nem tudom, hogy a kettő közül melyik lesz megfelelőbb Önnek, ezért mindkettőt küldöm. Ha véletlenül egyiket sem hagyná jóvá, akkor küldenie kéne egy átszerkesztett német másolatot, amit angolra fordítva visszaküldenék Önnek [3, 92. o.]”

„A fenti levélhez csatolva volt:

1.) A német szöveg gépelt átírata, amit Szilárd írt le a második látogatáson Peconic-ban. (Die in Peconic aufgesetzte Formulierung)

- 2.) Ennek az elnökhöz címzett angol fordítása Einstein aláírásával,
- 3.) A Szilárd által fogalmazott hosszabb levélváltozat,
- 4.) H. L. Anderson, E. Fermi, Leo Szilárd: *Neutron termelés és elnyelődés urániumban*, Physical Review, 56: 284–286 (1939. június 22-i utánnymás) [3, 94. o.]”

Einstein válasza

„Einstein egy németül kézzel írt levélben válaszolt Szilárdnak, mondván, hogy mindkét változatot aláírta, de a részletesebb változatot részesítené előnyben [3, 96. o.]”

Szilárd végül is a hosszabb változat mellett döntött, amihez még egy memorandumot is írt.

Az elnöknek elküldött hosszabb levelet tehát valójában az ötletadó Szilárd Leó írta – és nem Einstein! Mindkét levélváltozatot átanulmányozva el kell mondanom, hogy az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy:

- a hosszabb levélváltozat tartalmaz szövegrészeket az együtt megfogalmazott rövidebb változathoz,
- a fő különbség a két változat között – eltekintve a kisebb átszerkesztéstől – azok a kiegészítések, amik a hosszabb változatban találhatók.

A fentiekben idézett leírásrészleteket, illetve sorokat tudomásom szerint magyarul még egyetlen folyóiratban sem publikálták. Ennek oka az lehet, hogy a hivatkozott Leo Szilárd: *His Version of the Facts* c. kiadvány, amely a témával kapcsolatos legfontosabb leveleket tartalmazza, sajnos mind ez ideig még nem jelent meg magyarul. (A szerző szerencsésnek mondhatja magát, hogy birtokolhatja a kiadvány egyik fénymásolt példányát.)

Roosevelt végül is két hónap múlva kapta meg a levelet – amire október 19-én válaszolt Einsteinnak –, és ennek hatására egy bizottságot (Briggs Committee) nevezett ki az urán láncreakciójának tanulmányozására.

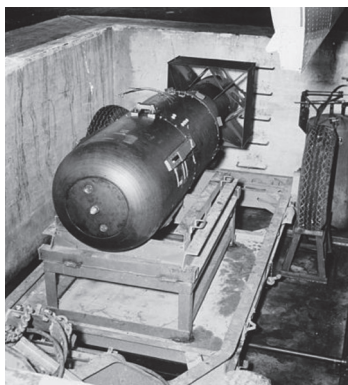
Mivel Einstein, Szilárd és Wigner elégedetlen volt a bizottságban folyó munka előrehaladásával, ezért 1940 márciusában és áprilisában újabb két sürgető levelet írtak az elnöknek (szintén Einstein aláírásával!), és ismételten felhívták figyelmét, hogy a németek jelentős érdeklődést tanúsítanak a bomba építése terén, és elfoglalták a csehszlovákiai uránbányákat, mivel a németeknek nem volt uránjuk.

Végül 1941-ben az angolok is megerősítették, hogy 1943-ra megépíthető az atombomba, így az angol és amerikai kutatókat egyesítve Manhattan-terv (Program, Project – többféle elnevezés található a szakirodalomban) néven 1942 augusztusában megkezdődtek az atombomba létrehozására irányuló tényleges munkálatok.

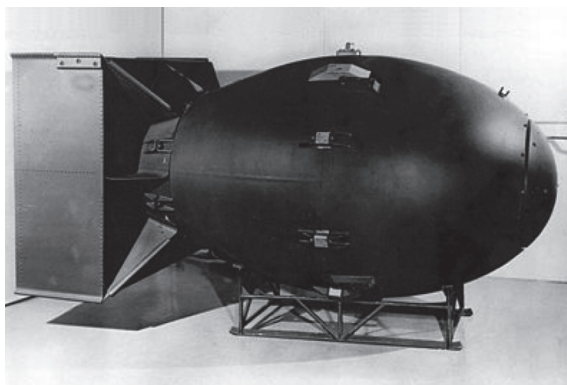
Einstein, a résztvevő?

Sok tévhitel ellentétben *Einstein maga semmilyen módon, még tanácsadóként sem vett részt az atombomba kifejlesztésében.* Bár az atomenergia felszabadulása az ő híres $E=mc^2$ képletén alapul, ő maga nem vett részt a Manhattan-tervben. Emigráns fizikus lévén fokozott biztonsági kockázat okán az FBI akkori elnöke, *J. Edgar Hoover* kifejezetten ellenezte, hogy szerepet vállaljon a Manhattan-tervben. Pacifista tevékenysége önmagában elegendő volt ahhoz, hogy baloldalinak bélyegezzék. (Mint utólag kiderült, az FBI Amerikában végig megfigyelés alatt tartotta [4].)

De amikor elkészültek az első atombombák (pontosabban fission, hasadóanyag-bombák), már távol volt az egésztől, és pár nappal Hirosimára és Nagaszakira történt ledobásuk után sietett azt nyilatkozni a *The New York Times*-nak (1945. augusztus 12.): „Én nem dolgoztam az atombombán. Egyáltalán nem dolgoztam rajta [8].” Nem sokkal később pedig, az *Atlantic Monthly* című folyóirat 1945. novemberi számában megjelent *Atomic War or Peace* (Atomháború vagy béke) című cikkében így írt: „*Nem tartom magam*

2. kép: Little Boy, a hirosimai bomba

3. kép: Fat Man, a Nagaszakira ledobott bomba

az atomenergia-felhasználás atyjának. ... Tulajdonképpen nem láttam előre, hogy az én koromban felhasználható lesz. Én csak abban hittem, hogy elméletileg lehetséges.” Azt is leszögezte: „Nem szabad elfelejteni, hogy az atombombát ebben az országban védekezésékként hozták létre, annak elhárítására, hogy a németek használják fel, ha felfedezik [4, 125. o.]”

Einstein, az ellenző

Shinohara Seiei japán filozófus özvegye *Shinohara Nobuko* 2005-ben eddig publikálatlan Einstein-leveleket tett közzé, melyek szerint Einstein közel egy évig levelezett Shinohara Seiei távol-keleti filozófus és német–japán fordítóval. A kapcsolat 1953-ban kezdődött, amikor Shinohara – egy alighanem éles hangú – levelet küldött Einsteinnek, amelyben bírálta a fizikust. Shinohara azzal vádolta a relativitáselmélet (egyik) kidolgozóját, hogy szerepet játszott a nukleáris fegyverek kifejlesztésében. Einstein kézzel írt alábbi elutasító válasza Shinohara levelének hátoldalán, illetve margóján található.

„Mindig elítéltem az atombomba bevetését Japán ellen, de semmit sem tehettem a végzetes döntés megelőzésére” – válaszolta németül Shinoharának 1953. június 23-án [5]. Shinohara nem sértődött meg, hanem nagyon köszönte a választ. Eztán még több levelet váltottak.

Einstein tehát ellenezte az atombomba Japán elleni alkalmazását, csak Németországot tartotta az egyedül elfogadható célpontnak. *Hitler* és az egész német nép ellen a legkeményebb fellépést is jogosnak tartotta. „Keményen oda kell csapnunk, a mértéktelenséget másokra hagyva” – mondta Einstein 1941 végén a *The New York Times*-nak.

Ma, szinte kivétel nélkül azt tanítják az iskolákban, azt láthatjuk a történelmi témájú filmekben, hogy az atombomba „milliók életét mentette meg”, mert elősegítette a háború gyors befejezését. A Csendes-óceán térségben harcoló amerikai és szövetséges katonák bizonyára így is érezték, hálát adva Istennek, hogy nem kell tovább harcolniuk a fanatikus japánokkal. Az igazságot – ötven év távlatából nézve – jobban megközelítik *Edward Stettinius*, az USA helyettes államtitkárának szavai, amelyeket 1945 májusában mondott az ENSZ alapító okiratának aláírásakor, egy magánbeszélgetésen:

„Ha Japán kilép a háborúból, nem lesz olyan élő népesség, amelyen kipróbálhatjuk a bombát.”

John Foster Dulles külügyminiszter reagálása pedig ez volt:

„Tartsuk Japánt háborúban három hónapig és bevetjük a bombát a városaikra. A háborút úgy fogjuk befejezni, hogy a világ összes népe rettegni fog tőlünk és engedelmeskedi fog az akaratunknak. [6]” És így is történt.

Einstein, a bűnbánó

Lelekiismeretére élete végéig árnyékot vetett részleges bűnösségének tudata. „Ha tudtam volna, hogy a németek nem képesek megépíteni az atombombát, mindentől távol tartottam volna magam” – mondta a háború után. Végül még élesebben megfogalmazva szerepét az atombomba elkészítésében, 1956. november 16-án ezt írta a kétszeres (kémiai és béke-) Nobel-díjas Linus Paulingnak: „Egy hibát követtem el életemben – amikor aláírtam azt a levelet Roosevelt elnök úrhoz, támogatva, hogy az atombombát meg kell csinálni. De talán meg lehet ezt bocsátani nekem, hiszen mindannyian úgy éreztük, hogy a németek nagy valószínűséggel ezen a problémán dolgoznak, sikerülhet nekik, és felhasználhatják az atombombát, hogy ők legyenek a felsőbbrendű faj.”

Nem sokkal a hirosimai atomrobbantás után Szilárd meglátogatja Einsteint, aki e szavakkal fogadta: „Szilárd, die altchinesen haben Recht gehabt, man darf überhaupt nichts machen. (Szilárd, a régi kínaiaknak igazuk volt, egyáltalán semmit sem szabad csinálni.) [2, 603]”

Einstein és a hidrogénbomba

A hidrogénbomba kifejlesztésének megkezdését széleskörű, de többnyire titkos megbeszélések, tárgyalások előzték meg a hadseregen belül, illetve tudományos berkekben, mivel sok ellenzője volt. A tudósok közül is sokan elleneztek. Ezek közé tartozott például Robert Oppenheimer¹ is, aki részben emiatt lett kegyvesztett, és a saját maga ellen kért meghallgatást követően eltiltották mindenfajta titkos dokumentumhoz való hozzáféréstől. Amikor Truman elnök végül 1950 januárjában szabad utat adott az amerikai hidrogénbomba kifejlesztéséhez, akkor az oroszok *Szaharov* vezetésével már régen dolgoztak rajta. Ezt akkor sem Einstein, sem Teller Ede nem tudhatta. (Ráadásul az oroszoknál még fel sem merült a gondolat, hogy esetleg nem fejlesztik ki.²) Az ellenzők közé tartozott Einstein is. 1953. február 13-án Eleanor Roosevelt televíziós műsorában a H-bomba lehetséges következményeiről ezt mondta: „Ha ez [a hidrogénbomba kifejlesztése] sikerül, akkor az atmoszféra radioaktív beszennyezése, s ezáltal a teljes földi élet elpusztítása immár a «technikailag megvalósítható» tartományba kerül. [9, 121]” Nem lehet kizárni, hogy „*a hidrogénbom-bával megvívott háború az emberi faj pusztulását jelenti*” – jelentette ki egy későbbi nyilatkozatában, amikor már elkészült a rettenetes tömegpusztító fegyver.

1955. július 9-én jelent meg a híres Einstein–Russell-kiáltvány (Einstein ekkor már haltott), melyet 11 tudós írt alá, akik – Leopold Infeld lengyel fizikus kivételével – már vagy Nobel-díjasok voltak, vagy később azzá lettek. Ebben felhívták a Kongresszust és rajta keresztül a világ tudósait és a közvéleményt az alábbi nyilatkozat aláírására: *Annak a ténynek a fényében, hogy egy esetleges világháborúban az atomfegyverek alkalmazása mindenképpen be fog következni, és hogy ezek a fegyverek az emberiség folyamatos fennmaradását veszélyeztetik, arra ösztönözzük a világ kormányait, hogy felismerjék, valamint nyilvánosan belássák, hogy céljaik nem vihetők véghez világháborúval. Ugyanakkor arra is ösztönözzük őket, hogy találják meg a békés eszközöket minden köztük felmerülő konfliktus megoldására.*

Maga a kiáltvány hangsúlyozta, hogy: „A probléma, amit itt bemutatunk Önöknek, határozott, félelmetes és elkerülhetetlen; végezzünk az emberi fajjal vagy kerüljük el a háborút? Semmi kétség, hogy egy hidrogénbomba háborúban

4. kép: Cár-bomba, a valaha gyártott legerősebb hidrogénbomba

hatalmas városok pusztulnának el, de ez a legkisebb csapás, amivel szembeülni kéne. Ha Londonban, New Yorkban és Moszkvában mindenki elpusztulna, a világ százéves távlaton belül túljutna a csapáson. Most már azonban tudjuk – különösen a Bikini teszt óta [Az első szilárd üzemanyagú amerikai hidrogénbombát 1954. március 1-jén robbantották fel a Marshall-szigetekhez tartozó Bikini-atollon – *a szerző*] –, hogy az atombomba fokozatosan terjedve pusztít, egy sokkal szélesebb területen, mint ahogy ezt régebben hittük.

Nagy bizonyossággal állítható, hogy ma előállítható olyan bomba, amelyik 2500-szor erősebb, mint az, amelyik lerombolta Hirosimát. Ha egy ilyen bombát fölrobbantanak földközelségben, vagy víz alatt, az radioaktív részecskéket sugároz szét az atmoszféra magasabb rétegeibe. Lassan leereszkedve, halálos por és eső formájában érik el a föld felszínét. Ez volt az a por, amelyik a Bikini teszt során megfertőzte a japán halászsokat és zsákmányukat. Senki sem tudja, milyen messzire terjedhetnek szét ezek a halálos radioaktív részecskék, de a nagyhatalmak hallgatnak arról, hogy egy háború hidrogénbombák alkalmazásával nagy valószínűséggel az emberiség végét jelentené. Hirtelen halált hozna egy kisebbségnek, de a többségnek a csapás lassú tortúráját és dezintegrálódását okozná. [...] a termonukleáris fegyverek betiltása – amennyiben a szembenálló felek elhiszik egymásnak, hogy ezt megtették – csökkentené a félelmet a Pearl Harbor stílusú hirtelen támadásoktól, amely jelenleg mindkét oldalt feszült félelemben tartja. Ezért üdvözlünk kell egy ilyen megegyezést, de csak, mint első lépést. [...] Ha jól választunk: a boldogság, a tudás és a bölcsesség folyamatos fejlődése áll előttünk. Válasszuk talán e helyett a halált, csak mert nem tudunk megszabadulni a viaszálytól? Emlékezzünk emberi mivoltunkra és felejtjük el a többi. Ha így teszünk, egy új, a paradicsomba vezető út, ha nem így teszünk, az egyetemes halál kockázata áll előttünk. [11]”

Einstein, a békeharcos

Úgy gondolta, hogy „a bomba titkát egy *világkormány*nak kellene tudomására hozni ...”, és következetesen síkra szállt egy ilyen kormány megalakítása mellett. Azon a véleményen volt, hogy az alapkutatásokkal foglalkozó igazi tudósoknak erkölcsi elve kell legyen, hogy nem foglalkozik katonai témákkal. Az atomfegyverek további elterjedésének és a velük való kísérletezésnek lelkes ellenfele, ezen fegyverek leszerelésének pedig odaadó híve volt. Ellenezte a még pusztítóbb fegyverek – mint pl. a hidrogénbomba – kifejlesztését. Arra a kérdésre, hogy: miért

van az, hogy az emberek fel tudták fedezni az atombombát, de azt nem, hogy kontrollálják? – a következőt válaszolta: „Egyszerű, barátom: mert a politika nehezebb, mint a fizika [8].”

Az atomenergiának kizárólag az emberi élet megkönnyítésére való felhasználását tartotta megengedhetőnek. [7, 194. o.]

Egy héttel halála előtt politikai végrendeletét is aláírta. *Bertrand Russell* filozófussal közösen nyomatékosan felhívta a kormányok és a világ népeinek figyelmét, hogy egy atomháború világméretű katasztrófát okoz. Az Einstein–Russell-kiáltvány (manifesztum) alapozta meg az elmúlt 50 év legjelentősebb békemozgalmát, az alapítás helyéről elnevezett Pugwash-mozgalmat. A mozgalom kitartó erőfeszítése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hidegháború csupán hidegháború maradt [1, 546. o.].

„»A II. világháború sok millió áldozatára tekintettel – mondta – az atombomba csupán mennyiségileg, nem minőségileg változtatott a dolgokon« – ami tévedés, mivel az egyik legfontosabb természeti és társadalmi törvény, hogy a mennyiségi változás mindig minőségi változással jár együtt. Ez a XX. század második felében ki is derült. Éppen a pusztító erő hatalmas mennyisége emelte olyan magasra a gátlási küszöböt, hogy eddig még nem robbant ki atom- és/vagy termonukleáris fegyverekkel megvívott háború. [1, 525. o.]”

Köszönetnyilvánítás

A cikk szerzője köszönetet mond dr. *Illy József*nek, a kaliforniai Einstein-archívum tudománytörténéskének, a The Collected Papers of Albert Einstein vezető szerkesztőjének a cikk lektorálásáért, és dr. *Sükösd Csabának* a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Nukleáris Technikai Intézet volt igazgatóhelyettesének a cikk előzetes átolvasásáért és értékes észrevételeiért.

IRODALOM

- [1] Jürgen Neffe: *Albert Einstein igaz története*. Typotex, 2011.
- [2] *Einstein és a magyarok*. Összeállította: Gazda István, Akadémia Kiadó, 2004.
- [3] Leo Szilard: *His Version of the Facts*. Cambridge, Massachusetts, 1978.
- [4] Pető Gábor Pál: Az évszázad (félreértett) embere. *Magyar Tudomány*, 2000/11. 1409–1410.
- [5] Különleges Einstein-levél bukkant fel [web:] http://www.ng.hu/Tudomany/2005/07/Kulonleges_Einstein_level_bukkant_fel
- [6] Elhallgatott történelem – Japán bombázása a második világháborúban. www.AustraliaFreePress.org.
- [7] A. Einstein: *Hogy látom a világot*. Gladiátor Kiadó, 1995.
- [8] Alice Calaprice: *Idézetek Einsteintől*. Typotex, 2011.
- [9] Alice Calaprice: *Újabb idézetek Einsteintől*. Alexandra Kiadó, 2010.
- [10] Varga János: Az utolsó előtti „marslakó” – Wigner Jenő. *Fejér Megyei Hírlap*, 1995. január 2.
- [11] Einstein–Russell-kiáltvány, London, 1955. július 9.

JEGYZETEK

1 Más források a <i>Trinity</i> nevű, az Egyesült Államokban felrobbantott első nukleáris fegyver tesztjének időpontját (1945. július 16.) tekintik az atomkorszak kezdetének. (A teszt helyszíne a Jornada del Muerto sivatagban volt, 56 kilométerre, délkeletre az új-mexikói Socorro-tól a White Sands kísérleti bázison.)	2 <i>Maghasadás</i>: ennek során nehéz atommagok (urán vagy plutónium) hasadnak könnyebb elemekké neutronokkal való besugárzásuk révén (ezek az elemek hasadásukkor újabb neutronokat hoznak létre, melyek újabb atommagokat bombáznak, láncreakciót eredményezve); Az atombombák méretét nem lehet

tetszőlegesen növelni, mivel egy kritikus tömeg felett külső hatás nélkül is beindul bennük a láncreakció. Évmilliárdokkal ezelőtt, amikor az U-235 aránya sokkal magasabb volt, víz jelenléte esetén földi körülmények között önmagától is beindulhatott a láncreakció, majd a víz elpárolgása folytán automatikusan le is állt. Ez a folyamat, akár ciklikusan is működhetett hosszú ideig.

- 3 *Magfűzió:* ennek során könnyebb atommagok, mint például hidrogén vagy hélium állnak össze nehezebb elemekké nagy energia felszabadulása mellett. Az elnevezés pontatlan, mert egyrészt minden „hidrogén”-bombában a hatás egy jelentős részét egy fissziós bomba adja, másrészt az egylépcsős „atom”-bombák belső üregét is hatásfokjavító hidrogén alapú töltettel töltik ki. Így a „hidrogénbomba” helyett szerencsésebb a *kétfázisú atombomba* kifejezés. A *hidrogénbomba* elnevezést az alapanyaga miatt kapta, hívják még *termonukleáris fegyvernek* is, mivel a fűziós reakcióknál a láncreakció beindulásához rendkívül magas hőmérséklet kell. A hidrogénbombák tömegének – így romboló erejének sem – szinte nincsen felső korlátja, ugyanakkor a beindításához rendkívül nagy hőmérséklet és nyomás szükséges. Ezeket a benne lévő hasadásozó atombomba felrobbanása szolgáltatja. Spontán módon, földi körülmények között semmiképpen sem indul meg a fűziós reakció. (Fermi vetette fel még az atombomba kifejlesztése idején, hogy vajon az nem indítja-e be a légkör berobbanását. A megnyugtató választ Teller számításai adták meg, kimutatva, hogy ez még egy hidrogénbomba felrobbantásakor sem következhet be.)
- 4 Maga Fermi sem hitt az atomenergia felszabadításának lehetőségében. Mikor Szilárd Leó elmagyarázta neki láncreakció ötletét, akkor 10% esélyt adott annak, hogy ily módon energia szabadítható fel. De a legnagyobb kételkedő maga az atommag atyja – aki aranyfóliát α -sugarakkal bombázva fedezte fel, hogy az atomnak van egy jól körülhatárolt szilárd része, magja –, *Ernest Rutherford* volt az, aki egy előadásában egyenesen holdkórosnak minősítette azt, aki azt gondolja, hogy az atomenergia ipari méretekben felszabadítható. (Mikor Szilárd Leó ezt követően felkereste és az ellenkezőjéről akarta meggyőzni, akkor egyszerűen kidobta.)
- 5 A második világháború alatt elkészült három atombomba töltete nem ugyanaz volt. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy az atombomba „PUP” az emberiség hátán, akkor ezen mozaikszó betűi egymás után egyben a töltetek kezdőbetűit is jelentik, azaz P-plutónium (az 1945. július 16-án Alamogordoban felrobbantott bomba töltete), U-uránium (az 1945. augusztus 6-án Hirosimára dobott bomba töltete), P-plutónium (az 1945. augusztus 9-én Nagaszakira dobott bomba töltete).
- 6 1954. október 25-én éjjel Einstein egyhuzamban elolvasta Oppenheimer könyvét [Science and the Common Understanding – Tudomány és a közös megegyezés, 1954]. A könyv alapjául néhány rádióbeszéd szolgált, melyeket az előző évben tartott Angliában. „Valóban nagyon tehetséges tudós, okos és érdekes ember. [9, 389]” – írja róla naplójában Einstein utolsó közeli hölgyismerőse, Johanna Fantova. „Einstein szerint *Strauss* admirális golyózta ki Oppenheimert, de ügyesen titkolja” – jegyzi fel naplójában Fantova, és azt is megemlíti, hogy miként vélekedett Einstein Oppenheimerről: „... kivételes személyiség, nagyon tehetséges, és udvarias, mindig illetudóan és tisztességesen viselkedik. [9, 384]”
- 7 Az oroszok készültek el hamarabb a repülőgépről ledobható hidrogénbombával, és 1961-ben ők robbantották fel a valaha készült legnagyobb hatóerejű (50 Mt) nukleáris fegyvert, a Cár-bombát is.

A magyar migráció alakulása az 1800-as évektől napjainkig, jövőbeli kitekintéssel

Tanulmányom Magyarország kivándorlási folyamatait vizsgálja az 1800-as évektől egészen napjainkig és egy kutatás segítségével kitekintést ad a jelenlegi felsőoktatási intézményekben tanulók jövőbeli migrációs szándékára is.

Az 1800-as évektől az I. világháborúig a Nyugat-Európába, illetve az Amerikába irányuló migráció volt a jellemző, melynek kiváltó okaként gazdasági és politikai tényezők egyaránt közrejátszottak. Az I. és II. világháború alatt és között a migrációt a háborús viszonyok és az éppen aktuális politikai tényezők befolyásolták. A szovjet megszállás alatt jelentősen szabályozták a migrációs folyamatokat. Ennek ellenére kivándorlási hullám ezen időszakokban is volt, gondoljunk csak az 1956-os forradalomra és az azt követő megtorlásra. Emellett a német kisebbségek Németországba történő áttelepülését több esetben is engedélyezték, támogatták. A restriktív kivándorlási politikának az 1989-ben végbemenő rendszerváltozás vetett véget. A migrációs folyamatok ebben az időszakban nem változtak meg Magyarországon, a migrációs szándék nem növekedett.

A migrációs folyamatokban a változást a 2004-es Európai Unióhoz való csatlakozás és a munkavállalási korlátok megszűnése hozta el. A kivándorlási folyamat növekedését a 2008-as gazdasági világválság is tovább erősítette.

Napjainkban a felsőoktatásban tanulók körében igen magas a kivándorlási szándék. A kutatásban résztvevő egyetemisták vagy főiskolások kevesebb mint fele tervezi, hogy külföldön tanuljon tovább, későbbi munkavállalás miatti kivándorláson azonban már sokan gondolkodnak.

Tanulmányomban Magyarország kivándorlási jellemzőit kívánom bemutatni, vizsgálva a migrációs folyamatok történelmi és várható jövőbeli alakulását, továbbá részletesen elemzem a jelenkori migráció formáját, a kivándorlók kor és nem szerinti összetételét, és a kiutazási célszágok változását a történelem során egészen napjainkig, illetve annak várható jövőbeli alakulását a kutatáson keresztül.

Az elemzéshez a magyar (KSH) és a nemzetközi statisztikai hivatalok adatbázisait (Eurostat, ENSZ), valamint a 2016 második negyedévében a felsőoktatásban tanulók körében végzett saját kutatás eredményeit használom fel.

(Bevezető) Napjaink a népvándorlás kora, mely alatt nem csupán az Európába beáramló, hanem az Európán belüli népességmozgást is értjük. A migráció már az elmúlt évszázadokban is igen jelentőssé vált a kontinensen belül. Az 1800-as évektől az I. világháborúig a Nyugat-Európába, illetve az Amerikába irányuló migráció volt a jellemző, melyek elsődleges okai gazdasági tényezők voltak. Az I. és II. világháború között és alatt a migrációt a háborús viszonyok és az éppen aktuális politikai tényezők befolyásolták. A II. világháború után hazánkra a kényszermigráció volt a jellemző, gondoljunk csak a csehszlovák–magyar lakosságcsere-re. A szovjet megszállás alatt igen erősen szabályozták a migrációs folyamatokat. Ennek ellenére kivándorlási hullám ezen időszakban is volt, tömeges kivándorlás azonban csupán egy nagyobb történelmi eseményhez köthető, az 1956-os forradalomhoz.

1989 után a migrációs folyamatok belső korlátozása megszűnt, ennek ellenére magas migrációs szándék nem volt. A 2004-es EU-csatlakozás, majd azt követően a 2008-as gazdasági világválság azonban felerősítette a migrációs folyamatokat.

E cikkemben Magyarország jelenkori migrációs formáit, a kivándorlók kor és nem szerinti összetételét, és a kiutazási célországait is vizsgálom. Ehhez a 2016-ban végzett kutatásomat használok fel.

A rendszerváltozás után az országot elhagyó személyeknek már nincsen bejelentési kötelezettsége az állam felé és a kilépőket sem fűzi ehhez semmilyen érdek egyik országban sem. A tényleges kivándorlók számbavételére emiatt a befogadó országok statisztikáit érdemesebb vizsgálni és ezek alapján meghatározni a kivándorlók számát. A célországokban sokkal nagyobb a regisztrált bevándorlók száma, melynek oka, hogy a különböző szociális ellátások, illetve a munkavállalási szándék miatt a bevándorlók regisztrálnak a különböző rendszerekbe, melyből pontosabban meghatározható a migránsok száma (Gödri és Tóth 2010).

A magyar statisztikai hivatal módszertani tájékoztatója alapján a kivándorlók számának meghatározása 2009-ig a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatal személyiadat- és lakcímnnyilvántartása, 2010-től pedig az Országos Egészségbiztosítási Pénztár Társadalombiztosítási azonosító jel nyilvántartása alapján történik. A statisztikai hivatal szerint kivándorló az a magyar állampolgár, aki végleges külföldi letelepedés szándékával vagy ideiglenes külföldi tartózkodás céljából hagyja el Magyarországot.

Egyes kutatók úgy vélik, hogy annak az oka, hogy 2004 után Magyarországon nem nőtt meg a kivándorlók száma, az annak köszönhető, hogy a különböző támogatási formák, és jóléti ellátások továbbra is jelentősek maradtak. A különböző szociális juttatások Magyarországra jellemző magas szintje lehetett az oka tehát annak, hogy a gazdasági helyzet romlása ellenére 2008-ig a kivándorlási hajlandóság alacsony szinten maradt (Gödri és Tóth 2010).

A migrációs folyamatokat 2008-tól kezdődően, e folyamatok felerősödése után kívánom vizsgálni a továbbiakban, mivel a 2008 előtti időszakban jelentős migrációról nem beszélhetünk Magyarországon.

Az adatok elemzéséhez a nemzetközi statisztikai hivatalok adatbázisait (Eurostat, ENSZ), a főbb történelmi és jelenkori célországok statisztikáit, adatbázisait, népességstatisztikáit használok fel.

A tanulmány négy fő részből áll. Az első rész a migráció fogalmát és főbb sajátosságait tárja fel. A második rész a múltbeli migrációs folyamatokat foglalja össze az 1800-as évektől, a nagy, kontinenseken átívelő migrációs folyamatok kezdetétől egészen az 1989-es rendszerváltozásig. A tanulmány harmadik része a magyarországi migrációs folyamatokat tárja fel az 1989-es rendszerváltozástól egészen napjainkig. A negyedik rész pedig a felsőoktatásban tanulók körében végzett kutatás eredményét mutatja be.

(A migráció fogalma és főbb jellemzői) A migráció latin szó, amelynek magyar megfelelője a vándorlás, amely „mögött” nem nehéz felismerni a német eredetű „wandern” (vándorol) igét. Jelentése: ’megy, költözik, utazik, egyik helyről a másikra vonul, gyalogol, más tájakra is eljut’ stb. (Tóth 2001).

1998-ban az Egyesült Nemzetek szervezete ajánlást adott ki a tagországok számára a migráns fogalmának meghatározásához. Azt a személyt tekintik migránsnak, aki legalább 1 teljes évig tartózkodik egy másik országban. Ezzel ellentétben a tartózkodási időre vonatkozóan az Európai Unió országaiban általában 3 hónap és 1 év között mozog az az időtartam, ahonnan valakit bevándorlónak tekintenek. A migránsok meghatározásánál Ciprus, Svédország és Nagy-Britannia szigorúan tartja az 1 éves időkorlátot, míg Németország esetében már a tartózkodás megkezdésétől migránsnak tekintik a bevándorló személyt (de Beer–Raymer–van der Erf–van Wissen 2010).

Az Eurostat megfogalmazása szerint kivándorló az a személy, akinek a szokásos tartózkodási helye legalább 12 hónapra megszűnik az adott országban. Bevándorló az a személy, aki a bevándorlásra vállalkozik, míg kivándorló az a személy, aki a kivándorlásra vállalkozik. A bevándorlás és a kivándorlás folyamatát pedig egy cselekménynek tekinti. Ugyanígy különbséget tesz a migráns és a migráció fogalma között. A migráció egy folyamat, míg a migráns az a személy, aki a folyamatot végzi (Poulain 2008).

Póczik és Dunavölgyi meghatározása szerint a migráció fogalma alatt az egyes embe-
reknek, illetve azok kisebb vagy nagyobb csoportjainak egyik országból más országokba történő – gazdasági vagy politikai okokból – olyan utazásait értjük, amelyeknek célja a végleges, illetve a tartós letelepedés, egyúttal munkavállalás és a befogadó ország mind-
azon infrastruktúrájának igénybevétele, amely a munkavállalással összefüggő hosszabb időre szóló berendezkedésnek is előfeltétele (Póczik és Dunavölgyi 2008).

A migráció egy másik megközelítés szerint nem más, mint egy olyan esemény, amely során az egyén megváltoztatja szokásos tartózkodási helyét. Szokásos tartózkodási helynek azt a helyet tekintjük, ahol az egyén a legtöbb idejét tölti. Nemzetközi migráció esetében a szokásos tartózkodási helynek az az ország tekinthető, ahol a legtöbb idejét tölti az egyén (Poulain 2008).

A migránsok azok a személyek, családtagok, akik egy másik országba vagy régióba költöznek jobb anyagi és társadalmi lehetőségek miatt, maguk és családtagjuk számára. A független és a családdal emigrálók célja, hogy jobb életet biztosítsanak maguknak és családjuknak (Gagnon–Dougherty 2013).

A kivándorlás történelmi alakulásából kiindulva és mivel tanulmányom egyik célja a történelmi kivándorlás bemutatása, fontosnak tartom a kivándorlás múltbeli fogalmának a megismertetését is.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1918-ban kiadott kivándorlásról és visszavándorlásról szóló írásában a kivándorlást úgy határozza meg, mint egy egységes nagy világrámlat, melynek tömegereje a magyar nép egy részét is magával sodorta, melynek okai helyi gazdasági, erkölcsi okok. A kivándorlásnak pedig meglátásuk szerint a jövőre nézve káros gazdasági és népesedési hatásai lesznek (Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1918).

Ahogy a migráció fogalmát és a hozzá kapcsolódó meghatározásokat, úgy annak fajtáit is többféle szempont alapján határozza meg a szakirodalom.

Cseresnyés a migrációt négyféle aspektusból közelíti meg. Ez a négy típus a térbeli, időtartam, döntés kiváltó okai és a terjedelem szempontjai. Térbeli szempont esetén megkülönböztet belső és nemzetközi vándorlást is, nemzetközi vándorlás esetén pedig kontinentális és interkontinentális vándorlást. A migráció időtartama alapján lehet tartós vagy folyamatos. A döntés kiváltó okokra vonatkozó csoportosítás önkéntes és kényszeren alapuló vándorlási folyamatot határoz meg. A terjedelem szempontjából megkülönböztet egyéni és csoportos vándorlást is (Cseresnyés 2005).

Póczik és Dunavölgyi a migráció következő típusait különíti el: legális, ezen belül letelepedési vagy hosszú távú tartózkodási célú migráció, továbbá illegális migráció, és a menekültek. Az illegális migráció tovább csoportosítható az okok alapján. Ezen okok lehetnek a gazdasági-szociális célú, azaz jobb életfeltételek, gazdasági javak megszerzése miatt indult illegális migráció, rendkívüli politikai helyzet miatti, amely a határok ideiglenes átlépésére kényszeríti a bevándorlókat, lehet továbbá a határok későbbi bűnelkövetés céljával történő illegális átlépése, és lehetnek az illegális migrációnak egyéb okai is (Póczik és Dunavölgyi 2008).

Összességében véve a szakirodalom alapján az alábbi migrációs folyamatokat elindító tényezők határozhatók meg:

A migráció csoportosítása a főbb okok alapján

Migrációt kiváltó főbb ok csoportok	Fajtái
gazdasági és szociális okok	munkavállalás
	életszínvonal megtartása és növelése
	gazdasági javak szerzése
	tanulási szándék
társadalmi okok	családegyesítés
	nemzetiségi kérdés – anyaországba történő visszatelepülés
egyén motivációjától független, külső befolyásoló tényezők	negatív politikai és társadalmi hangulat
	diszkrimináció
	etnikai és vallási üldöztetés
	háború
	éhínség
	klímaváltozás
	természeti katasztrófák

Forrás: Saját összeállítás szakirodalom alapján, 2016

A migráció jelentős hatást gyakorol mind a kibocsátó, mind a befogadó országra egyaránt. A 2008 óta folyamatosan növekvő kivándorlás várhatóan hosszú távon hatással lesz mind a két ország gazdaságára és társadalmára egyaránt. A kivándorlásnak ugyanakkor nemcsak negatív, de pozitív hatásai egyaránt lehetnek.

A kivándorlás pozitív és negatív hatásai a küldő ország szempontjából

Megnevezés	Pozitív hatások	Negatív hatások
demográfiai és társadalmi szempontból	csökkenő munkanélküliség elsősorban a fiatalok körében	fiatalok elvándorlása
	több munkalehetőség	aktív korú népesség elvándorlása
		hajadon és nőtlen fiatalok kivándorlása, negatív népesedési hatás
	alacsonyabb szociális kiadások	a szociális ellátórendszer fenntarthatósága veszélybe kerülhet, bérnyomás a munkaerőpiacon
	gazdasági termelékenység növekedhet	gazdasági termelékenység csökkenhet
	szakmák szerinti megosztás javul	bizonyos szakmákból hiány
Szellemi potenciál alapján	„brain gain” – a külföldön dolgozók kint szerzett tapasztalataikat, tudásukat idehaza megosztják	„brain drain” – a képzetekbe és az oktatásba befektetett erőforrás elvesz, az ország versenyképessége csökken
Anyagi-pénzügyi szempontból	fizetések hazautalásának fogyasztás serkentő hatása	a hazautalás megnöveli az otthonmaradt családtagok munkaerőpiaci passzivitását

Forrás: Bodnár és Szabó 2014, Kaczmarczyk és Tyrowicz 2007, Klos 2006 alapján

A migrációnak a befogadó országokat nézve is megvannak a negatív és pozitív hatásai is. Pozitív hatás a gazdaság működéséhez szükséges képzett munkaerő biztosítása. A bevándorlás a népesség összetételére is pozitív hatással van, hiszen a kivándorlók többsége a gazdaságilag aktív fiatalok körébe tartozik, akik egészségesek. Negatív hatás lehet a befogadó országra a nyelvi és kulturális problémák, etnikai és vallási feszültségek a bevándorlók között (Kiss 2005).

(A magyar migráció az 1800-as évektől 1989-ig) Magyarországon a migrációs folyamatok kezdetéről az 1800-as évektől kezdve beszélhetünk. Korábban a jobbágyok röghöz kötöttsége és a lassú, kényelmetlen, fárasztó és veszélyes utazási lehetőségek miatt tömeges migrációra nem igazán került sor. Az akkori korban pedig a tömegeket alkotó parasztság körében a vándorlás még egyik településről a másikra sem volt jellemző, nemhogy a külföldre irányuló migráció. Az 1800-as évek előtt is volt egyfajta vándorlás, mint például a céhlegények tanulás miatti vándorlásai különböző tájakra, illetve országokba, de számuk elenyésző, továbbá többségük a tanulás után hazatért. A másik nagyobb történelmi vándorlási folyamat a különböző háborúk és járványok miatt elnéptelenedett területekre történő királyi és nemesi betelepítési programok miatt történő migráció volt, ugyanakkor ezen migrációban résztvevők száma nehezen meghatározható.

Az 1800-as években a technikai újításoknak köszönhetően a távolabbi célszágok könnyebben elérhetőek lettek, a hajózás fejlődésével pedig már az óceánon való átkelés is kevesebb veszélyt hordozott magában. A legtöbb kelet-közép-európai országban az 1800-as években ment végbe a jobbágyfelszabadítás, aminek hatására a parasztság röghöz kötöttsége megszűnt, már szabadon mozoghattak, költözhetek (Niederhauser 1999).

Az 1800-as években a technikai fejlődés és az egészségügy fejlődésének hatására a csecsemőhalandóságok, és a járványok száma csökkent, a népesség pedig mindenhol jelentős növekedésnek indult. A hirtelen bekövetkezett demográfiai növekedést a gazdaság fejlődése nem tudta követni.

A népesség robbanásszerű növekedése, ahogy Európa minden országát, úgy az Osztrák–Magyar Monarchiát is érintette. 60 éve alatt a Monarchia népessége közel 6 millió fővel nőtt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia népessége 1850–1910 között

Év	Népesség ezer főben
1850	13 192
1857	14 349
1869	15 512
1880	15 739
1890	17 578
1900	19 255
1910	20 886

Forrás: International Historical Statistics: Europe 1750–2000

Sok országban megjelent a tömeges munkanélküliség, és az éhezés. Azok, akik saját országukban nem találtak munkát, vagy nagyon alacsony életszínvonalon éltek, külföldön kerestek maguknak lehetőséget.

A magyar emigránsok két társadalmi csoportra bonthatók szét az 1800 évektől 1989-ig. Ez a két csoport a gazdasági és a politikai migránsok csoportja. Magyarországon ebben az időszakban csupán két nagyobb politikai okból bekövetkezett migrációs eseményről beszélhetünk, ez az 1848–49-es szabadságharc leverését követő és az 1956-os forradalom utáni migrációs hullám volt. Magyarországra, illetve akkor az Osztrák–Magyar Monarchia keretében élő magyarokra sokkal inkább a gazdasági indíttatású migráció volt a jellemző, semmint a politikai migráció.

Magyarországról a 19. században a becslések szerint közel 2 millió ember vándorolt ki. A kivándorlás okai – az 1848–49-es szabadságharcot leszámítva – gazdasági és szociális okok voltak. A 1800-as évek előtt a kivándorlás legfőbb oka politikai vagy vallási ok volt, de ekkor még jelentős migrációs folyamatokról nem beszélhetünk. Az 1800-as évek közepétől azonban a magyarországi kivándorlás mozgatórugója az anyagi és gazdasági tényezők lettek, mint a megélhetési nehézség, rossz mezőgazdasági termés, munkanélküliség stb. (Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1918). A kivándorlás másik oka volt ekkor, hogy a vagyonosabb réteg a vagyonát biztosabbnak látta Amerikába vinni. Ezek a családok itthon sem voltak szegények, rendelkeztek földbirtokkal és vagyonnal. Többségük inkább a vagyona elvesztése miatti félelem miatt ment Amerikába, féltek, hogy itthon elszegényednének. A kivándorlásnak kedvezett, hogy a magyarországi alacsony jövedelemhez, magas árakhoz és adókhöz képest kint alacsonyabb árak és adók, továbbá ehhez magasabb jövedelem tartozott (Bódi 2008).

A politikai migránsok az 1848–49-es forradalom leverése után az akkori Oszmán–Török Birodalomba, Nyugat-Európába vagy Ausztráliába vándoroltak ki, de arányuk az Amerikába kivándorló politikai és gazdasági migránsokhoz viszonyítva nem túl jelentős (Puskás 2009). Arra vonatkozóan, hogy ebben az időszakban hányan települtek át a magyarlakta területekről az osztrák tartományokba, nem rendelkezünk adatokkal, ugyanakkor egyes becslések szerint a számuk jelentős volt (Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1918).

A becslések szerint 1871–1913 között az akkori Nagy-Magyarország területét összesen 2 millió fő hagyta el (Bódi 2008), ebből 1,3 millió fő az Amerikai Egyesült Államokba, 56 ezer Brazíliába, 250 ezren Latin-Amerikába, 60-80 ezren Kanadába vándoroltak ki (Bába 2015).

Magyarország területéről – akkor Osztrák-Magyar Monarchia – kivándorlók esetében 1898-ig minden a Magyar Királyság területéről érkező személyt magyar származásúnak jelölték az Amerikai Bevándorlási Hivatal emberei és csak 1899 után tudjuk pontosan meghatározni, hogy az Amerikába kivándorlók közül pontosan hány fő volt ténylegesen magyar nemzetiségű személy (Puskás 2009).

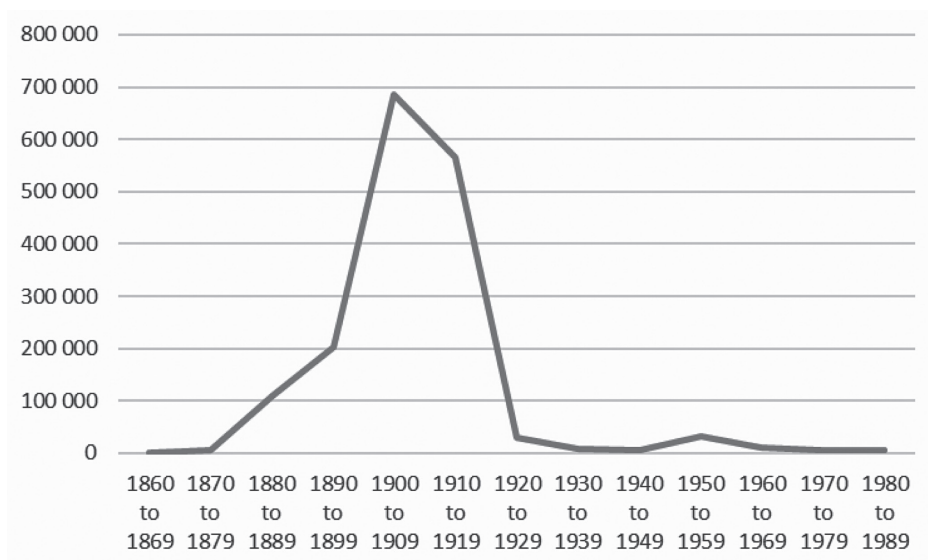
Magyar kivándorlók száma az Egyesült Államokba

Időszak	összes kivándorló a Magyar Királyság területéről (Horvátországgal együtt)	ebből magyar-nak vallotta magát	Nem magyar-nak vallotta magát	USA-ba ebből kivándorolt (Magyarország és Horvátország együtt)
1869–1880	6.312 fő			
1881–1890	94.244 fő			
1891–1898	124.254 fő			

Időszak	összes kivándorló a Magyar Királyság területéről (Horvátországgal együtt)	ebből magyarnak vallotta magát	Nem magyarnak vallotta magát	USA-ba ebből kivándorolt (Magyarország és Horvátország együtt)
Összesen 1869–1898 között	224.813 fő			
1899–1904	334.458 fő	90.079 fő	244.379 fő	278.310 fő
1905–1907	528.045 fő	154.614 fő	373.431 fő	464.301 fő
1908–1913	528.022 fő	156.430 fő	371.592 fő	454.136 fő
Összesen 1899–1913 között	1.390.525 fő	401.123 fő	989.402 fő	1.196.747 fő
Visszavándorló 1899–1913	290.145 fő			

Összes tartós emigráns 1.325.193 fő

Saját összeállítás szakirodalom alapján (Puskás 2009; Bába 2015; Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1918)

Amerika Egyesült Államokban kivándorló magyar állampolgárok száma 1860–1989

Forrás: Amerikai Egyesült Államok bevándorlási évkönyv, 2014

1921 májusában az Egyesült Államok kormánya komoly szigorítást, azaz kvótarendszert vezetett be a bevándorlókkal szemben. Magyarország kvótáját évente 5747 bevándorlóban határozta meg, és ezt 1927 után 869 személyre csökkentette (Ludányi 2015).

Ezen szigorítás vehető észre az Amerika Egyesült Államokban kivándorló magyar állampolgárok számának alakulásában, illetve igen alacsony szinten való alakulásában az 1920-as évektől.

Az 1899–1913 között kivándorló magyaroknak több mint $\frac{2}{3}$ -a férfi volt, s többségük a 20–40 év közötti korosztályba tartozott, közel 60%-uk korábban mezőgazdaságban dolgozott. Az ipari dolgozók aránya 10% körül mozgott. Földrajzi eloszlás alapján a legtöbb Amerikába kivándorló a felvidékről, illetve Torontál és Temes megyéből származott. Erre az időszakra ugyanakkor némi visszavándorlás is jellemző volt. A közel 300 ezer hazatérőnek körülbelül 80%-a férfi volt, és a 20–39 év közötti korosztályba tartoztak. A visszavándorlók közel fel ugyanakkor az ipari végzettségüekből került ki (Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1918).

Az Amerikai Egyesült Államokba irányuló hatalmas migráció természetesen nem csak Magyarországra volt jellemző. 1800–1914 között körülbelül 50 millió ember vándorolt ki Európából és közülük 32 millió ember az Egyesült Államokban telepedett le. A kibocsátó országok között ekkor Európa minden országa szerepelt, éppen úgy a fejlett nyugati, mint a fejletlenebb keleti országok (Kovács 1938).

Az I. világháború minden európai ország számára hatalmas embervesztiséget és ezáltal munkaerő-vesztiséget jelentett. Az I. világháborút követő versailles-i és trianoni béketárgyalás pedig Európa hatalmi, gazdasági és nemzeti átrendeződéséhez vezetett. Ez jelentős hatást gyakorolt Magyarország történelmére. Az I. világháborút követően sokan az elszakított területekről igyekeztek az anyaországba áttelepülni, ekkor jelentős volt a külföldről Magyarországra irányuló migráció mértéke. Ugyanakkor ezen időszakban Magyarországot is sokan hagyták el, akik számára a kis Magyarország már nem jelentett akkora lehetőséget, mint a Monarchia volt. A becslések szerint körülbelül 340 ezer ember hagyta el az akkori kis Magyarország területét (Bódi 2008). A kivándorlók többsége jó képzettséggel rendelkező személy volt, vagy az értelmiségi rétegből származott (Hajdu 2008). Mivel az Amerikai Egyesült Államok a betelepülőkre kvótát vezetett be, így a magyar kivándorlók számára új célország jelent meg Kanada és a Latin-Amerikai országok képében. Ekkor Kanadába mintegy 60-80 ezer magyar vándorolt ki (Bába 2015). A két világháború között is volt kivándorlás. A kivándorlók közül a magyar ipari dolgozók elsősorban Franciaországot és Belgiumot választották, majd főként az 1930-as évek második felétől Németország vált a szezonális migráció egyik centrumává (Illés 1997). A növekedés egyik oka, hogy a jobbra tolódó politikai nézetek miatt a vagyonosabb zsidó lakosság igyekezett elhagyni az országot. 1930-ig a zsidó kivándorlók aránya az összes kivándorlónak a 10%-a alatt maradt, addig 1934 és 1937 között már 35% körül mozgott, míg 1938 és 1941 között már 58%-a volt zsidó származású a kivándorló népességnek (Faragó 2011).

A következő nagy migrációs hullámot a II. világháború eseményei indították el. Magyarország jogállami formája 1944. október 15-ig érintetlenül működött, így ezen időpontig jelentős migráció nem alakult ki. Magyarországon a világháborút követő béketárgyalások, lakosságcserek és kitelepítések indítottak be jelentős migrációs folyamatokat. A II. világháború után körülbelül 115 ezer zsidó származású személy vándorolt el Izraelbe (Pándi 1995), továbbá jelentős német származású magyar állampolgár kényszerült elhagyni az országot, körülbelül 200 ezer főre becsülhető a számuk (Németh 2016). Az 1945-ös cseh Kassai kormányprogram hatására 40 ezer magyar nemzetiségű menekült át Magyarországra (Pándi 1995). A csehszlovák kormány és Magyarország között létrejött lakosságcsere következtében rengeteg szlovák és cseh nemzetiségűnek vallott személy hagyta el az országot és helyükre kény-

szerből a Csehszlovák Köztársaság területéről magyar nemzetiségűek érkeztek. A becslések szerint ekkor körülbelül 200 ezer magyar származású személy települt át Magyarországra a Felvidékről, Csehország területéről, továbbá körülbelül ugyanennyi cseh és szlovák nemzetiségű hagyta el az országot. Az 1947-es párizsi békét követően pedig újabb 400 ezer magyar költözött vissza a régi trianoni határ mögé. Ezen kikényszerített népességmozgásnak a végét körülbelül 1951-re, azaz a Genfi Egyezmény elfogadásának időpontjára tehetjük (Bódi 2008).

1955-ben Magyarország is belépett a Varsói Szerződés országai közé, inentől kezdve az országot elhagyni szinte lehetetlenné vált, az akkori kormány hatalmilag akadályozta meg a külföldre irányuló migrációt. Az országot csak illegálisan lehetett elhagyni, akik ily módon távoztak, azokat disszidenseknek hívjuk. 1956 ősze és 1957 tavasza között a forradalom és az azt követő megtorlások hatására a becslések szerint mintegy 200 ezer fő hagyta el az országot, akiknek a többsége fiatal volt (Bódi 2008). 1956-ban Ausztriában 165 361 fő kért menedékjogot (Gecsényi, 2008). 1956 és 1988 között a becslések szerint további, mintegy 400 ezer ember hagyta el az országot illegálisan (Bódi 2008). Más becslések szerint az illegálisan Magyarországot elhagyók száma 1952 és 1989 között körülbelül 260 ezer fő volt, a legális és illegális elhagyók száma összesen pedig 350 ezer fő lehetett (Tóth 2001). Más becslések szerint az 1956-os forradalom után, a 80-as évekig évente átlagosan 4,3 ezer fő hagyta el Magyarországot, ami összesen körülbelül 100 ezer kivándorlót jelentett (Gödri és Tóth 2010).

Az 1956-os forradalmat követően a nettó vándorlási veszteség Magyarországon 176 ezer fő volt. A kivándorlók többsége fiatal, egyetemista, jól képzett szakmunkás és értelmiségi volt.

Az 1950-es évek végétől 1989-ig az országot elhagyók okozta vándorlási veszteség összesen 141 ezer fő volt, melyből 70 ezer fő legálisan, 71 ezer fő pedig illegálisan távozott (Faragó 2011). Fontos megemlíteni, hogy az 1960-as évektől kezdődően – bár továbbra sem lehetett szabadon elhagyni az országot – engedéllyel lehetőség volt arra, hogy a szovjet blokk országaiba, továbbá szintén engedéllyel a kapitalista országokba turistaként 3 évenként, rokon látogatás céljából pedig 2, majd 1 évente kiutazhassanak a magyar állampolgárok. Ez lehetőséget biztosított azok számára, akik külföldre akartak menni, hiszen engedéllyel átlépheték az országhatárt, és jogellenesen külföldön is maradhattak akár. Ezt követően becslések szerint évente körülbelül 5-8 ezer magyar állampolgár hagyta el az országot (Tóth Pál Péter 2002).

1980–1990 között Magyarországon is megindult az Aussiedlerek kivándorlása. 1983–1997 között a becslések szerint körülbelül 6800 fő Aussiedler hagyta el Magyarországot. Magyarországról – Kelet-Közép-Európát vizsgálva – nem volt jelentős az Aussiedlerként Németországba távozók aránya. Lengyelországból ugyanebben az időszakban 688 ezer, Romániából 275 ezer Aussiedler távozott (Melegh 2002).

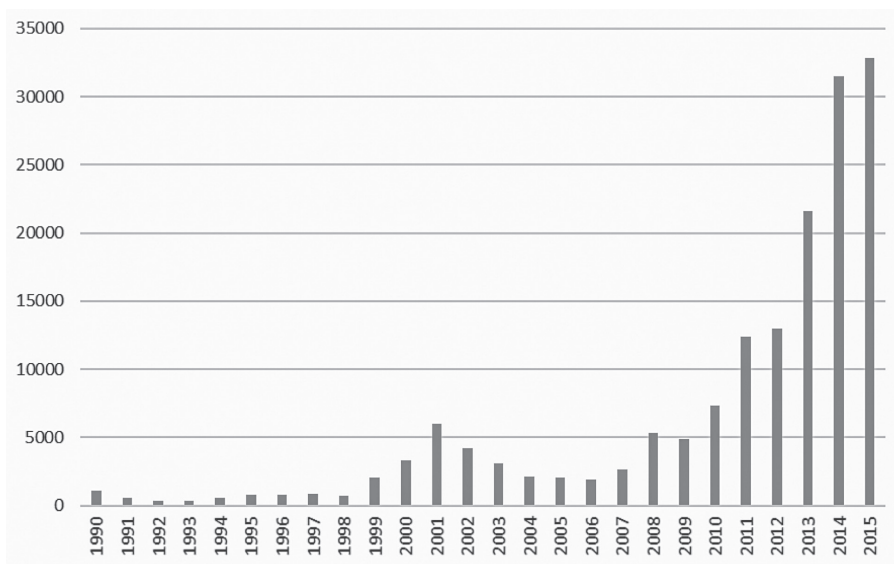
Magyarországról áttelepülő Aussiedlerek 1950–1989

	1950–1959	1960–1969	1970–1979	1980–1989
Magyarországról áttelepülő Aussiedlerek (fő)	4.400	3.815	3.757	6.620

Forrás: Jones–Wild 1992

Magyarország esetében a rendszerváltást követően a kivándorlók száma továbbra sem növekedett meg jelentősen (Hárs, Simonovits és Sik 2005).

(A magyar migráció alakulása 1989-től napjainkig) 1990 és 2007 között a magyar Demográfiai évkönyvek alapján a kivándorló magyar állampolgárok száma csupán pár száz fő volt és 2008–2013 között is többnyire 20 ezer alatt mozgott. Egyes kutatók ugyanakkor úgy vélik, hogy ezen adatok nem fedik a valóságot, csupán a regisztrációs rendszer hiányosságából adódnak. Ezen hiányosság abból ered, hogy a rendszerváltás óta az országot elhagyó személyeknek már nincsen bejelentési kötelezettsége és a kilépőket sem fűzi ehhez semmilyen érdek. Emiatt a magyar statisztikai hivatal adatai egy a népességregiszteren alapuló kivándorlási statisztika, mely a távozókat folyamatosan alulbecsüli. A tényleges kivándorlók számbavételére ezért a befogadó országok statisztikáit érdemesebb vizsgálni és ezek alapján meghatározni a kivándorlók számát (Gödri és Tóth 2010). A magyar statisztikai hivatal módszertani tájékoztatója alapján a kivándorlók számának meghatározása 2009-ig a KEKKH személyiadat- és laccímnyilvántartása, 2010-től pedig az OEP TAJ-nyilvántartása alapján történik. A statisztikai hivatal szerint kivándorló az a magyar állampolgár, aki végleges külföldi letelepedés szándékával vagy ideiglenes külföldi tartózkodás céljából hagyja el Magyarországot.

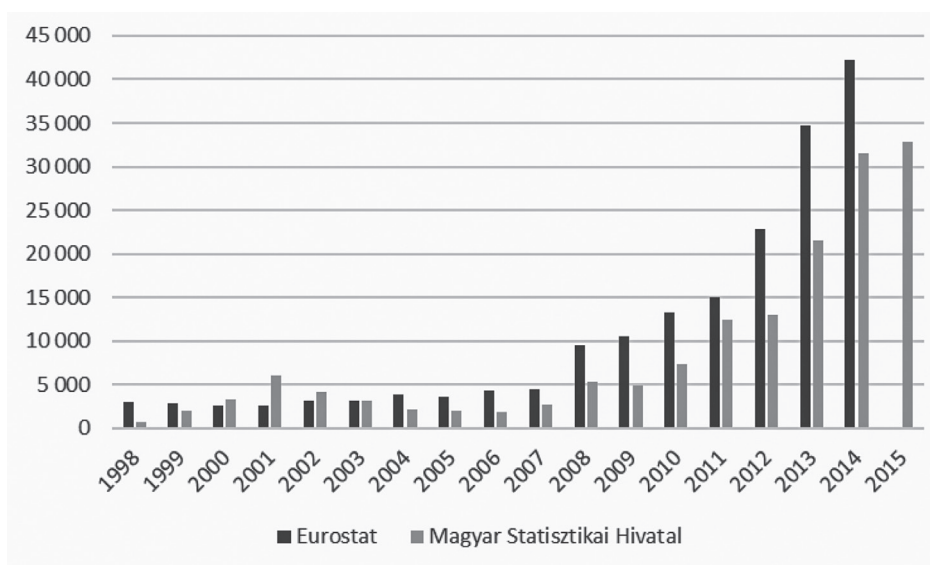
Magyarországról kivándorló magyar állampolgárok a magyar statisztikai hivatal adatai szerint 1990–2015

Forrás: Demográfiai évkönyvek, Gödri és Tóth, 2010, Statisztikai tükrök

A magyar statisztikai hivatal adatai jóval alacsonyabb számban határozzák meg a kivándorlókat, mint az Eurostat adatai, az évek közötti arány mégis jól mutatja a migrációs folyamatok alakulását. Az 1990–1998 közötti időszakban a migrációs szándék alacsony volt Magyarországon, ugyanakkor 2001-ben egy hullámhegy figyelhető meg. A 2004-es Európai Unióhoz való csatlakozáskor jelentős növekedés nem volt. 2008-tól, a gazdasági világválság kezdetétől és 2011-ben, a hétéves uniós korlátozások megszűnésétől kezdve, ugyanakkor a migrációs folyamatok folyamatos növekedése figyelhető meg.

A magyar kivándorlási szándék rendszerváltást követő alacsony szinten maradásának egyik oka, hogy napjainkat megelőzően a magyar lakosságra a migráció egyáltalán nem volt jellemző. Egy az 1990-es évek elején végzett kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján a megkérdezettek döntő többsége nemhogy külföldre nem akart menni, de még akkori lakóhelyét sem kívánta elhagyni (Kiss 1992).

További oka lehet annak, hogy a kivándorlás mértéke a rendszerváltás után alacsony szinten maradt, az a nyugat-európai országoknak a kelet-közép-európai országokkal szemben bevezetett kvótarendszere lehetett. Ezen kvóták elsősorban a befogadó országok hiányszakmáira, illetve a jól kvalifikált munkaerőre vonatkoztak (Ehrlich és Révész 1994).

A Magyarországról kivándorló magyar állampolgárok száma az Eurostat és a magyar statisztikai hivatal adatai szerint 1998–2015

*Forrás: Demográfiai évkönyvek, Eurostat
(2015. EUROSTAT nincs adat)*

A magyar és az Eurostat statisztikai adatai között 2001-et leszámítva 2008-tól, a migrációs folyamatok felerősödésétől figyelhető meg jelentősebb eltérés. 2014-ben a két adatbázis között 20 ezer fős eltérés tapasztalható, melynek oka a már említett regisztráció szándék közötti eltérés.

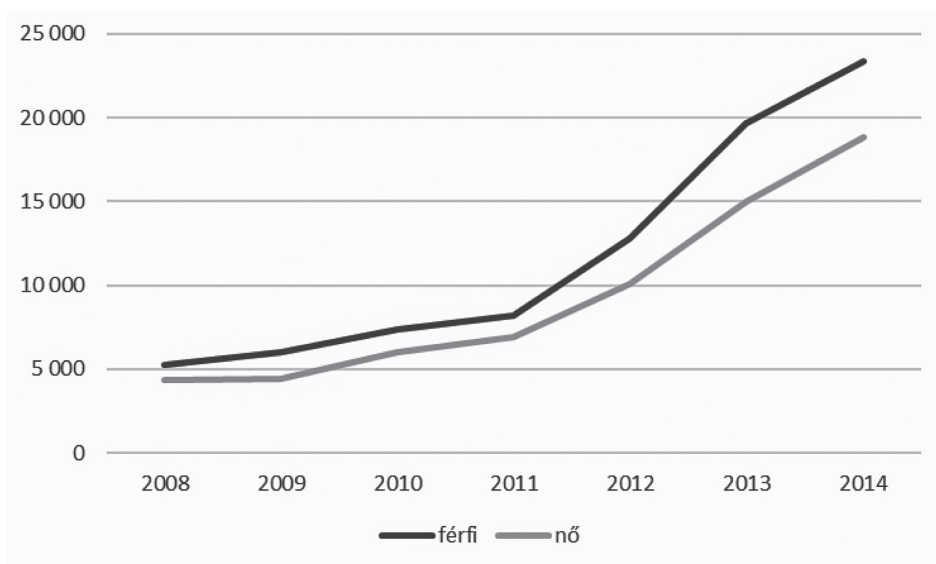
Az Eurostat statisztikái is ugyanakkor csak azon személyeket tartják számon, akik az Európai Unió valamely országában élnek jelenleg, és nem tartalmazza a további országokba, kontinensekre kivándorlók számát, így az Eurostat-adatok is csupán egy becslés, és nem tükrözi a Magyarországról ténylegesen kivándorlók számát.

Egyes kutatók úgy vélik, hogy annak oka, hogy 2004 után Magyarországon nem nőtt meg a kivándorlók száma, az annak köszönhető, hogy a különböző támogatási formák és jóléti ellátások továbbra is jelentősek maradtak. A szociális juttatások Magyarországra jellemző magas szintje lehetett az oka tehát annak, hogy a gazdasági helyzet romlása ellenére 2008-ig a kivándorlási hajlandóság alacsony szinten maradt (Gödrös és Tóth 2010).

Emiatt, ahogy említettem, csak 2008-tól kezdődően, a migrációs folyamatok felerősödése után kívánom vizsgálni a továbbiakban a kivándorlást, mivel a 2008 előtti időszakban jelentős migrációról nem beszélhetünk.

Magyarországon a kivándorlás a történelem során elsősorban a férfiakra volt jellemző. A kivándorlók között a nők sokkal alacsonyabb számban vettek részt. Bár napjainkban a férfi kivándorlók aránya még mindig magasabb a nőknél, a történelmi hagyományokkal ellentétben már a nők között is jelentős a kivándorlási hajlandóság.

A kivándorlás a történelmi folyamatokhoz hűen elsősorban a fiatal korosztályra jellemző folyamat. A magyarországi kivándorlók mind a két nemnél elsősorban a

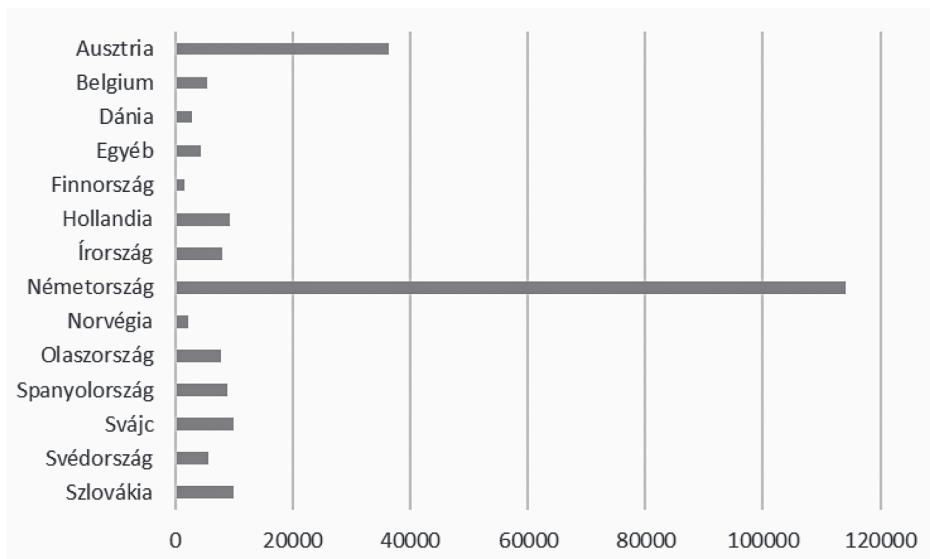
Magyarországi kivándorlók nem szerinti megoszlása 2008–2014

Forrás: Eurostat

25–29 éves korosztályba tartoznak. A KSH-adatok alapján a kivándorlók 44%-a 30 év alatti, 75%-a pedig még nem éri el a 40 évet (Statisztikai tükör 2016). Míg a nőknél a 25–29 éves korosztály után gyorsan visszaesik a kivándorlók száma, addig a férfiaknál még a 30–34 éves korosztály tekintetében is magas a kivándorlási hajlandóság. A nőknél az alacsonyabb kivándorlási szint elsősorban vélhetően a családalapítással és gyermekvállalással állhat szorosabb kapcsolatban, kisebb a kalandvágy, jobban tartanak a bizonytalanságtól.

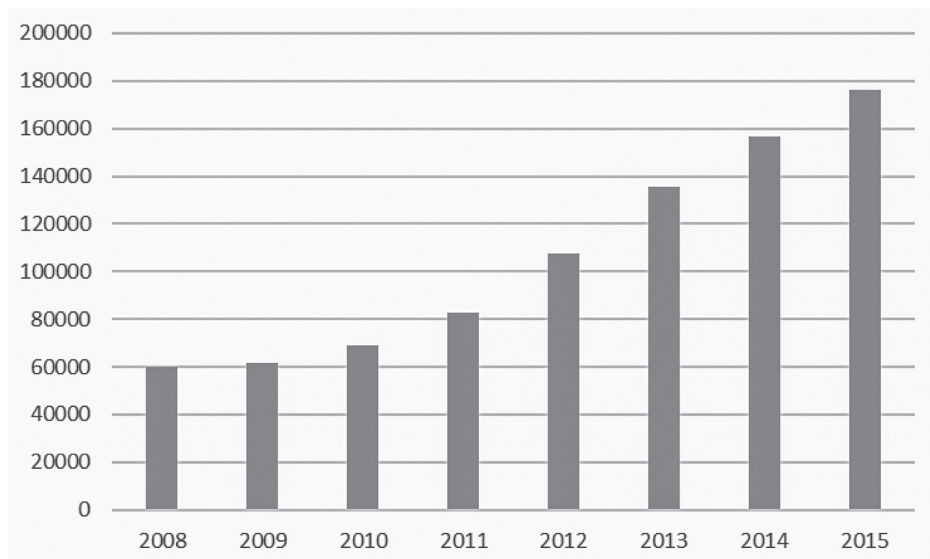
A 2013-ban végzett SEEMIG kutatás szerint a magyar kivándorlók között magas az érettségivel, a felsőfokú képesítéssel vagy a diplomával rendelkező kivándorlók aránya (KSH 2014).

Európán belül a magyar állampolgárok elsődleges célországa a történelem során mindig is Németország volt, melyet Ausztria követett. Mára az előbbi két célország mellett a magyar kivándorlók körében az Egyesült Királyság is kiemelkedő célország lett.

A magyar állampolgárok száma Európa különböző országaiban 2013-ban a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján

Forrás: Demográfiai évkönyv 2013 (A magyar statisztikai hivatal az Egyesült Királyságba kivándorlók számáról nem rendelkezik adattal.)

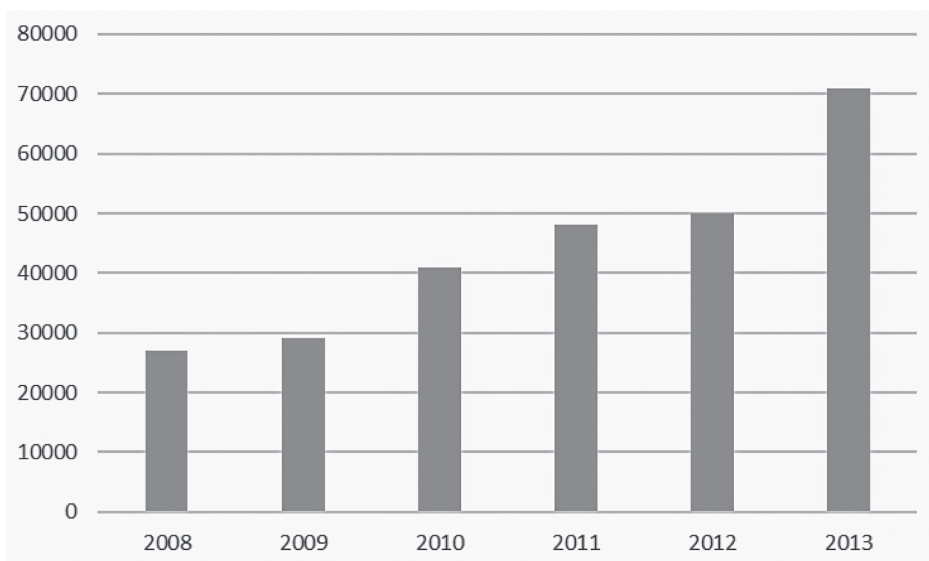
A Németországban élő magyar állampolgárok száma 2008–2015 között

Forrás: Német Statisztika Hivatal – Népszámnyilvántartás, 2015

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 2013. évi demográfiai évkönyve alapján hasonló arány figyelhető meg. A legtöbb magyar 2013-ban elsősorban Németországban, az Egyesült Királyságban és Ausztriában élt. A többi ország esetében is hasonló arány figyelhető meg, mint a magyar statisztikai hivatal adataiban.

A magyarok esetében az elsődleges célország, mint látható: Németország. 2008-tól az ide kivándorló magyarok száma jelentősen nőtt, ami a kint élő magyar állampolgárok számában is jól látható. 2008-ban a német statisztikai hivatal még csupán 60 024 magyar állampolgárt tartott nyilván, addig 2015-re a számuk 176 221 főre növekedett.

Az Egyesült Királyságban élő magyar állampolgárok száma Németországhoz hasonlóan folyamatosan nőtt 2008 és 2013 között. Számuk 2008-ról 2013-ra közel megháromszorozódott.

Az Egyesült Királyságban élő magyar állampolgárok száma 2008–2013 között

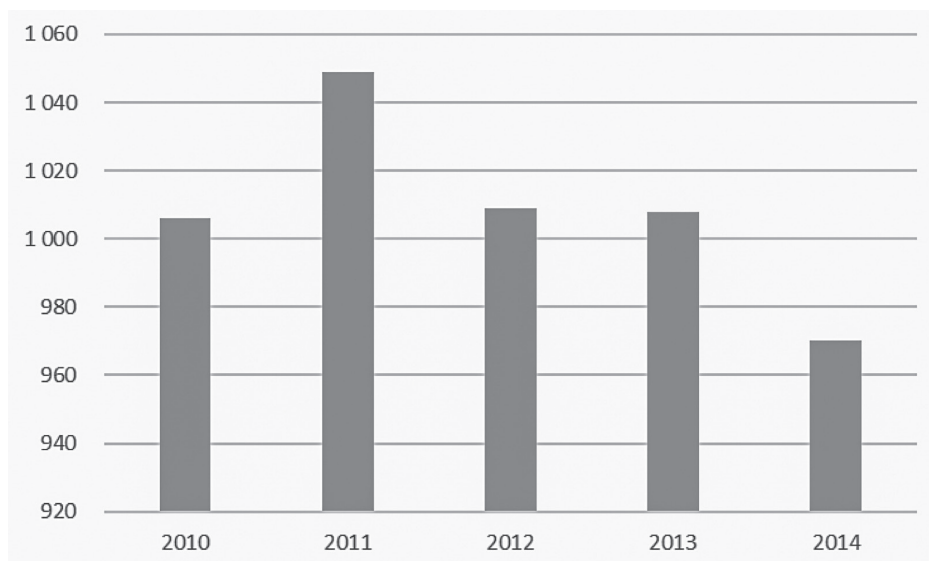
Forrás: Egyesült Királyság népszámlálási adatai

A harmadik fő kivándorlási célországban, Ausztriában 2016-ban 54 262 magyar állampolgárt tartottak nyilván, míg 2009-ben a számuk még csupán 36 864 fő volt (Osztrák Statisztikai Hivatal 2009; 2016). 2014-ben a magyarok 89%-a Bécs, Alsó-Ausztria, Burgenland, Felső-Ausztria és Stájerország tartományokban élt (Deák 2015).

A magyar kivándorlók száma Németország esetében folyamatosan nőtt, az Egyesült Királyság esetében pedig 2013-ban egy jelentős növekedés volt megfigyelhető.

Mivel a történelem során az Amerikai Egyesült Államokba való kivándorlás is jelentős volt, érdemes annak jelenkori alakulását is megvizsgálni.

A magyar kivándorlók száma 1919-ig igen magas volt, majd 1950–1959 között az 1956-os forradalom hatására nőtt meg ismét. Azóta jelentős migrációról nem beszélhetünk, ezáltal a jelenkori történelemben az Amerikai Egyesült Államok már elveszítette fő kiutazási célország szerepét. 2010–2014 között a magyar kivándorlók száma összesen csupán 5042 fő volt.

Az Amerika Egyesült Államokba kivándorló magyar állampolgárok száma 2010–2014

Forrás: Amerikai Egyesült Államok bevándorlási évkönyv 2014

(A magyarországi migráció várható jövőbeli alakulása egy a felsőoktatásban tanulók körében végzett felmérés alapján) A felsőoktatási intézményben tanulók körében a kérdőívet összesen 363 fő töltötte ki, melyből 357 fő válasza volt a kérdőív elemzéséhez felhasználható. A kérdőívet 2016 márciusa és júliusa között töltötték ki a válaszadók. A kitöltők közül 123 fő férfi, 224 fő nő volt, 10 fő nem válaszolt a kérdésre. A válaszadók átlag életkora 24 év volt. A legfiatalabb válaszadó 18, a legidősebb 55 éves. A válaszadók között nappali és levelezős hallgatók egyaránt szerepelnek. A válaszadók közül 14 fő határon kívül született, Szlovákiában, Romániában, Ukrajnában vagy Szerbiában. A Magyarországon született válaszadók az ország minden megyéjéből származnak.

A válaszadók közül 202 fő Pest megyében, 98 fő Győr-Moson-Sopron megyében, 44 fő Csongrád megyében, 8 fő Heves megyében, 2 fő Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1-1 fő Hajdu-Bihar, Tolna és Fejér megyében tanul.

A megkérdezettek közül 192 fő főiskolai alapképzésben, 79 fő mesterképzésben, 75 fő egyetemi osztatlan képzésben, 2 fő doktori képzésben tanul.

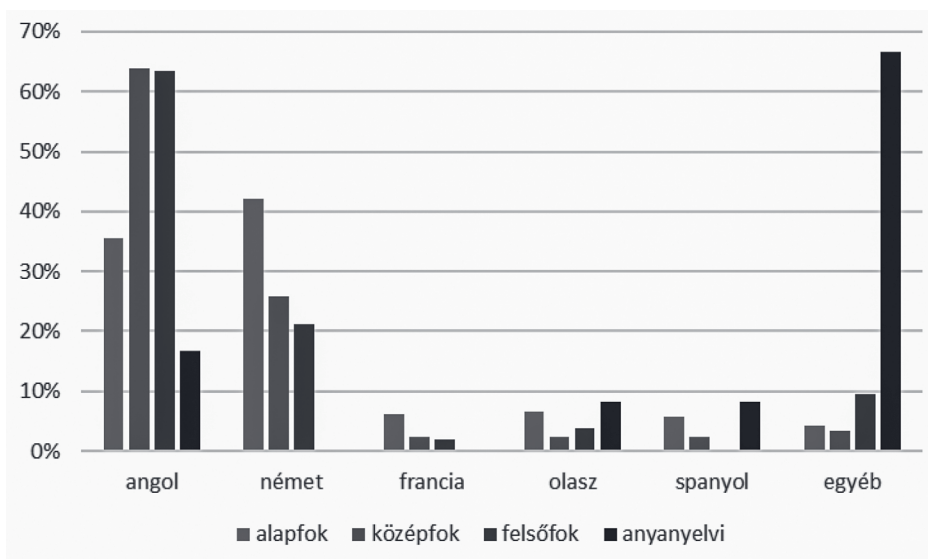
A válaszadók közül 120 fő sporttudományi-testnevelő tanári képzésben, 115 fő közgazdaságtudományi karon, 36 fő pedagógiai képzésben, 22 fő természettudományi, 14 fő társadalomtudományi, 10 fő egészség tudományi, 9 fő bölcsész tudományi, 4 fő jogi, 2 fő mérnöki, 1-1 fő hittudományi, informatikai, műszaki, és művészeti képzésben vesz részt.

A két fő doktori tanulmányokat folytató személy mérnöki, illetve közgazdaságtudományi tanulmányokat folytat. Az egyetem osztatlan képzésben tanulók közül 57 fő sporttudományi-testnevelő tanári, 6-6 fő pedagógiai, illetve természettudományi, 2 fő közgazdaságtudományi, 1-1 fő pedig egészség tudományi, hittudományi és jogi képzésben tanul.

A mesterképzésben tanulók közül a legtöbben, 26 fő sporttudományi, 16 fő közgazdaságtudományi, 9 fő természettudományi, 4-4 fő pedagógiai, bölcsész tudományi és társadalomtudományi, 3 fő egészség tudományi, 1 fő pedig mérnök képzésben tanul.

Az alapképzésben tanulóknál 93 fő közgazdaságtudományi, 34 fő sporttudományi, 26 fő pedagógiai, 8 fő társadalomtudományi, 7 fő természettudományi, 6 fő egészségtudományi, 5 fő bölcsész tudományi, 3 fő jogtudományi, 1-1 fő informatikai, mérnöki, és művészeti képzésben tanul.

A felsőoktatásban tanuló között kiemelkedően magas az angol nyelvet beszélők aránya. Az angol nyelvet a német nyelv ismerete követi. A felsőoktatásban tanuló körében ugyanakkor alacsony az egyéb nyelvet (francia, olasz, spanyol stb.) beszélők aránya. Angol nyelven a legtöbben közép-, illetve felsőfokon beszélnek, míg a német nyelv esetében a nyelvet beszélők között a legtöbben csupán alapfokon beszélnek. Az egyéb nyelvet anyanyelvi szinten beszélők a külföldi születésű válaszadók voltak.

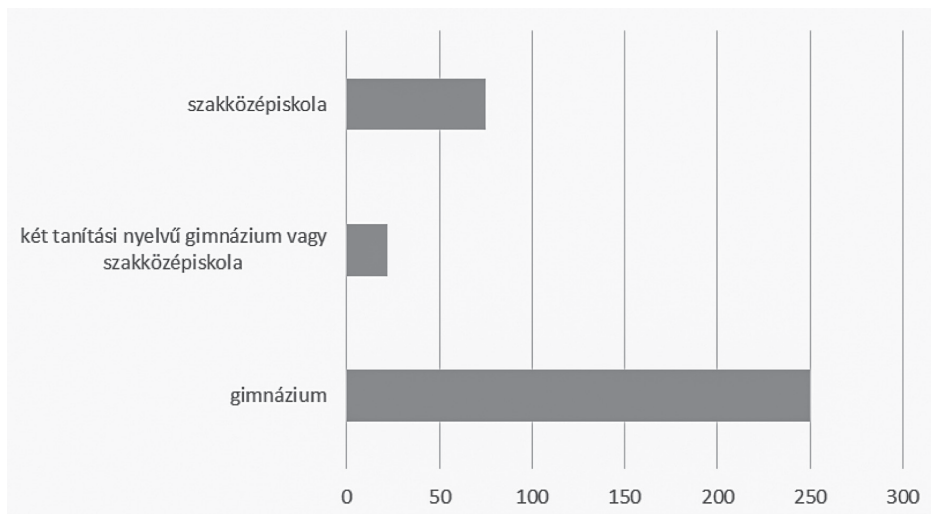

A felsőfokú tanulmányokat végzők nyelvtudása, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

A válaszadók közül a legtöbben gimnáziumban tanultak középiskolai tanulmányaik során. A gimnáziumot a szakközépiskola, majd a két tanítási nyelvű iskola követi. Csúpan 1 fő tanult technikumban, 9 fő pedig nem válaszolt a kérdésre. A megkérdezettek korábbi középiskola típusa arra enged következtetni, hogy a legtöbben, akik felsőoktatási intézményben tanulnak tovább, gimnáziumban tanultak középiskola alatt. Jelentősen alacsonyabb a szakközépiskolákban tanulók aránya a gimnáziumban tanultakhoz képest. Véleményem szerint, szakiskolai, illetve szakmunkásiskola azért nem szerepel a válaszok között, mert ahhoz, hogy ezek a diákok érettségi bizonyítványt szerezzenek nappalin vagy esti/levelező tagozaton, egy szakközépiskolában vagy gimnáziumban kellett érettségit szerezniük a főiskolai tanulmányuk előtt, így ők korábbi iskolaként ezt a helyet jelölték meg.

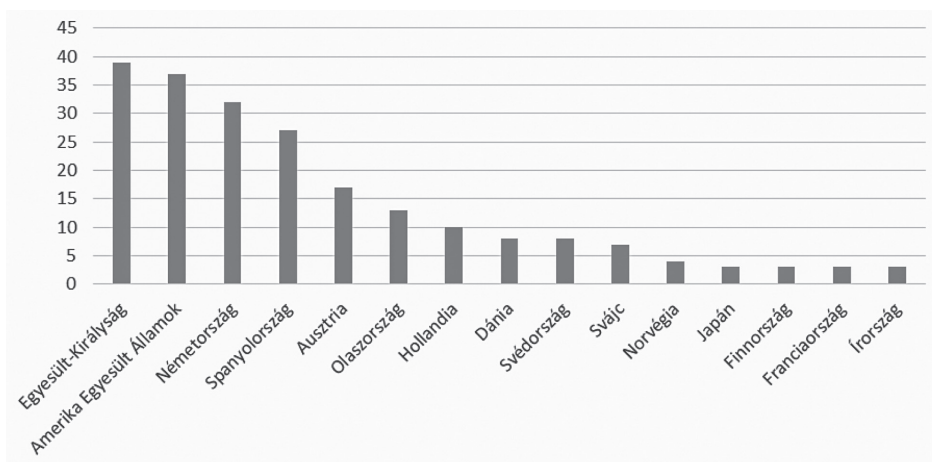
A válaszadók közül 152 fő tervezi, hogy külföldön tanul, ez a válaszadók 42,6%-át jelenti. A három megyében, ahol a legtöbb válaszadó tanul, a külföldi tanulmányokat tervezők és nem tervezők aránya között jelentős eltérés tapasztalható. A Győr-Moson-Sopron megyében tanulók 52%-a, a Csongrád megyében tanulók 43%-a, míg a Pest megyében tanulók 39%-a tervezi, hogy külföldön tanulna.

A válaszadók középiskolai tanulmányok alapján, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

A külföldi tanulmány lehetősége a válaszadók 49%-ának még csak a gondolataiban merült fel, ugyanakkor 38% már utánaérdeklődött a lehetőségeknek, 14% pedig már konkrét lépéseket is tett a kiutazás érdekében.

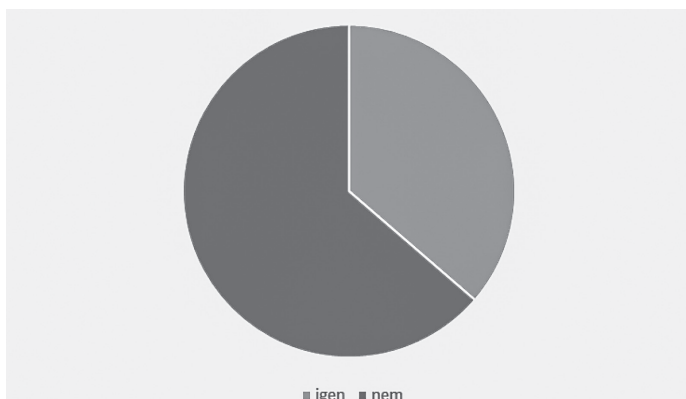
A felsőoktatásban tanulók tanulmányi célszágai, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

A tanulmányi célú külföldi kiutazás során az elsődleges célország a válaszadók körében az Egyesült Királyság, amit az Amerika Egyesült Államok, valamint Németország követ. A felsőoktatásban tanulók közül 7-en jelölték meg ázsiai célországot, ebből 3 fő Japánt, 2-2 fő Thaiföldet, valamint Kínát jelölte meg.

Több válaszadó konkrét egyetemet is megjelölt arra a kérdésre, hogy külföldön hol kíván tanulni. Az Egyesült Királyság esetében a London Egyetem, a liverpooli John Mores Egyetem került megnevezésre. Ausztriában többen is a Bécsi Egyetemet, illetve 1 fő a Grazi Egyetemet jelölte meg. Lengyelországban a Krakkói Egyetemet jelölte meg egy válaszadó, mint tanulmányi célintézményt. 1 fő a Mexikói Művészeti Egyetemen szeretne tanulni. Olaszországban a Római Egyetemet jelölte meg 1 válaszadó, míg 1 fő a Franciaországi Sorbonne Egyetemen szeretne tanulni a jövőben. Németországban a Münsteri Egyetem, továbbá a Berlieni, Müncheni, Bayreuthi és Mannheimi Egyetem került megjelölésre. Az Amerika Egyesült Államokban a Floridai és a Clenvon Egyetemet nevezték meg konkrét célként a válaszadók.

Arra a kérdésre, hogy miért kívánnak külföldön tanulni, a válaszok öt fő csoportba oszthatók. A legtöbben nyelvtanulási szándék miatt, a már meglévő nyelvtudásuk fejlesztése, esetleg pont az adott nyelv ismerete miatt kívánnak külföldön tanulni. A másik fő ok, hogy

A terrorveszély hatása a kiutazásra, 2016

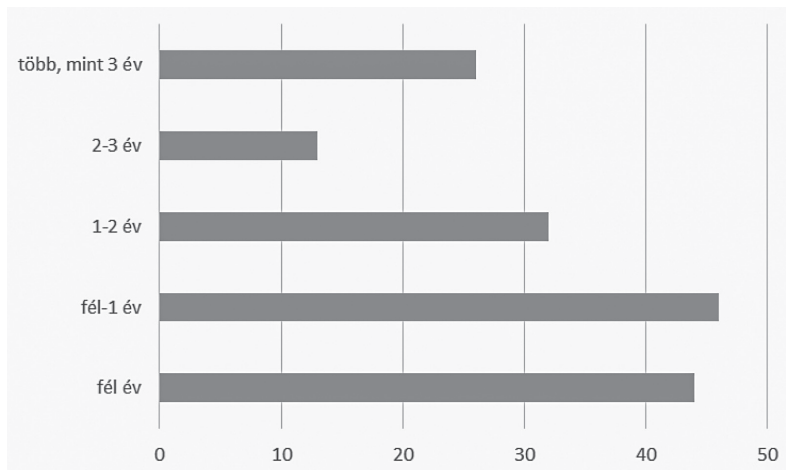
Forrás: 2016. évi felmérés

sok válaszadó úgy látja, hogy külföldön magasabb az oktatás színvonala, illetve a hazaitól eltérő oktatási módszereket, technikákat használnak, ami számára jobban megfelel vagy hasznosabbnak találja. A harmadik fő csoport az a későbbi munkavállalásra, illetve külföldi életre vonatkozott. Ezen válaszadók azért szeretnének kint tanulni, mert később kint szeretnének élni és dolgozni. Úgy látják, kint magasabbak a bérek, biztosabbak a munkahelyek és nagyobb esélyük van karrier építésére. A negyedik csoportba azok tartoznak, akik a kultúra megismerése, illetve a másik ország kultúrája miatt kívánnak kimenni tanulni. Ők úgy látják, kint boldogabb élet vár rájuk, nyugodtabb a környezet. Az ötödik csoportba azon válaszadók tartoznak, akik fejlődési céllal, vagy tapasztalatszerzés miatt kívánnak kimenni tanulni.

A terrorveszély a válaszadók csupán ¼-ére van hatással, amikor külföldi tanulmányokat, illetve külföldi munkavállalást terveznek.

A külföldi tanulmányutat tervezők közül a legtöbben ½-1 évet kívánnak külföldön tanulni. Ennek oka lehet, hogy általában ilyen időszakra vonatkozóan lehet megpályázni az egyetemekenél a külföldi ösztöndíjprogramokat is. Ezt támasztja alá, hogy a második helyen azok állnak, akik fél évre tervezik a külföldi tanulmányútjukat. Érdekes ugyanakkor, hogy több válaszadó is 2-3 évre vagy akár több mint 3 évre tervezi, hogy kimegy külföldre tanulni. Meglátásom szerint, ők vagy kint kívánják befejezni a tanulmányukat, vagy ott újabb tanulmányok megkezdését tervezik.

Azok közül, akik külföldön kívánnak tanulni, 62% a későbbiekben haza kíván térni, 26%-uk bár haza kíván térni, hogy befejezze az iskolát, de később mindenképpen ki

A külföldi tanulmányok tervezett ideje, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

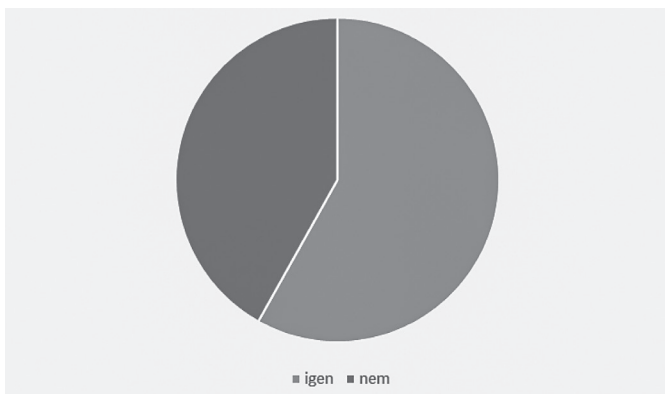
akar menni külföldre dolgozni. A kérdésre válaszadók 13%-a ugyanakkor nem kíván a külföldi tanulmányok befejezése után hazatérni. Vélhetően ők azok, akik az előző kérdésre úgy válaszoltak, hogy 2-3 évet vagy 3 évnél többet kívánnak külföldön tanulni.

Azok, akik itthon kívánnak dolgozni a tanulmányuk befejezése után, elsősorban Budapesten vagy Pest megyében szeretnék munkát vállalni. A válaszadók közül 97 fő jelölte meg a fővárost és 12 fő Pest megyét, mint ahol a jövőben dolgozni szeretne. A válaszadók jelentős része emellett a Nyugat-Dunántúlon kíván dolgozni. Győr városát 26 válaszadó, Sopront 6 fő, továbbá valamelyik nyugat-dunántúli megyét további 17 fő jelölte meg. 15 fő válaszolta, hogy a jövőben Szegeden, 8 fő pedig, hogy a Balatonnál szeretne dolgozni. Baranya megyében 5 fő, míg Hajdu-Bihar megyében 6 fő vállalna munkát. A többi megyét, illetve megyeszékhelyet csupán egy-két fő jelölte meg válaszában.

A válaszadók közül a jövőben 175 fő szeretne külföldön dolgozni és 126 fő egyáltalán nem kíván külföldön munkát vállalni.

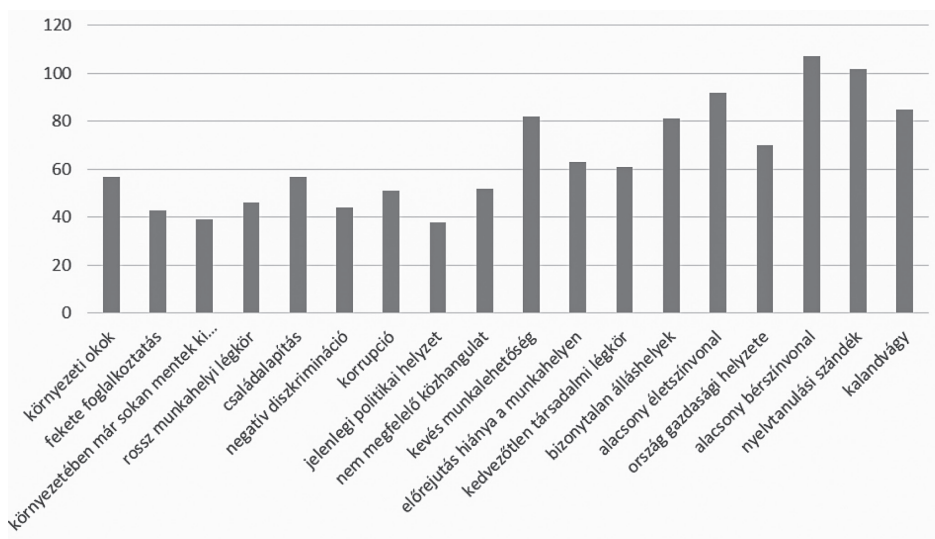
A felsőoktatásban tanuló válaszadóknál a külföldi munkavállalást leginkább a hazai alacsony bérszínvonal, a nyelvtanulási szándék és az alacsony életszínvonal befolyásolja.

A következő kérdésre, hogy mely tényezők azok, amik egyáltalán nem befolyásolják a kivándorlásukat, első helyen a válaszadók a környezeti okokat, majd a feketefoglal-

A külföldi munkavállalási szándék %-ban, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

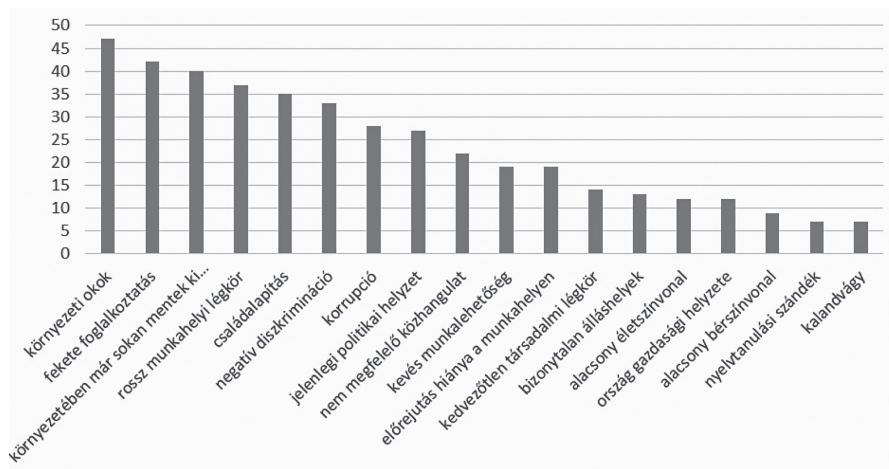
A külföldi munkavállalást teljes mértékben befolyásoló tényezők, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

koztatást, harmadik helyen pedig azt jelölték meg, hogy környezetükben már sokan mentek ki külföldre. Ez alapján a külföldről jövő információk nincsenek hatással a fiatalokra, azok nem befolyásolják döntéseiket.

A válaszadók 42%-a csupán meghatározott időre menne ki külföldre dolgozni, míg 44%-a nem tudja még, hogy csak meghatározott időre vagy végleg ki kíván-e menni. A válaszadók 14%-a ugyanakkor már most úgy nyilatkozott, hogy végleg elhagyná az országot.

A válaszadók körében kimagasló azok aránya, akik családdal, tehát a párjukkal, házastársukkal vagy már gyerekeikkel együtt mennének ki külföldre dolgozni. Őket a barátokkal külföldre men-

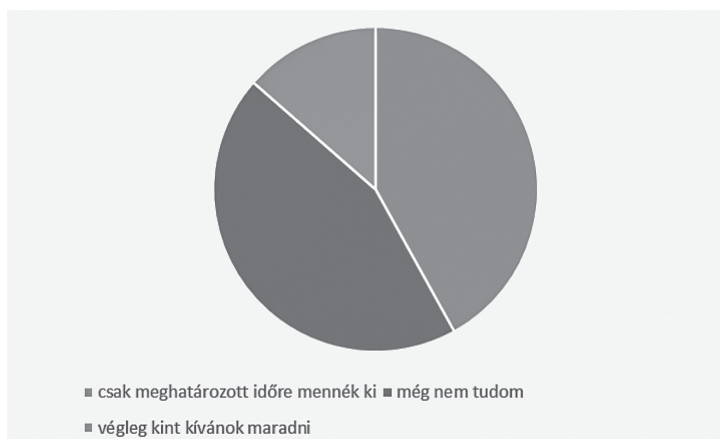

A külföldi munkavállalási szándékot legkevésbé befolyásoló tényezők, 2016

Forrás: 2016 évi felmérés

ni akarók követik, akiket érdekes módon nem az ismerősökkel, hanem az egyedül külföldre távozni szándékozók követnek. Ez azt mutatja, hogy külföldre inkább azon személyekkel kívánnak kimenni az emberek, akikkel szorosabb ismeretségi viszonyban vannak. A lazább viszonyt feltételező ismerősök helyett akkor már inkább egyedül vág neki a külföldi munkának a válaszadó.

Az első helyen a célországok között az Amerika Egyesült Államok van, és ezt követi az Egyesült Királyság. A harmadik helyen ugyanakkor Németország és Ausztria áll továbbra is. A

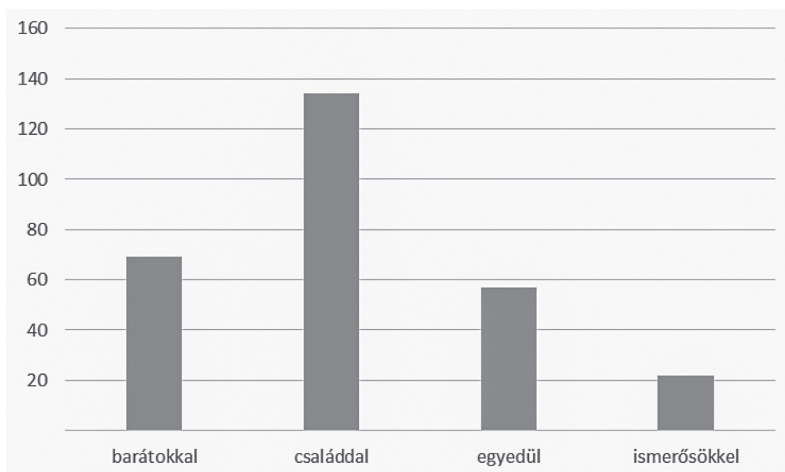

A külföldön tartózkodás tervezett ideje, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

felsőoktatásban tanulók munkavállalási célországai között éppúgy, mint a tanulási célországok között, Japánt és Kínát leszámítva távol-keleti célország csupán 3 esetben került megjelölésre.

A következő kérdésre, hogy ki miért éppen az adott országot választaná, a válaszok öt fő csoportra voltak oszthatók. A válaszadók közül kiemelkedően sokan, 61 fő választott úgy, hogy a jobb életszínvonal és a magasabb bérezés miatt választaná az adott országot. Második helyen 53 fő válaszadóval az adott ország kultúrája, az ottani életmód, gasztronómia, társadalmi felfogás, az ország szépsége és az infrastruktúra áll. Harmadik helyen 33 fő válaszadóval a nyelvtanulás és a nyelvismeret áll. Azért abba az országba mennének ki dolgozni, mert azt a nyelvet ismerik vagy azt a nyelvtudásukat szeretnék fejleszteni. Negyedik helyen 17-17

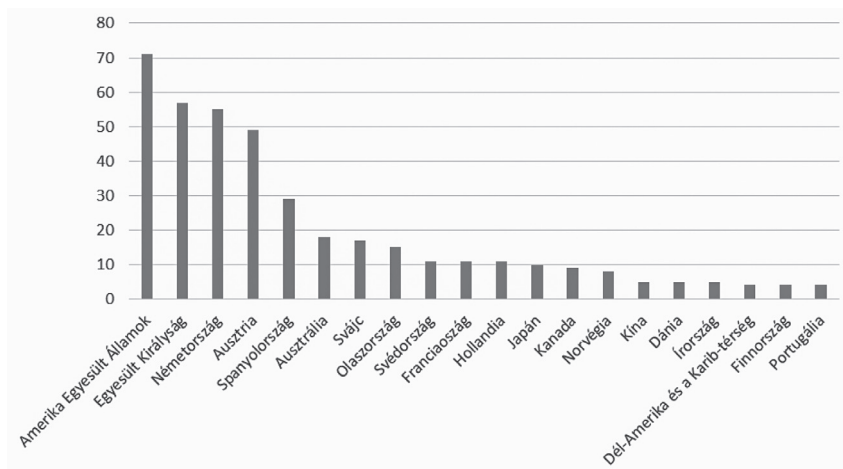

Kivel szándékoznak külföldre menni a felsőoktatásban tanulók, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

fő válaszával a több munkalehetőség állt a választás mögött, illetve, hogy az adott országban már él kint családtag, rokon vagy ismerős, így könnyebb lenne az ottani életet elkezdni, illetve a családjához költözne már ki a válaszadó. Ötödik helyen 13 fő válaszadó megjelölésével az adott ország hozzánk való közelsége áll a választás indoka között. Ezen személyek valószínűleg azon válaszadók lehettek, akik Ausztriát jelölték meg, mint célországot, hiszen ez a legközelebbi a megjelölt célországok közül. 7 fő kalandvágyból menne ki csupán az adott országba. Az ország választásának megindokolásában egy-egy fő válaszával szerepelt még, hogy az adott országban jobb az adózási morál, szakmai fejlődésre több lehetőség van, valamint stabilabbnak érzik azt az országot, és úgy vélik ott kisebb a korrupció.

(Összegzés) A történelem során a magyarokra elsősorban a gazdasági indíttatású migráció volt a jellemző, politikai okokból bekövetkező migrációra csupán két alkalommal, az 1848–49-es szabadságharc és az 1956-os forradalom leverése után került sor. 1914-ig a kivándorlók elsődleges célországa az Amerika Egyesült Államok volt. Az I. világháború Magyarország számára jelentős területi veszteséget okozott. Ekkor Magyarországra kettős migráció volt a jellemző, az elszakított területekről egyesek az anyaországba települtek, mások pedig kivándoroltak. A II. világháborút egész Európában hatalmas migrációs hullám követte (nagyobbrészt kitelepítés, kényszermigráció), mely körülbelül az 1951-es genfi egyezmény után ért véget. Magyarországon különösen jelentős volt a lakosságcsere miatti kényszermigráció mértéke. A II. világháború után 1989-ig az ország szovjet fennhatóság alá került, ekkor az 1956-os for-

A felsőoktatásban tanulók munkavállalási célszágai, 2016

Forrás: 2016. évi felmérés

radalmat leszámítva jelentős migrációról nem beszélhetünk. A rendszerváltás után egészen az Európai Unióhoz való csatlakozásig a migrációs szándék alacsony szinten maradt. A hét-éves szabad munkavállalási korlátozások megszűnése az újonnan csatlakozó tagállamokkal szemben, és a 2008-as gazdasági világválság ugyanakkor jelentős migrációs folyamatokat generált. A kivándorlók többsége elsősorban a fiatal korosztályba tartozik. A férfiak aránya még mindig nagyobb a kivándorlók között. A kivándorlás okai gazdasági okok, mint a magasabb jövedelem és a több munkalehetőség. Az elsődleges kiutazási célszág Németország és az Egyesült Királyság. A történelem során jelentős kiutazási célszágként megjelentő Amerika Egyesült Államok a bevándorlási korlátozások hatására kiszorult a kivándorlók fő célszágai közül. A 2016-os felmérés alapján a felsőoktatásban tanulók körében közepes a tanulási szándékú migráció, ugyanakkor magas a munkavállalási szándékú migráció. A jelenleg felsőoktatásban tanulók több mint fele szeretne a későbbiekben külföldön dolgozni. A külföldi munkavállalást motiváló tényezők esetükben is gazdasági tényezők. A kivándorlási fő szándék-célszágok az Egyesült Királyság, Németország, Ausztria és az Amerika Egyesült Államok. Az Amerika Egyesült Államok kiemelkedő célszágként való újbóli megjelenése, illetve a jövőben az oda irányuló migráció mértékének tényleges alakulása egy újabb kutatási lehetőséget jelenthet. Az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból azonban jelentős hatást gyakorolhat a jövőbeli migrációs irányokra, melynek vizsgálata fontos kutatási feladat lehet a közeljövőben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Amerika Egyesült Államok Bevándorlási évkönyv 2014.

Bába Szilvia (2015): *Magyar identitás a tengeren túli diaszpórában*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola.

Bódi Ferenc (2008): Migrációs folyamatok az újkori Magyarországon. In uó (szerk.): *A helyi szociális ellátórendszer: Tanulmánygyűjtemény*. MTA Politikai Tudományok Intézete. 321–332.

- Bodnár K., Szabó L. (2014): *A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra*. MNB-tanulmányok 114. Magyar Nemzeti Bank.
- Cseresnyés F. (2005): *Migráció az ezredfordulón. A népességmozgások társadalmi és politikai következményei Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Deák Ernő (2015): Vannak-e távlatok? Vázlat az ausztriai magyarokról. *Korunk*, 2015/3.
- Ehrlich Éva – Révész Gábor (1994): A jelen és egy lehetséges jövő Magyarországon 1985–2005. In Ehrlich Éva – Révész Gábor – Tamási Péter (szerk.): *Kelet-Közép-Európa: honnan-hová?* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó Tamás (2011): *Bevezetés a történeti demográfiaiba*. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Gagnon A. J., Dougherty G, Wahoush O., Saucier J-F, Dennis C-L, Stanger E., Palmer B., Merry L., Stewart D. E. (2013): International migration to Canada: The post-birth health of mother and infants by immigration class. *Social & Medicine*, 76 (2013) 197–207.
- Gecsényi Lajos (2008): Magyarok Ausztriában. *Rubicon*, 2008/1.
- Gödri Irén és Tóth Erzsébet Fanni (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozás után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 2010. 53. évf. 2–3. sz. 157–204.
- Hajdu Tibor (2008): Emigrációs hullám a forradalmak után – 1919. *Rubicon*, 2008/1.
- Hárs Ágnes – Simonovits Borbála – Sik Endre (2005): Magyar migrációs potenciál. Hazai adatok, nyugati becslések. In Tamás Pál – Erőss Gábor – Tibori Timea: *Nemzetfelfogások. Kisebbség-többség*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Illés Sándor (1997): A vándorlás (migráció). In *Magyarország a XX. században. II. köt. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. (szerk.: Kollega Tarsoly István) Szekszárd, Babits Kiadó, 216–225.
- Jones and Wild, Hull (1992): Western Germany's 'Third Wave' of Migrants: the Arrival of the Aussiedler. *GeoForum*, Vol. 23, No. 1. pp. 1–11, Elsevier.
- Joop de Beer, James Raymer, Rob van der Erf, Leo van Wissen (2010): Overcoming the Problems of Inconsistent International Migration data: A New Method Applied to Flows in Europe. *European Journal of Population* (2010) 26:459–481. p. Springer.
- Kaczmarczyk P., Tyrowicz J. (2007): *Współczesne migracje Polaków*. Biuletyn nr 1 listopad 2007, Warszawa Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Kiss Éva (1992): A szellemi potenciál néhány jellemzője a Közép-Tiszavidéken. *Alföldi Tanulmányok* 14. 139–157.
- Kiss Éva (2005): *Az Európai Unió a XXI. század elején*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Külső (nemzetközi) és belső migráció c. fejezet, 215–224.
- Klos B. (2006): Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej. Biuro Analiz Sejmowych, nr 2, październik 2006.
- Kovács Imre (1938): *A kivándorlás*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal: Demográfiai Évkönyvek.
- Központi Statisztikai Hivatal: Statisztikai tükör 2015/23. Népmozgalom, 2014. 2015. március.
- Központi Statisztikai Hivatal: Statisztikai tükör. Népmozgalom, 2015. 2016. április 1.
- Ludányi András (2015): A szétszórtsági tudat létrejötté magyar Amerikában. *Korunk*, 2015/3.
- Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1918): *A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt.
- Melegh Attila (2002): Magyarország és Németország közötti vándorlás az 1990-es években. In *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései 71*. Migráció és statisztika. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Mitchell B. R. (2003): *International Historical Statistics: Europe 1750–2000*. Fifth Edition. Palgrave Macmillan, Hampshire, New York.
- Németh István (2016): Migráció Németországban a 17–20. század között. *Rubicon*, 2016/1. 4–19.
- Niederhauser Emil (1999): Jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. *História*, 21. évf. 3. sz. 20–23.
- Pándi L. (1995): *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest.
- Póczik Szilveszter – Dunavölgyi Szilveszter (2008): *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Puskás Julianna (2009): Kivándorlók 1880–1914. Közös múlt – különböző látószögekben. In Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó.
- Rédei Mária (2007): *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Tóth Pál Péter (2001): Népességmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Tóth Pál Péter (2002): Magyar migránsok Európában. In *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései 71*. Migráció és statisztika. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

A munka- és közszolgálati érdekérvényesítés alakulása 2010 után

Cikkem témája a munka- és a közszolgálati jogi érdekérvényesítés alakulása a 2010. évi kormányváltást követő munka- és közszolgálati szabályozási reform során az érdekegyenlítés jogszociológiai és jogdogmatikai igényeinek a fényében. E műhelytanulmány a témakört érintő jogelméleti kérdések tisztázását követően bemutatja, hogy a munkaügyi kapcsolatok egyes intézményeinél miként rendezti az új Munkatörvénykönyv, a módosított közalkalmazotti törvény, valamint a szintén új köztisztviselői törvény az üzemi tanácsot, a szakszervezeti érdekvédelmet, az érdekegyeztetést, a kollektív szerződést, a kollektív érdekvitákat, és a munkaküzdelmet. A vizsgálat nemcsak a gazdasági kollektív munkajogra, hanem a közalkalmazotti és a közszolgálati jog munkaügyi kapcsolataira is kiterjed.

I.

(Alapkérdések) A munkatevékenységgel összefüggő jogviszonyok egy része a vállalkozási szerződések szférájába tartozik, ahol a vállalkozó a megrendelő által megrendelt munkaeredményt autonóm jelleggel, vagyis nem a megrendelő konkrét utasításai és állandó ellenőrzése és felügyelete mellett, hanem csak a megrendelő igényeinek a figyelembe vételével hozza létre, ahol a megrendelő a munkafázisok egyes lezárás előtti folyamatainál szemrevételezhet és teheti meg az észrevételeit helyben hagyásra vagy módosításra. Ezzel szemben e jogviszonyoknak a másik része olyan, ahol a foglalkoztató az általa valamilyen tevékenység elvégzésére általában tartós jelleggel felvevő személyt a munka végzése során utasításokkal ellátni és a munka végzését tartós jelleggel felügyelni jogosult. Az egyik a teljesen szabad munkavégzés másvalaki, azaz a megrendelő számára, míg a másik a kötött munkavégzés, ahol a munkáltató a munkavállaló számára folyamatos eligazításokat, utasításokat adhat a munkavégzés mikéntjére és a munka végzését folyamatosan ellenőrizheti, és felügyelheti, hogy a munkavállaló hogyan dolgozik. Ez a szolgálati jogviszony, ahol az egyik forma a szabad szolgálat, illetve a kötetlen munkavégzés, míg a másik a kötött szolgálat, illetve a függő munkatevékenység. A szabad szolgálat és a függő munka keretét a szolgálati-, illetve a munkajogviszony adja. Szolgálati jogviszonyról inkább a szellemi munkát végző vezető beosztású munkavállalók (leitende Angestellte, cadres supérieures) jogviszonyánál beszélünk, míg a beosztott szellemi munkát végző alkalmazottak és a fizikai munkát végző dolgozók esetében a munkajogviszony a használatos terminológia.¹ Ami a szabad szolgálatot és a függő munkát illeti, a kettő közötti átmenetet az alacsonyabb beosztású vezetői megbízás, például a művezetői beosztás jelenti, míg a szabad szolgálat, illetve a kötetlen munkaviszony szintén egy bizonyos átmenetet jelent a tartós vállalkozási-megbízási jogviszonyhoz, miként az eseti vállalkozási vagy megbízási jogviszony a tartóssá válása esetén, amikor a honorárium a munkabérhez hasonló időszakonként rendszeresen visszatérő általánydíjazássá alakul, átmenetet képez a szabad szolgálati szerződéshez.² Emellett a szolgálat lehet magánszolgálat és közszolgálat, illetve magán-munkaviszony, vagy állami/önkormányzatnál, illetve köztisztületnél fennálló munkaviszony.³

Ebből a szemszögből nézve a közszolgálat esetében egyfelől kialakult egy olyan stabil szolgálói törzs a közületeknél – ide értve az államilag szervezett társadalom közhatalmi, közigazgatási és önkormányzati, valamint egyéb köztisztületi szerveit –, ahol a

működés szempontjából a lényeges tevékenységet folytató munkatársak, vagyis a köztisztviselők szolgálati jogviszonya kinevezéssel, nem pedig munkaszerződéssel valósul meg, míg azoké, akik a közszolgálatnál nem ilyen lényeges tevékenységet folytatnak, közületi munkaszerződéssel dolgoznak. Míg a nyugat-európai államokban a kinevezés köztisztviselői, közhivatalnoki státuszt jelent és ezen keresztül egy életre szóló közszolgálati életpályát biztosít előrelépéssel, vagyis karrierbefutással, addig a közszolgálati munkajogviszony ezt ilyen mértékben nem biztosítja, bár többet jelent e vonatkozásban is, mint a gazdasági életben fennálló munkajogviszony. A klasszikus polgári jogi dogmatika mereven elválasztotta egymástól a közszolgálatot a magánszolgálattól, illetőleg a munkajogtól. Míg a munkajog jogdogmatikailag a polgári jog kötelmi jogi részéhez tartozik valamennyi nyugati államban, addig a kelet- és közép-európai államok többségében – így Magyarországon is – általunk vitatható módon önálló jogágként kezelik.⁴ Hasonlóan a Kelet-Közép-Európa régióban a konzervatív jogdogmatika a közszolgálati jogot a közjogba sorolja, elismerve azonban, hogy a szabályozás módja és tartalma civilisztikai jellegű. Erre az eredményre jutott Kun Attila és Petrovics Zoltán kitűnő tanulmánya, amelyet a Hazafi Zoltán⁵ vezette közszolgálati életpálya-kutatás keretében írtak meg.⁶ Megállapításuk szerint a közszolgálati jogviszony tartalma és szerkezete sokkal közelebb áll a munkajoghoz, mint a közjoghoz. Ezért nem lenne szerencsés elszakítani a munkajogtól. Hozzátenném, hogy erre utal az is, hogy a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011: CXCV. tv., a Kttv. a közszolgálati jogviszony szabályozásánál a korábbi Mt., vagyis az 1992: XXII. tv. rendszerét és tartalmát vette modellül.⁷ Ennek ellenére Magyarországon a hivatalos jogpolitikai és jogdogmatikai felfogás nem osztja e nézetet. Ezért is állította le ezt a kutatást, holott a nyugat-európai államokban is jelentős közeledés tapasztalható a polgári jog részét képező munkajog és a közjoghoz sorolt közszolgálati jog között. Ez erőteljesen megnyilvánul e tanulmány tárgyát képező jogterületen, a munka-, és a közszolgálati jog területén egyaránt létező munkaügyi, illetőleg közszolgálatügyi kapcsolatok jogánál is.

A munkajog magánjogi (civilisztikai) része két nagy területből, az individuális és a kollektív munkajogból áll. Az individuális munkajogviszony alanyai a munkáltató és a munkavállaló, ahol a munkavégzéssel kapcsolatos konkrét jogviszony tartalmát a munkaszerződés határozza meg. Mivel a munkajogviszonyban ténylegesen egy alá-főle rendelt helyzet érvényesül, ahol a munkavállaló a munkáltató lazább vagy kötöttebb utasításai és ellenőrzési tevékenysége mellett köteles a munkaszerződésből fakadó feladatait elvégezni és ezen túlmenően is a munkavállaló anyagilag és egzisztenciálisan a munkáltatótól függ, ezért ezt az alá-főle rendelt helyzetet van hivatva kiegyenlíteni a kollektív munkajog, vagyis a munkaügyi kapcsolatok joga. A nyugat-európai államokban a közszolgálati jogban is fennáll a kollektív közszolgálati jog. A köztisztviselőknek is vannak szakszervezeteik, amelyek a köztisztviselők érdekében az őket foglalkoztató állami-önkormányzati és köztisztviselői szervezetekkel kollektív szerződést kötnek és képviselőikben bértárgyalásokat folytatnak, és hasonlóképpen a közszolgálat munkakörülményeiről is. Az egyes hivatalokon belül pedig az ott dolgozó köztisztviselők és közalkalmazottak közhivatalnoki, illetve közalkalmazotti tanácsot alakíthatnak az üzemi tanácsok mintájára.⁸

A munkaügyi kapcsolatok joga ezt is figyelembe véve, ugyancsak két nagy területből áll, ahol az egyik az ún. érdekegyeztetés joga, másképpen a koalíció joga, míg a másik az üzemi és a közszolgálati alkotmányjog. Az érdekegyeztetés jogának alanyai egyfelől a munkáltatói szövetségek, vállalati szinten pedig a munkáltató, másfelől pedig a szakszervezetek. A közszolgálat esetében a munkáltatói szövetség helyett mindig az adott

közületi szerv, vagy annak felettes szerve áll szemben a szakszervezettel, illetve a szakszervezeti szövetséggel. Itt a két fél közötti érdekösszhang megvalósításának az eszköze a koalíciós tárgyalások fórum- és intézményrendszere, valamint e tárgyalások eredményeként létrejövő kollektív szerződés (ksz.). Amennyiben a tárgyalások nem vezetnek sikerre és úgy tűnik, hogy a ksz.-kötés meghiúsul, annak érdekében, hogy a tárgyalások mégis folytatódjanak és létrejöjjön a megállapodás, az egymással szemben álló felek pártatlan külső szakértő és bíráló személy vagy bizottság segítségével közvetítésben, egyeztetésben vagy döntőbíráskodásban megnyilvánulva érdekvitát bonyolíthatnak le, aminek eredménytelensége esetén a szemben álló munkaügyi érdekvédelmi szervezetek munkaküzdelmet folytathatnak egymással. Ennek keretében a munkavállalók és érdekvédelmi szerveik sztrájkhoz, a munkáltatók és szövetségeik pedig kizáráshoz (lock out) folyamodhatnak. A munkaküzdelemnek azonban ez a két formája a köztisztviselők esetében csak egyes országokban megengedett, mint pl. Franciaországban, azonban a fegyveres testületek tagjai és a főhivatalnokok ott sem sztrájkolhatnak, Németországban és Ausztriában pedig köztisztviselő egyáltalán nem sztrájkolhat.⁹ Ez alól Magyarország annyiban jelent kivételt, hogy a közszolgálat ketté van bontva attól függően, hogy a közszolgáló hatósági tevékenységet ellátó közintézménynél vagy hatósági tevékenységet nem folytató közintézménynél dolgozik.¹⁰ Az előbbinél az érdemi tevékenységet köztisztviselők látják el, akik nem sztrájkolhatnak, míg az egyéb közintézményeknél dolgozó közalkalmazottaknál a sztrájk nincs megtiltva. [A közszolgálati jogviszony a Kttv.-hez kötötten a köztisztviselői mellett lehet kormánytisztviselői, valamint 2016. július 1-től (majd 2017. január 1-től hatálybővüléssel) állami tisztviselői jogállás is, melyet az Állami tisztviselőkről szóló 2016. évi LII. törvény (Áttv.) vezetett be. – *a szerkesztő megjegyzése*]

A kollektív munkajog másik nagy területe az üzemi alkotmányjog, amely a germán jogrendszerben – ahová a magyar is tartozik – két területből, az üzemi alkotmányból és az üzemi megállapodásból tevődik össze. Itt az üzemi tanács „unikális”, vagyis olyan, amelybe csak a munkavállalók választhatnak tagokat, akik csak beosztott munkavállalók lehetnek, vezető alkalmazottak azonban nem. Az így megválasztott üzemi tanács köt az üzemi vezetéssel üzemi megállapodást. Ez a rendszer érvényesül Németországban, Ausztriában, Hollandiában, Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában, valamint a német modell alapján Magyarországon is.¹¹ Ott, ahol az üzemi tanács (üt.) szervezete duális, vagyis ahol az egyik részét az üzemi dolgozók által megválasztott beosztott munkavállalók, míg a másik részét a munkáltató által delegált vezető alkalmazottak teszik ki, nincsen üzemi megállapodás, mivel itt a „házon belüli vita határozatban ölt testet. Ez a rendszer érvényesül Belgiumban.¹² Ezzel szemben a skandináv államokban és Luxemburgban, ahol az üt. két bizottságból, a beosztott munkavállalók által megválasztott üzemi bizottságból és a munkáltató által delegált vezető alkalmazottak bizottságából áll, a két bizottság együttes ülésén (lényegében ez az együttes ülés az üt.) létrejöhet a két bizottság között az üzemi megállapodás.¹³

Rendszertanilag valamennyi nyugat-európai állam először a koalíciós jogot tárgyalja és csak ezt követően foglalkozik az üzemi alkotmányjoggal.¹⁴ Ebbe belejátszik részben az, hogy a koalíciós jog alakult ki először, és csak jóval később az üzemi alkotmányjog.¹⁵ Ezenkívül, amikor az üzemi alkotmányjog elsőként Németországban kialakult, a német munkajogi szakirodalomban elsősorban Nipperdey részéről heves ellenállás volt tapasztalható. Nipperdey és követőinek az álláspontja szerint ugyanis az üzemi alkotmányjog jogias konstrukciója nem, vagy csak nehezen illeszkedik bele a civiljogias munkajogba.¹⁶ A jogelméleti, jogrendszer-tani kompromisszum eredményeképpen így került a civilisztikai jellegű koalíciós jog mögé. Ezt a rendszert követte az 1992. évi magyar Mt. is.

A 2012. évi I. törvénnyel hatályba lépett új magyar Mt. ezt, a jogdogmatikai elvekre épült hagyományos rendszert lényegében külföldi, főleg amerikai munkáltatói kívánságra megfordította.¹⁷ Az USA-ban ui. a munkáltatók szívesebben tárgyalnak közvetlenül a munkavállalók üzemi képviselőivel, mint a saját érdekeiket is érvényesíteni akaró szakszervezetekkel. Ezért szakszervezeti szövetségek nincsenek is, legfeljebb az autó-, és a repülőgépgyártó-iparban.¹⁸ Ezzel szemben nem egészen egy évtizede az üt.-rendszer az USA-ban is megjelent és terjed¹⁹ annak ellenére, hogy a szintén angolszász jogrendszert képviselő Egyesült Királyságban üt. nem működik, mivel a Donovan Bizottság erre irányuló javaslatát (cod de termination) a Lordok Háza 1975-ben elutasította.²⁰ Az új magyar Mt. a korábbi rendszer megfordításával, lényegében jogszociológiai megfontolás alapján az erősebb érdekérvényesítő fél álláspontját fogadta el. Ugyanakkor ez jogelméletileg sem okoz ma már komolyabb problémát, mivel a koalíciós jog és az üzemi alkotmányjog között az átjárás több vonatkozásban is fenn áll.

A német munkajogi dogmatika a kollektív szerződést a magyar és az osztrák munkajogtól eltérően olyként használja, amely a koalíciós jogi és az üzemi tanácsi megállapodást fogja át úgy, hogy alája sorolja a munkáltató-munkáltatói szövetségek, valamint a szakszervezetek által megkötésre kerülő tarifaszerveződést és az üzemi megállapodást annak ellenére, hogy szigorúan elválasztja egymástól a koalíciós jogot és az üzemi alkotmányjogot. A szakszervezet ui. az üt.-választásban nem vesz részt és a szakszervezeti képviselő az üt. ülésen csak akkor vehet részt, ha arra meghívják.²¹ A frankofon-latin államokban még szélesebb a koalíciós jog és az üzemi alkotmány közötti kapcsolat, mivel az üt.-választásokat a szakszervezetek bonyolítják le, Spanyolországban és Portugáliában pedig üt.-tagnak a szakszervezetek jelöltjei közül csak szakszervezeti tag választható. Ennélfogva a munkáltatóval megkötött üzemi megállapodás üzemi ksz. is egyben.²²

A kollektív munkajog hazai általános szabályait és alkalmazásuk elveit az új Mt. „általános rendelkezések” c. XIX. fejezete tartalmazza. A Szociális Chartával és az 1991. évi Akcióprogrammal összhangban deklarálja a koalíciós jogi szervezkedés szabadságát, valamint a munkavállalók részvételét a munkafeltételek alakításában. Ez utóbbi azonban az üt.-t érintő konkrét szabályozásban – mint majd látni fogjuk – még annyira sem érvényesül, mint az 1992. évi korábbi Mt.-ben. Bár az érdekvédelmi szerveződést az Mt.-nek a 151. §-a az említettek szerint biztosítja, sőt feljogosítja az érdekvédelmi szervezeteket arra, hogy szövetségeket hozzanak létre, valamint ilyen szövetségekhez csatlakozhassanak, a munkáltatónál pedig a szakszervezetek és szövetségeik képviselőket létesíthessenek, ennek ellenére a multi-, és internacionális cégek, főleg az amerikai szemlélet hatására, gyakran megghiúsítják e jogosultság érvényesülését.²³

A 233. § rendezi a tájékoztatás és a konzultáció intézményét. E szakasz tájékoztatás alatt „a munkaügyi kapcsolatokkal, valamint a munkavisztonnyal összefüggő törvényben meghatározott információ munkáltatói részről történő átadását, megismerését, megvizsgálását”, munkáltatói oldalról pedig „az ezzel kapcsolatos vélemény kialakítását” érti. Konzultáció pedig megállapodási célkitűzéssel oly módon folytatható le, hogy biztosítva legyen a felek megfelelő képviselője, a közvetlen személyes véleménycsere, valamint az érdemi tárgyalás. E szakasz kimondja még azt is, hogy a konzultáció időtartama alatt, de a kezdeményezéstől számított 7 napig, külön megállapodással azonban szerintem ennél hosszabb ideig is a munkáltatót tervezett intézkedése nem hajtható végre. E deklarált munkavállalói érdekérvényesítési jogosítványokat azonban a 234. § a munkavállalók hátrányára a munkáltatók – különösen a Magyarországot a Közép-Európa régió országaival együtt mintegy gyarmatként kezelő multik – az új Mt.-t érintő kodifikációs munkálatok során keresztül tudták vinni. Ezért a 234. § felmenti a munkáltatót a szakszervezet és az üt. irányában fennálló tájékoztatási kötelezettség alól, ha a „tájékoztatással bizalmas adatok, technológiák és információk kerülnének nyilvánosságra”, amelyek a munkáltatót hátrányos helyzetbe hoznák. A tájékoztatáskorlátozásnak a 234. § (2). bekezdésének

első mondatában lefektetett indoka gyenge lábon áll, tekintve, hogy a második mondata az EU régi tagállamaihoz hasonlóan előírja mind a szakszervezeti képviselőt, mind az üzemi tanács, mind a szakszervezeti tisztviselőket és az üzemi tanács tagjainak valamennyi információ üzleti titokként történő kezelését. Éppen ezért a tájékoztatásnak és a konzultációnak ilyen jellegű korlátozása a nyugat-európai államokban ismeretlen fogalom. Az új magyar Mt.-ben megfogalmazott e korlátozással fennáll a tájékoztatás és a konzultáció teljes betiltásának a lehetősége, ha csak a rendeltetésellenes joggyakorlás tilalmát a bíróságok nem fogják ilyen esetekben alkalmazni. Ezért indokolt lenne, hogy a Kúria munka- és közigazgatási kollégiuma ilyen tartalmú állásfoglalással elejét vegye a joggal való visszaélés eme formájának.

II.

(Az üzemi és a közalkalmazotti tanács)

Az üzemi tanács a gazdasági munkajogban

Az új jogintézményét az új Mt. a 104. ponttól a 113.-ig terjedően rendezi. E pontok sorrendjében az ide vonatkozó normaszöveg az általános szabályokkal indít, majd ezt követően átfogja az új-választást, a központi és a konszern új-t, az új. megszűnését, az új.-tag megbízatásának megszűnését, ill. visszavonását, a cég szervezetében, valamint a munkáltatónál beálló változás kihatását az új.-re, az új. működését és jogkörét, valamint az üzemi megállapodást.

Az általános rendelkezések a korábbi Mt.-hez képest nem változtak. Ez vonatkozik a megalakítás munkavállalói létszámától függő feltételére és taglétszámára, a csak beosztotti viszonyban állók taggá választhatóságára, az új. választási és működési költségek munkáltatói viselésére.

Ami az új-választást illeti, az új Mt. megszüntette a szakszervezeteknek a frankofon-latin jogrendszerben kialakult és a korábbi Mt. által átvett tagjelölési jogát, és a német joghoz hasonlóan a leköszönő új. által létrehozásra kerülő választási bizottság hatáskörébe adta a tagjelölést. A választási bizottság által összeállított névsort a választásra jogosultak korrigálhatják a választási bizottsághoz címzett javaslatokkal. Evégett az lenne a helyes eljárás, ha a választási bizottság az általa elkészített jelölt névsort az új. beosztott munkavállalóival üzemi gyűlés keretében megkonzultálná. Mivel ez nincsen előírva az új Mt.-ben, helyes lenne, ha ezt a munkáigyekért felelős minisztérium rendeletileg írná elő a választási bizottságok számára. Egyébként maga az új megoldás, amelyben nem a szakszervezet, hanem a választási bizottság jelöl, objektívebb, különösen amiatt, mivel az új Mt. a képviselői jogosultsághoz csak 10%-os reprezentativitást igényel, nem pedig egyedüli vagy konföderációs többséget.

Két kérdés rendezése ezen kívül sem a legszerencsésebb. Az egyik, hogy különösen a nagyobb alkalmazotti létszámmal dolgozó üzemekben, ahol nagy az adminisztráció és nagy a műszakban dolgozók létszáma is, abból kiindulva, hogy egészen más a műszaki és az adminisztratív munkavállalók érdeke, a régi EU-s tagállamok többségéhez hasonlóan indokolt lenne a jelöltállítás és a titkos szavazást két részre, egy munkás és egy alkalmazotti részre bontani két választási jegyzékkel és két urna felállításával. A másik problematikus kérdés a póttag eshetőségessége. Nem tartom helyes megoldásnak ui. azt a korábbi Mt.-ből átvett megoldást, mely szerint, aki 30%-ot elért, az új.-tag, aki pedig 20%-ot, az póttag lesz. Helyes az lenne, ha a póttagságra a független jelölt mellett szintén jelöléssel kerülne sor, a megválasztott egy vagy több póttag pedig az új.-tagot akadályoztatása esetén a német joghoz hasonlóan helyettesíthetné.²⁴ Ezzel kapcsolatosan vetem fel még azt is, hogy indokolt lenne az új. taglétszámát emelni, hogy az egyes ügypéldákra ha bizottságokat nem is, de legalább referenseket kiállítani lehessen.

A központi (vállalati) és konszern új-ra vonatkozó 106. pontnál problematikusnak a 250. § (2). bekezdésébe foglalt korlátozást látom, amely mind a központi, mind a konszern új.-nál

a taglétszámot 15 főben határozza meg. Abból kiindulva, hogy az alsó szintű út.-ről elinduló delegálási rendszert alkalmazza a magyar jog, helyes megoldásnak egy olyan szabályozás látszana, amely azt mondaná csak ki, hogy minden út. taglétszáma meghatározott %-os arányában delegálható a tört létszámot is figyelembe véve felfelé kerekítés mellett. Addig is, amíg az említett jelenlegi korlátozás kiiktatásra nem kerül, e korlátozás figyelembe vételével már most egy ilyen gyakorlatot volna helyes kialakítani.

Az út. és az út.-tagi megbízatás megszűnését, valamint a gazdasági egységek összevonását, szétválasztását és a munkáltatói jogutódlást érintő 107–109. pontokba foglalt szabályozás korrekt. Ez mondható az út. működését rendező 110. pontra is azzal a kritikával, hogy a fenn már kifejtettekkel összefüggésben a 250. § (2). bekezdésébe foglaltak értelmében a póttag az út.-tagot akadályoztatása esetében nem helyettesítheti és csak akkor lép be, ha valamelyik tag kiesik.

Az út. feladatával és jogkörével kapcsolatos 111. pont azonban már igen problematikus és európai uniós tagállami összehasonlításban pedig egyenesen destruktív. A korábbi Mt.-ben is az út. jogköre erősen korlátozott volt, az együttes döntési jogkör pedig teljesen formálisan jelent meg. Csak a jóléti alapból történő juttatás elbírálására, valamint a szociális intézmények (üzemi étkezdé, bölcsőde, óvoda és üdülő) igazgatására vonatkozott. Ez utóbbit az új Mt. kiiktatta, nyilván azért, hogy a munkáltató eme szociális intézményeket saját döntése alapján bármikor megszüntethesse vagy eladhassa. A jogalkotó cserébe egy olyan együttdöntési joggal ruházta fel az út.-t, amely csak az út. elnökének státuszvédelmét erősíti. Ez abban jelenik meg, hogy az út. egyetértése nélkül a munkáltató nem szüntetheti meg az út. elnökének a munkaviszonyát. Míg az EU régi tagállamaiban Franciaország kivételével valamennyi út. a munka- és személyügyi kérdésekkel, a bérezéssel, a munka- és a pihenőidővel, a szabadsággal, a munkaegészségüggyel és a biztonsággal kapcsolatos valamennyi kérdést a munkáltató és az út. együttes döntési hatáskörébe utal, és csak a munkáltató részéről történő munkaviszony-megszüntetésnél, valamint a gazdasági kérdéseknél ad csupán véleményezési, állásfoglalási jogot az út.-nak,²⁵ addig az új magyar Mt. 264. § (2)-ik bek. c.), d.), e.) és a g.)-től az o.) ig terjedő pontjaiba foglalt véleményezési jogok tekintetében a régi tagállamoknál általában együttdöntési jogkör érvényesül. Emellett a munkáltató részéről történő munkaviszony-megszüntetés esetében ki kell kérni az út. állásfoglalását, sőt Hollandiában az út.-t e kérdésben együttdöntési jogkör illeti meg. A magyar munkajogban viszont e kérdést a munkáltató maga jogosult eldönteni.

Az új magyar Mt. 262. §-a emellett még ellentmondásos is. Annak ellenére, hogy a (2). bekezdés kimondja a munkáltatónak az út. irányában fennálló tájékoztatási kötelezettségét a cég gazdasági helyzetét érintő alapvető kérdésekre kiterjedő jelleggel, amit félévente hivatalból, ezen kívül pedig az út. kérésére bármikor köteles megtenni, az Mt. 234. §-ára hivatkozva – mint már erre utalás történt – sorozatosan elutasíthatja.

Mindezt figyelembe véve, helyes volna, ha egyelőre üzemi megállapodásokkal az út. jogköre, mindenekelőtt az együttdöntési jogkör kiszélesedne. A 267. § (6). bekezdése ui. csak a 262–265. §-okba foglaltak korlátozását tiltja, szélesítését viszont nem.

A közalkalmazotti tanács

A nyugat-európai államok többségében, sőt, a germán jogrendszerhez tartozó valamennyi ország közzszolgálati jogában az üzemi tanácsnak megfelelő közintézményi tanács működik minden közintézménynél, függetlenül attól, hogy hatósági jogkörrel felruházott közintézményről vagy pedig nem ilyen jellegűről van szó. Mint már arról szó esett, hogy a nyugat-európai államokban, de hasonlóan a legtöbb közép-európai államban a kinevezett köztisztviselők állnak pragmatizált státuszbiztonságot jelentő közzszolgálati jogviszonyban, míg a főként a germán jogrendszerhez tartozó államokban az alacso-

nyabb, nem ügyintézői, hanem csak ügykezelői és fizikai kisegítő munkát közületi munkaviszonyban álló munkavállalók nem kinevezés, hanem munkaszerződés alapján végzik, az intézményi tanácsba titkos szavazással mind a köztisztviselők, mind a munkaszerződéssel dolgozó közalkalmazottak két urnába helyezve a saját képviselőiket, küldötteiket szavazzák meg. Ennek megfelelően az unikális rendszerű közintézményi tanácsokban az unikális üzemi tanácsokhoz hasonlóan, ahol a munkások és az alkalmazottak paritásos képvisellel rendelkeznek, ugyanígy paritásos képvisellel rendelkeznek a közintézményi tanácsban a köztisztviselők és a közületi munkaviszonyban dolgozó munkatársak. Ugyanez a helyzet a duális rendszerű közintézményi tanácsoknál a beosztott köztisztviselők és a közületi munkaszerződéssel dolgozók esetében, ahol az egyik oldalra titkos szavazással ők kerülnek be az intézményi tanácsba, míg a másik oldalon az intézmény által delegált vezető köztisztviselők foglalnak helyet. A közintézményi tanács participációs jogosítványrendszere aszerint alakul, hogy milyen a jogosítványrendszere az ottani kollektív munkajog keretében működő üzemi tanácsnak.²⁶

Magyarországon – mint már jeleztük – a közszolgálatot két különálló törvény rendezi. A közalkalmazottak jogállásáról szóló, a legutóbb 2011-ben jelentősen módosított 1992: XXXIII. tv. (Kjt.) a nem hatósági jellegű közintézmények valamennyi munkavállalójának jogviszonyát rendezi közalkalmazotti státuszban, amely valamennyi munkakörre nézve, szellemi és fizikai munkakörre egyaránt, kinevezéssel jön létre. A magyar jogban a közalkalmazotti tanácsot a Kjt. 14–19. §-ai szabályozzák. A választás értelem szerűen itt is titkos a kialakult gyakorlat értelmében, bár erről a Kjt. tartalmaz előírást. Ugyanígy nem szól a Kjt. arról sem, hogy a közalkalmazotti tanácsba a küldötteket az egyes munkaköri és szakmai csoportok szerint paritásos képvisellel biztosított módon kell jelölni és megválasztani, a gyakorlat azonban mégis ezt teszi. A magyar közalkalmazotti tanácsnak az intézmény irányításával összefüggésben semmilyen részvételi (participációs) joga nincs, csak információ iránti joga van. Ezt a 16. § biztosítja annak előírásával, hogy az intézmény vezetése legalább fél évente köteles tájékoztatni a közalkalmazotti tanácsot, de csak a rész munkaidős és a határidős és a határozott időre szóló foglalkoztatás alakulásáról. Ebből látható, hogy a közalkalmazotti tanácsnak még olyan szűk együtdöntési jogosultsága sincs, mint az üzemi tanácsnak. Figyelembe véve azt, hogy a nyugat-európai államokban a közintézményi tanácsot ugyanolyan jogosultságok illetik meg, mint amiket a hazai jogi rendezés az üzemi tanácsnak biztosít, helyesnek látszana ezért, ha ez a normarendezési gyakorlat követésre találna Magyarországon is. Ennek figyelembe vételével „de lege ferenda” indokolt lenne, hogy a hazai közalkalmazotti tanácsot az üzemi tanács jelenlegi jogosítványain túlmenően mindazok a jogosítványok megillessék, amelyeket az üzemi tanács esetében bővítési javaslatként felvettem.

Áttérve a közszolgálati köztisztviselők jogi helyzetét rendező Kttv.-re (2011: CXCV. tv.), e törvény nem ismeri a közalkalmazotti tanács mintájára felépíthető köztisztviselői tanácsot, holott indokolt lenne a közalkalmazotti tanácshoz hasonlóan kialakítani a köztisztviselői szférában is, biztosítva a részükre „per analogiam” mindazokat a jogosítványokat, mint amiket az üzemi tanács jogosítványainak bővítése és azoknak a közalkalmazotti tanácsra történő átvitelére felvettem. E tanács hatáskörébe lehetne helyezni a köztisztviselői etikai vétségek megítélését is, amit a korábbi Ktv. (1992: XXIII. tv.) ismert, de amit még e törvénynek egy későbbi módosítása eltörölt. Ha az itteni javaslatnak megfelelően létrejönne a köztisztviselői tanács, abban az esetben annak összetételénél paritásos képvisellet kellene biztosítani mind az első (főiskolai végzettségű köztisztviselők) besorolási, mind a második (középfiskolai végzettségű köztisztviselők), mind pedig a harmadik (ügykezelők) besorolási osztály számára.

III.

(A munkaügyi érdekképviselői szervezetek)

A gazdasági munka világában

Az új Mt. XXI. fejezete a korábbi Mt.-hez hasonlóan csak a szakszervezetet – mint érdekképviselői szervezetet –, valamint annak jogait és kötelezettségeit szabályozza, a munkáltatói szövetségeket viszont nem. Ez annyiban lehet problematikus, hogy míg a szakszervezeti jogok és kötelezettségek tényleges meghatározásra kerülnek, és így a munkáltatói szövetségek számára köztudottá válik a szakszervezetek és szövetségeik mozgás- és játéktere, addig a munkáltatói szövetségeknél ilyen behatárolás nincsen. Ennélfogva korlátlanabb a munkáltatói érdekképviselői szervezeteknél a jogi lehetőségekkel való élés terjedelme. Ez viszont az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség törvényileg meghatározott elvét sérti (2003: XXV. tv.). Míg ui. az Mt. a szakszervezeti hovatartozás, valamint a kivüállás tekintetében a megkülönböztetés tilalmát kimondja, hasonló tilalmi rendelkezést a munkáltatói szövetségekre nézve nem tartalmaz. Ami pedig munkáltatói érdekeket is sérthet.

A szakszervezet fogalmát a 270. § akként határozza meg, hogy minden olyan szervezet, amelynek „elsődleges” célja a munkavállalói érdekek védelme, ilyenek minősül. Az „elsődleges” szó kiszélesíti a célhoz kötöttséget, ami a relatív jogképesség kitágításával járhat. Ennélfogva a szakszervezet minden olyan tevékenységet kifejezhet, amit bármely egyesület, vagy akár a pártok is. Ez viszont aligha áll összhangban a kollektív munkaügyi védelem Európa-jogi felfogásával. Szakszervezetnek tekinti továbbá ez a szakasz a munkáltatónál működő nem önálló szakszervezeti egységet, valamint a szakszervezeti tisztséget betöltő személyt is. A szakszervezetek és a szövetségeik a munkáltatókkal szembeni védelme érdekében a 271. § kimondja, hogy a munkáltató nem követelheti, hogy a munkavállaló szakszervezeti hovatartozásáról nyilatkozzon és munkavállaló alkalmazását vagy jogviszonyának a megszüntetését nem teheti attól függővé, hogy szakszervezethez, és ha igen, akkor melyikhez tartozik. Ezen az alapon tilos megkülönböztetést tenni a munkavállalók között a bánásmód és juttatások tekintetében is. Mindezt igen helyes volt rögzíteni, mivel a gyakorlatban, főleg a multinacionális vállalatoknál éppen az ellenkezője, a szakszervezeti szerveződés megtiltása, valamint a szakszervezeti tagok és tisztségviselők munkaviszonyának körmönfont indokokkal történő megszüntetése, kilépésre kényszerítése érvényesül.

A 272. § 9 pontban fogalmazza meg a szakszervezetek jogait. A jogok megfogalmazása nagyjában megegyezik a korábbi Mt.-ben szerepeltekkel, amely azonban tartalmazta a kollektív szerződés-kötési jogosultságot és az olyan munkáltató területére történő belépési jogot, ahol a szakszervezetnek munkaviszonyban álló tagja van. A kollektív szerződés-kötési (ksz.) jogosultságot az új Mt. a kollektív szerződésekről szóló XXII. fejezetben rendezi, míg a munkáltató területére történő belépési jogot a 275. §-tól elkülönítve a 272. §-ba foglalt jogosultságoktól. A korábbi Mt.-nek a jogosultságok együttes rendezése a jelenlegihez viszonyítva szerencsésebb volt. A munkáltató területére történő belépési jogosultság új megfogalmazásával összefüggésben megjegyzésre kívánkozik még, hogy elmaradt a korábbi előzetes bejelentési kötelezettség, Ez annyiban jó, hogy egy hirtelen megjelenés mellett a munkáltatónak nincs ideje és lehetősége kozmetikázni és eltusolni olyan tényeket és körülményeket, amelyekkel a munkavállalók jogos érdekeit megsértik. Ezzel egyúttal a munkaügyi ellenőrzés is eredményesebbé válhat. Előzetes bejelentési kötelezettség ezért álláspontom szerint csak akkor áll fenn, ha ebben a szakszervezettel meg tud állapodni. Értelemszerűen kétoldalú megállapodás szükséges a szakszervezeti tagdíj levonásához és a szakszervezet részére történő átutaláshoz

is, amelyért a munkáltató díjazást nem igényelhet. A francia Code du travail kimondja, hogyha a munkáltató a nála képvisellel rendelkező egyik szakszervezetnek levonja és átutalja a tagdíjakat, nem tagadhatja meg a nála képvisellel rendelkező többi szakszervezettől sem. Ezt azonban külön kimondani szükségtelen, mivel ez következik a 271. §-nak előbb már bemutatott előírásából.²⁷

A 273. § a korábbi Mt.-hez viszonyítva jóval szűkebbre vette a választott és a szakszervezet által önállóan minősített telephelyen dolgozó szakszervezeti tagok ügyeinek intézésére megbízott tisztségviselők munkahelyi státuszvédelmét. A védelem ui. a tisztségviselőt és a nagyobb létszámú alkalmazottakkal dolgozó önálló telephelyen működő több szakszervezeti megbízott közül csak egyet illet meg a tisztség/megbízás betöltésének idejére, valamint azt követően nem egy év, hanem csak 6 havi időtartamra, de csak akkor, ha szakszervezeti tisztségét/megbízását legalább 12 hónapon át betöltötte. A védelmi időszaknak eme leszűkítése mellett a szakszervezeti tisztségviselő/megbízott egzisztenciális védelme annyira gyenge, hogy nem mer hatékonyan fellépni a munkáltatói önkényeskedésekkel szemben, ami ugyancsak igen gyakori, főleg a multiknál.²⁸

A munkáltatói intézkedésekkel szembeni szakszervezeti vétó lehetőségét és a vele kapcsolatos eljárást, ide értve a 8 napon belüli indokkal ellátott kifogásemelést a 173. § (5). bekezdése tartalmazza. E szakaszból azonban kimaradt a kifogásolt intézkedés a korábbi Mt.-ben előírt végrehajtásának az egy hétig tartó tárgyalások idejére történő átmeneti felfüggesztése. Ez a megszorítás szintén csak a munkáltatók érdekeit védi a munkavállalókkal szemben. Az intézkedés átmeneti felfüggesztése ui. a cég gazdasági érdekeit nem szokta befolyásolni, mert a termelésre és a kereskedelmi tevékenységre nem hat ki, az ebből eredő feszültség azonban igen.

A szakszervezeti tisztségviselőt a munkahelyen megillető munkaidő-kedvezményt a 274. § a korábbi Mt.-hez képest szintén szűkítette, mivel az egy évre szóló összes munkaidő-kedvezmény mindössze 2 szakszervezeti tag után havi egy óra, és azt a szakszervezet által megjelölt munkavállaló veheti igénybe, időpontját rendkívül indokolt eset kivételével 5 nappal korábban kell bejelenteni. A munkaidő-kedvezmény korábban pénzben megváltható volt, amelyet szakszervezeti célokra kellett felhasználni. Az új Mt. ezt a lehetőséget elvonta (4. bek.). Figyelmet érdemel még az 5. bekezdés új megfogalmazása is, mely szerint nemcsak munkaidő-kedvezmény idejére jár távolléti díj, hanem a konzultáció tartamára is. Konzultációnak minősül álláspontom szerint a munkaküzdelem (sztrájk és kizárás) ideje alatt folytatott tárgyalás is. Ennélfogva érvényét kell veszítse az a korábbi gyakorlat, mely szerint a szakszervezet részéről kiküldött tárgyalódelegációnak a tárgyalások időtartamára nem jár ellátás, vagyis távolléti díj. Hogy ezzel ne lehessen visszaélni és a tárgyalásokkal az időt húzni, indokolt lenne, ha a bírói gyakorlat a távolléti díjjal díjazott tárgyalási időtartamot 7 munkanapban állapítaná meg.

A szakszervezetek részéről az itt tárgyalt jogok gyakorlásának két alapvető feltétele van. Az egyik a reprezentativitás, ami azt jelenti, hogy egy munkahelyen vagy egy adott ágazatban, valamint területen a munkavállalók legalább 10%-a tagsági jogviszonnyal hozzá tartozzon. A másik pedig a koalíció-, illetve a tarifaképesség. Ez a nyugat-európai államokban annyit jelent, hogy az adott érdekvédelmi szervezet ne függjön az ellenérdekű féltől, harmadik hatalomtól, valamint az államtól.²⁹ A magyar Mt. korábbi előírással egyezően most is csak az ellenérdekű féltől való függetlenséget kívánja meg. Ebből sok visszás helyzet alakult már ki, mivel pártlistán szakszervezeti és munkáltató szövetségi vezetők egyaránt bekerültek a parlamentbe, és ha a pártjuk a tagszerveze-

tük érdekeivel ellentétes szavazást kívánt meg, azt teljesíteniük kellett. Ezt a problémát azonban az országgyűlési választásokról szóló új törvény megoldotta, mivel eltörölte a pártlistás szavazást.

A közszolgálatban

A Kjt. és a Kttv. egyaránt szól a szakszervezetekről. A szakszervezetek mind a közalkalmazottak, mind pedig a köztisztviselők körében is jogosultak érdekvédelmi tevékenységet kifejezni, bár bizonyos fokig korlátozottabb jelleggel, mint amilyen érdekvédelmi tevékenységet kifejezhetnek a gazdasági munka világában. Ennek ellenére a közszolgálatban működő szakszervezetek a tapasztalatok szerint Magyarországon sokkal hatékonyabb és eredményesebb érdekvédelmi tevékenységet tudnak kifejezni, mint azok, amelyek a gazdasági munka világában működnek. Ennek kettős oka van. Az egyik ok, hogy a munkavállalók félnek a szakszervezetbe történő belépéstől, mivel a munkáltatók többsége nem nézi azt jó szemmel. A másik ok pedig az, hogy a gazdasági életben működő szakszervezetek általában gyengébbek, mint azok, amelyek a közszolgálat területén működnek. A szakszervezetek a közszolgálat területén is nagyjából hasonló módon fejtik ki érdekvédelmi tevékenységüket, mint a gazdasági életben, bár kevesebb jogosítványokkal rendelkeznek, ami különösen a köztisztviselői szférára vonatkozik. A Kjt. 6. §-a értelmében ágazati szinten a tárcavezető, valamint az önkormányzatoknál az önkormányzat a döntéshozatal előtt köteles a megfelelő közalkalmazotti szakszervezetekkel egyeztetést lefolytatni és figyelembe venni a szakszervezeti javaslatokat a foglalkoztatást és az illetményeket érintő döntések előtt. A szakszervezeteknek e kérdésekben véleményezési joguk van. Ugyanez vonatkozik a közalkalmazottak nagyobb csoportját érintő intézkedési tervezetek esetében is. A szakszervezetek részéről fennálló egyet nem értés esetén azonban nem áll fenn a határozattervezet meghozatalát érintő átmeneti felfüggesztés és esetleges döntőbírótság elé való utalás, ami most már az új Mt. esetében sincsen meg. A köztisztviselői szférában a szakszervezetet az itt említett kérdésekben csak javaslattevői jog illeti meg és csak félvényként köteles a foglalkoztató szerv információt adni a köztisztviselőket érintő szociális és foglalkoztatási kérdésekről. Mindezt figyelembe véve az lenne a helyes, ha ugyanazok a jogosultságok illelnék meg a közalkalmazotti és a köztisztviselői szférában működő szakszervezeteket is, mint amelyekkel a szakszervezetek a gazdasági munka világában rendelkeznek. Ugyanakkor azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az új Mt. a munkáltatóknak kedvezve a korábbi Mt.-ben megállapított szakszervezeti jogosítványokat jelentősen szűkítette. Ezért az eredetileg megállapított szakszervezeti jogosítványokat, amelyek összhangban voltak a nyugat-európai szakszervezeti jogosítványokkal, indokolt lenne visszaállítani.³⁰

Ami a közszolgálatban működő szakszervezetek érdekvédelmi tevékenységgel összefüggő részvételi jogosultságát, vagyis a reprezentativitási feltételeket illeti, sokkal egyszerűbb, mint amit az Mt. előír a gazdasági munkaügyi kapcsolatokra vonatkozóan. Ennek részletes szabályait a közszolgálati érdekegyeztetéssel összefüggésben tárgyalom a két intézmény szoros kapcsolódása miatt.

IV.

(A kollektív munkajogi és közszolgálati érdekegyeztetési tárgyalások rendszerének új szabályai) *A gazdasági munkajogban*

A 2009-ben az országos érdekegyeztetésről elfogadott LXXII. tv. tripartit (háromoldalú), az ágazati és a területi érdekegyeztetésről elfogadott LXXIII. tv. pedig bipartit (kétoldalú) jelleggel rendezte az érdekegyeztetést egy közel két évtizede tartott óriási joghézagot megszüntetve.

A 2009: LXXII. tv. szerint az Országos Érdekegyeztetési Tanácsba (OÉT) szakszervezeti oldalról az kerülhetett be, amely 4 nemzetgazdasági ágazatban, valamint 12 alágazatban tevékenykedő tagszervezettel, illetve területi vagy megyei szervezetekkel

rendelkezik. Tagszervezeteitől pedig megkövetelte, hogy legalább 150 munkáltatónál munkahelyi szervezettel rendelkezzenek. A munkáltatói szövetségek részére e törvény pedig azt írta elő, hogy legalább 2 nemzetgazdasági ágazatban és 6 alágazatban tagszervezettel, tagszervezetei pedig 3 régióban vagy 10 megyében területi szervezettel rendelkezzen. Ezenkívül tagszervezeteinek tagságát legalább ezer olyan vállalkozás alkossa, amely minimum 100 főt foglalkoztat. Végezetül mind a két oldalon feltételként szerepelt a megfelelő európai szövetségi tagság.

Ez a megoldás lényegében a holland Nemzeti Gazdasági és Szociális Tanács reprezentatív kritériumrendszerének az átvétele, csak igen bürokratikus és túlkomplikált jelleggel.³¹ Sokkal helyesebb lett volna a szintén holland/belga megoldásból kiindult bolgár megoldás átvétele, ahol az Országos Munkaügyi Tanácsba bekerülés feltétele szakszervezeti szövetségi részről 50 ezres tagsággal való rendelkezés és hogy az adott ágazatot egyedül vagy más szakszervezettel 51%-os arányban képviselje. Munkáltatói szövetségi részről pedig feltétel az 500 taggal való rendelkezés és a szakszervezeti szövetséghez hasonlóan az adott ágazat 51%-os lefedése.³²

A 2010. áprilisi országgyűlési választásokat követően hatalomra került Fidesz–KDNP-kormány javaslatára az Országgyűlés a 2011: XCIII. tv.-nyel hatályon kívül helyezte a 2009: LXXII. tv.-t és az Országos Érdekegyeztetési Tanács (OÉT) helyett megalkotta a Nemzeti és Gazdasági Tanácsot (NGTT), amelyben a korábbi szakszervezeti és munkáltatói szövetségi, valamint a munkaügyekért felelős minisztériumi oldalon túlmenően bekerültek az egyházak, a nemzeti önkormányzatok és a különböző gazdasági, lakossági, fogyasztói és környezetvédelmi érdekképviselői szervezetek. Ezzel az NGTT elvesztette munkaügyi érdekképviselői jellegét, ráadásul csak konzultatív, tájékoztató és javaslattevő testületté alakult át, ahol országos jellegű kollektív szerződéskötésre nincsen mód. Ezzel a kormány a minimálbér meghatározását, valamint a munkával és a szociális ügyekkel kapcsolatos jogszabályok meghozatalát saját hatáskörében egyedül vált jogosulttá rendezni.

Az NGTT ennél fogva egy igen nagyra duzzadt konzultációs testületté vált, amely éppen a túlságosan nagy mérete és igen széles területet átfogó jellege miatt egy hatékonytalan intézmény a jelenlegi formájában. Ugyanakkor a benne való részvételi jogosultság diszkriminatív jellegű, mivel a munkáltatói szövetségek részvételi jogosultsága azokhoz a már bírált reprezentativitási feltételekhez van kötve, amelyeket a hatályon kívül helyezett 2009: LXXII. tv. alkotott meg. E túlkombinált bürokratikus feltételrendszert a 2011: XCIII. tv. változatlanul átvette, ugyanakkor az NGTT-ben részvételi jogosultsággal rendelkező többi érdekvédelmi szervezetnél ilyen reprezentatív feltételek előírva nincsenek. Megítélésem szerint az OÉT-ot Nemzeti Munkaügyi Tanácsként vissza kellene állítani azzal, hogy abban állami részvétellel tripartit döntés is hozható, valamint háromoldalú ksz. is köthető. Ez megfelelné az Európai Törvényszék gyakorlatának is, amelynek állásfoglalása szerint irányelv ilyen módon is implementálható. Ezzel együtt – miként ez a legtöbb nyugat-európai országban fennáll – a központi munkaügyi hivatal az országos foglalkoztatáspolitikai tanács, míg az egyes megyei hivatalokat pedig szintén a hasonló megyei foglalkoztatásügyi tanácsok irányítása alá kellene visszaállítani, ahol az állam, ill. a szakminisztérium/szakállamtitkárság a szakszervezeti és a munkáltatói szövetség képviselőjével együtt gyakorolná az irányítást és határozná meg a hivatal működésének a stratégiáját. Addig is azonban, amíg erre sor nem kerül, ki lehetne alakítani egy olyan gyakorlatot, hogy az NGTT keretein belül a munkaügyi szociális partnerek a munkaügyekért felelős miniszterrel/államtitkárral együtt a maguk körében döntést hozhassanak és országos ágazatközi ksz.-t is köthessenek. Ezzel együtt meglenne a lehetőség az első Fidesz-

kormányzat idején megalkotott ama megoldáshoz, ahol az akkor megalakult Nemzeti Gazdasági Tanács mellett a Nemzeti Munkaügyi Tanács is párhuzamosan működött és ahol a Nemzeti Gazdasági Tanácsban a Nemzeti Munkaügyi Tanács két koalíciós oldalának is hivatalból képviselője volt. Ezt a rendszert kellene visszaállítani, amely hasonlított a holland Nemzeti Gazdasági és Szociális Tanács struktúrájához.

Áttérve az ágazati és a területi érdekegyeztetésre, itt változatlanul hatályban maradt a 2009: LXXIII. tv. E törvény kimondja, hogy az ágazati párbeszéd bipartit (kétoldalú) intézmény, amelyben az állam nem vesz részt, csak a szakszervezetek és a munkáltatói érdekvédelmi szervezetek, amelyek ágazati, alágazati és szakágazati párbeszédbizottságokat alkotnak. Elvileg területi párbeszédbizottságok is létesíthetők, ilyenek megalakítása azonban eddig még nem történt. Kimondja e törvény, hogy a párbeszédbizottság (pb.) jogi személy. A tv. az ágazati pb.-ban való részvételt szintén reprezentativitási feltételekhez köti, amelyeket szintén vagy egyénileg vagy konföderációba lépve kell teljesíteni.

Szakszervezeti részről három alternatív feltételt ír elő a tv.: 1.) Az adott ágazatban legalább 10 olyan munkáltatónál legyen képviselője, ahol a munkavállalók 10%-a nála tagsági viszonyban áll; 2.) legalább 3 olyan munkáltatónál képviselője legyen, ahol a tagjainak a létszáma a munkavállalók 10%-át eléri; vagy 3.) ha csak egy vállalatnál van képviselője, ott a tagjainak a létszáma elérje a munkavállalói létszám több mint 50%-át. Munkáltatói oldalról két feltételt ír elő ugyancsak alternatív módon a tv. Az egyik, hogy a munkáltatói szövetségnek legalább 40 munkáltató tagja legyen, vagy pedig, hogy olyan vállalat legyen a tagja, amely az adott ágazatban a munkavállalók több mint 50%-át tömöríti. E reprezentativitási feltételrendszer alapvetően jó.

Az ágazati, alágazati és szakágazati párbeszédbizottságok már nemcsak tanácskozási és véleménynyilvánítási jogkörrel rendelkeznek, hanem döntési és megállapodáskötési jogkörrel is. Éppen ezért helyes lenne, ha az ágazati párbeszéd nemcsak bipartit jelleggel, hanem állami részvétellel tripartit módon is folyhatna. Ugyanis ez esetben egy egész országos ágazatra kiterjedő háromoldalú döntéssel vagy ksz.-sel a már említett európai bírósági (EC) gyakorlat alapján implementálható lenne nemcsak általános, hanem ágazati jellegű irányelv is.

A közszolgálati jogban

A közszolgálati joganyagban mind a közalkalmazottak, mind pedig a köztisztviselők jogi helyzetének a 2011. évi átfogó módosítása előtt a közalkalmazotti és a köztisztviselői szférát egyaránt érintve átfogó országos és területi érdekegyeztetési rendszer volt hatályban, amit a Kjt. és a Ktv. egymással „összekapcsolódó” módon rendezett. A közszolgálatnak mind a két területét átfogta a Kjt. II. részének (Munkaügyi kapcsolatok) első alcímében (Országos ágazati és területi érdekegyeztetés) a 4.-től a 6/B-ig terjedő szakaszai, valamint a Ktv.-nek a 65., a 65/A–C., és a 66. §-ai. Ennek megfelelően mind a közalkalmazotti, mind a köztisztviselői szférát átfogta az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács (OKÉT), ahol a kormány az országos szakszervezeti szövetségek és az országos önkormányzati érdekképviselői szervezetek (városok, megyei jogú városok szövetségei) képviselőivel egyeztet. A szakszervezeti szövetségek képviselőit a szakszervezeti konföderációk látták és látják ma is el. Országos szakszervezeti konföderáción ágazati szakszervezeteket, illetve ágazati szakszervezeti szövetségeket tömörítő, legalább három különböző ágazatot képviselő munkavállalói érdekképviselői szervezetet kell érteni.

Az OKÉT 2011 előtt a közalkalmazotti szférát érintően átfogta és ma is átfogja a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsát (KOMT), a köztisztviselői szférát érintően pedig 2011-ig, vagyis az új Ktv. hatályba lépéséig a Köztisztviselők Országos Érdekegyeztető

Tanácsát, amely két további országos érdekegyeztetési tanácsra, a Kormányzati Tisztviselők Országos Érdekegyeztetési Tanácsára, valamint az Önkormányzati Tisztviselők Országos Érdekegyeztetési Tanácsára tagolódtott, alulról választott küldötteknek a felfelé küldésével. A 2011-ben hatályba lépett Kttv. erősen centralizációs irányzata a köztisztviselői érdekegyeztetésnek ezt a rendszerét hatályon kívül helyezte. A 198. § a központi érdekegyeztetés lefolytatására létrehozta a Közzszolgálati Érdekegyeztetési Fórumot (KÉF), amely átfogja a központi állami szerveknél és az önkormányzatoknál dolgozó köztisztviselői országos érdekegyeztetést. Az érdekegyeztetés helyi területe pedig a munkahelyi kormányzati érdekegyeztetés lett, amelyet a Kttv. 200-tól 202-ig terjedő szakaszai szabályoznak, kimondva azt, hogy a köztisztviselőkkel az egyes intézményeken belül az intézményvezető egyeztet.

Ennélfogva az érdekegyeztetés eredeti rendszere csak a közalkalmazotti szférában maradt meg, ahol a KOMT tovább tagolódik ágazati (egészségügyi, közoktatási, felsőoktatási stb.) és területi (megyei) érdekegyeztető tanácsokra. E tanácsokban az ágazati miniszter, illetve államtitkárság, önkormányzati szinten pedig a megyei, illetve a települési önkormányzat egyeztet az ott dolgozó közalkalmazottak reprezentatív szakmai érdekképviselői és szakszervezeti szerveivel. Reprezentatívnak mind a KOMT, mind pedig az ágazati, alágazati, szakágazati és területi érdekegyeztetési tanácsok esetében azok minősülnek, amelyek az adott szinten a foglalkoztatottak létszámának 10%-át tagként bírják, vagy amelyek a munkáltatók legalább 20%-ában minimum egy ágazatot érintve reprezentatívak (10%). Országos szinten azt a szakszervezeti szövetséget kell reprezentatívnak tekinteni, amelynek legalább három ágazati szakszervezet a tagja és tagszervezetei a közalkalmazottak legalább 5%-át képviselik.

A közzszolgálati érdekegyeztetésnek ez a reprezentativitási előírásrendszere jó. Ilyen érvényesült korábban a köztisztviselői érdekegyeztetés esetében is, amelyet indokolt lenne a közalkalmazotti érdekegyeztetés itt bemutatott előírásai alapján visszaállítani, ismét „visszakapcsolva” az OKÉT-hoz. Ugyanakkor az OKÉT-tel szintén helyes lenne visszakapcsolni az általam szintén a korábbi formájában visszaállítani javasolt Nemzeti Munkaügyi Tanácshoz, amelynek háromoldalú érdekegyeztetési rendszerét bár 2011-ben formálisan megszüntette az országgyűlés, informálisan azonban a kormány a múlt évtől kezdve helyesen visszaállította. Ez egyértelműen megmutatkozott az ez évi bértárgyalások során.

IV.

(A kollektív [tarifa-] szerződés)

A gazdasági munkajogban

Az új Mt. a kollektív szerződés fogalmával jogdogmatikai jelleggel a gyakorlatra orientálás miatt érthetően nem foglalkozik. Nem tér ki még látenszen sem olyan kérdésekre, mint ami a német munkajogban releváns és ami a magyar, valamint az osztrák, valamint a frankofon-latin terminológia szerinti ksz.-en nem a szakszervezetek és a munkáltató vagy a szövetségei között szerződést érti, hanem azt az átfogó szerződésfogalmat, ami a mi kollektív szerződésünknek megfelelő tarifaszervezet és az üzemi megállapodást fogja át. Ugyanakkor a 276. §-ból, amely a ksz.-kötésre jogosult érdekképviselői szervezetet sorolja fel, kitűnik, hogy kétféle ksz. létezik, melyek közül az egyik a vállalati, vagyis a firma ksz., míg a másik az érdekképviselői szervezetek között megkötésre kerülő és vállalati kereteket meghaladó „interorganizációs” ksz. Ez utóbbi a III. fejezetben foglaltak szerint

Magyarországon országos és területi ágazati, valamint ágazatközi területi lehet, országos ágazatközi és tripartit jellegű volt, azonban ez idő szerint az előző fejezetben leírtak következtében ma már csak bipartit lehet.

Ami a vállalati ksz. megkötését illeti, munkavállalói és részben munkáltatói oldalt is nézve, az új Mt.-ben van egy negatív és egy pozitív előírás. A negatív az, hogy ksz.-t a munkáltatóval az a szakszervezet is köthet, amely a 10%-os reprezentativitással a vállalati dolgozók körében rendelkezik (276. § 2. bek. b. pont). Ha viszont nincsen meg a több mint 50%-os tagsága vagy egyedül vagy konföderációba lépve egy másikkal, fennáll a veszélye annak, hogy olyan munkavállalókra is kiterjed a ksz., akik annak tartalmával nem értenek egyet. Ezért vissza kellene de lege ferenda állítani azt a korábbi szabályt (régí Mt. 33. §), mely szerint a szakszervezet egyedül vagy konföderációba lépve csak akkor jogosult a vállalaton belül ksz.-t kötni, ha a vállalaton belül 50%-os reprezentativitással rendelkezik. Ha pedig ez nem áll fenn, akkor a ksz. csak akkor lesz hatályos, ha azt a munkavállalók többségi szavazás mellett jóváhagyják. Addig, ameddig ez az előírás nem kerül vissza az Mt.-be, a bírói gyakorlatnak kellene ezt a megoldást követni, érvénytelennek nyilvánítva az itt említett követelménynek nem megfelelő ksz.-t. Egy ilyen ítélkezési gyakorlat kialakítása azért is fontos lenne, mert a munkáltatónál az új Mt. 276. § (84). bek.-e szerint is csak egy ksz. köthető. Ezzel kapcsolatosan azonban felvetődik az, hogy mások a műszakban (termelésben) dolgozó munkások és mások az irodában munkát végző alkalmazottak érdekei. Ezért érdemes lenne átvinni a nyugat-európai államok többségének ama gyakorlatát, amely az ugyancsak az egy ksz. elvén állva lehetővé teszi, hogy egy ksz. a munkásokra és egy pedig az alkalmazottakra vonatkozzon.

Az új Mt. 276. §-ának (3). bek.-ének lehetséges a munkavállalókra nézve egy kedvező magyarázata. E szakasz ui. a korábbi Mt.-hez hasonlóan kimondja, hogy ha vállalaton több szakszervezetnek van képvisellete, akkor azok együttesen köthetnek ksz.-t. Ez az a szabály, amit jó lett volna tovább részletezni, hogy ilyenkor milyen vállalati reprezentatív lefedettség szükséges. Erre irányult az előbbi lex ferenda javaslatom. Visszatérve azonban a kiinduláshoz, az egy helyes magyarázat, hogy az olyan szakszervezeti szövetség is részt vehessen a vállalati (firma) ksz. megkötésében, amelynek szakszervezete a vállalaton reprezentatív, a már kifejtettek szerint azonban nem 10%, hanem több mint 50%-ban. Az ellenkező megoldás ui. antidemokratikus és veszélyes is lenne. Lehetőség nyílna ui. arra, hogy a vállalati vezetés és a szakszervezeti szövetség között létrejövő olyan megállapodást erőltetnének rá a többségre, amelyet az nem akar, sőt ellene van.

A 276. § (6). bekezdése a korábbi Mt.-vel és a német Tarifatörvénnyel egyezően helytállóan mondja ki, hogy a ksz.-kötésre irányuló ajánlat – bármely fél részéről is érkezik az – nem utasítható vissza. Ugyanezen szakasz (7). bekezdéséből pedig kiviláglik, hogy a német joghoz hasonlóan nálunk is lehetséges a tarifátársaság. Ez kikövetkeztethető a (7). bekezdés által biztosított lehetőségéből, miszerint, ha egy szakszervezet a ksz. megkötését követően felel meg a reprezentativitási feltételeknek, a már megkötött ksz. módosítását kezdeményezheti és az ezzel kapcsolatos tárgyalásokon javaslattevői joggal már részt vehet. A ksz.-t már megkötött felek azonban a módosításhoz nem kötelesek az ilyen szakszervezet kívánságára hozzájárulni. Ez következik a tarifális kötöttség (Tarifgebundenheit) elvéből. E lehetőség megnyitása azonban a kodifikátor részéről jó ötlet volt.

A 277. § (1). és (2). bekezdésének értelmében a ksz. az individuális (Mt. II. rész) és kollektív Mt. (III. rész) munkajoghoz tartozó bármely kérdést rendezhet és ennek során a

„Günstigkeitsprinzip”, azaz a kedvezőbb hatás elve szerint eltérhet az Mt. rendelkezéseitől. A kedvezőbb hatás elvéből fakad, hogy az alacsonyabb ksz. nem lehet kedvezőtlenebb a magasabbnál, csak kedvezőbb, a munkavállalók számára. Ezzel függ össze az is, hogy a munkáltatói jogutódlásnál csak akkor nem marad egy évig érvényben a jogelőddel kötött ksz., ha a jogutódé kedvezőbb a munkavállalók részére. Ha kedvezőbb, akkor a jogutódé lép a jogelőd által kötött ksz. helyébe. Hogy a kettő közül melyik a kedvezőbb, azt az egymással összefüggő rendelkezések összehasonlításával kell összességében elbírálni, ami azt jelenti, hogy nem lehet a kedvezőbb pontokat kiválogatva egy új ksz.-t összeállítani.

A ksz. hatályáról a 115. ponton belül a 279. § hagyományos módon mondja ki, hogy a ksz. arra a munkáltatóra és annak a munkáltató szövetségnek a tagjaira terjed ki, akiknek a meghatalmazása alapján azt megkötötte. Ez az előírás nem problematikus, mivel a tarifaképesség fennállása egyértelmű. Nem ilyen problémamentes azonban a munkavállalókra vonatkozó hatály, amiről már többször is szó esett. Az ugyanis, hogy mind ágazati, mind vállalati ksz.-t a szakszervezet az új Mt. szerint már 10%-os reprezentativitással megköthet, ha rajta kívül az adott ágazatban vagy vállalatnál (cégnél) nincsen képvisellete más szakszervezetnek, diktátum lehet a szakszervezeteken kívül álló munkavállalókra, ha azok többségben vannak. Ezért elfogadható, hogy az ágazati párbeszéd bizottságban és a vállalati érdekegyeztető tárgyalásokon 10%-os reprezentativitással rendelkező szakszervezet részt vehessen, ksz.-t azonban csak egyedül vagy konföderációban 50%-ot meghaladó reprezentativitás mellett köthessenek csak. A tarifaképességnek megfelelően csak ilyen reprezentativitás mellett képzelhető el. A ksz. hatályáról szóló 115. pontnak komoly hiányossága még az is, hogy a korábbi Mt.-vel ellentétben nem szabályozza a ksz. hatósági kiterjesztésének a lehetőségét. E joghézagot *lex ferenda* szintén pótolni lenne szükséges, mégpedig a korábbi szabályozással egyezően.

A 116. pont két szakaszban (280–281. §) a korábbi Mt.-vel egyezően és elfogadható módon mondja ki, hogy a ksz.-t az első 6 hónapban felmondani nem lehet, azt követően viszont 3 hónapos felmondási határidővel felmondható. Az a szabály is logikus, hogy bármelyik oldalon, ha az összes szerződő fél jogutód nélkül megszűnik, a ksz. is érvényét veszti.

A kollektív szerződés a közszolgálat területén

A nyugat-európai államokban a közszolgálati kollektív szerződés – miként a gazdasági élet vezető alkalmazottainak az érdekeit védő kollektív szerződés is – általánosan elfogadott. Magyarországon, ahogy a gazdasági életben ismeretlen a vezető alkalmazottak érdekeit védő országos és területi ágazati kollektív szerződés, amelyeket az ágazati szakszervezeti szövetségek kötnek meg a megfelelő ágazati munkáltatói szövetségekkel, ugyanúgy ismeretlen a hazai köztisztviselői szférában is. Nálunk ugyanis az 1992. évi Ktv. sem tett említést a köztisztviselők jogait és kötelezettségeit rendező kollektív szerződéskötés lehetőségéről, bár akkor is voltak már a köztisztviselőket különböző csoportok és foglalkozások szerint tömörítő szakszervezetek (mint amilyen pl. a tudományos dolgozók, rendőrök, tűzoltók szakszervezetei), amelyek köthettek volna a hatósági intézmények vezetőivel az ott dolgozó köztisztviselőket érintve kollektív szerződést, vagy a kormány ágazatközi, az ágazati miniszter pedig ágazati jelleggel a saját ágazatához tartozó köztisztviselőket érintve. A közszolgálatnak általában mindkét ágát a tagsági viszony tekintetében átfogó szakszervezetek azonban rendelettel a Ktv. 1992-ben történt hatályba lépése után informális jelleggel meg tudtak állapodni a kormánnyal abban, hogy a kormány a szakszervezetekkel együtt kollektív szerződésben rendezi mindenekelőtt a köztisztviselői illetményeket. Mivel azonban a Ktv. nem szólt a köztisztviselők kollektív szerződéseiről, ezért a szakszervezetek ahhoz ragaszkodtak, hogy az

érdekegyeztetés során megkötött megállapodások tárcaszintű rendeletekben kerüljenek nyilvánosságra. Ezzel szemben a nyugat-európai államokban az országos ágazatközi és ágazati a közhivatalnoki kollektív szerződés kötés bevett gyakorlat a közszolgálat területén, ami megtalálható a területi és a települési önkormányzatoknál is.³³

Mindezt figyelembe véve, indokolt lenne a Kttv.-ben is nemcsak a köztisztviselői érdekegyeztetést, hanem a köztisztviselői kollektív szerződést is rendezni, mégpedig a Kjt.-ben szabályozott kollektív szerződés alapul vételével. Mind a két helyen azonban indokolt lenne a Kjt. 13. §-ába foglalt megszorítást kiiktatni. E megszorítás szerint ugyanis a törvénytől és egyéb jogszabályoktól a közalkalmazotti kollektív szerződés csak akkor térhet el, ha erre a jogszabályok kifejezett felhatalmazást adnak. Itt tehát nem érvényesül a kedvezményezés (Günstigkeitsprinzip) elve, melynek értelmében ha a kollektív szerződésbe foglalt megállapodás kedvezőbb a jogszabálynál vagy a magasabb kollektív szerződésnél, akkor az eltérésre lehetőség van. Az itt bemutatott megszorítással viszont a közalkalmazotti kollektív szerződés értelmét veszti. Jogszabály meghozatalával ugyanis bármikor, akár teljesen elejét lehet venni annak, hogy kollektív szerződés rendezze a közalkalmazottak közszolgálati viszonyát.

V.

(*A kollektív munkaügyi vita*) A kollektív munkaügyi vita a köztisztviselői jogban nem létezik, csak a gazdasági munkajogban és a közalkalmazotti jogban, mely utóbbinál is az Mt. szabályai szerint kell eljárni. A kollektív munkaügyi vitának két csoportja létezik. Az egyik a kollektív munkaügyi jogvita, amelyet „A munkajogi igény érvényesítése” c. fejezet az individuális munkaügyi jogvitával együtt rendez, míg a kollektív munkaügyi érdekvitáról szóló másikat „A kollektív munkaügyi vita” c. XXIII. fejezet szabályozza, mellesleg megjegyezve, hogy ez utóbbi fejezetcím megfogalmazása pontatlan, mivel hiányzik belőle az érdek szó.

Ami a kollektív jogvitákat illeti, az új Mt. 289. §-a is rövid határidővel, „5 napon belül” a munkaügyi bírósághoz benyújtandó és 15 napon belül zárt tárgyaláson elbírálandó eljárást ír elő, amelyen hozott határozattal (ítélettel) szemben szintén „5 napon belül” van helye fellebbezésnek, amelyet a másodfokú bíróságnak „15 napon belül” kell elbírálnia. Magával a konstrukcióval szemben kifogás nem merül fel, csupán a határidők rövidege és pontatlan meghatározása vitatható, már csak amiatt is, mivel a korábbi 8 napos határidők 5 napra történő lerövidítése ellentétes a polgári perrendtartással, ahol a peres és a nem peres alaki jogi jellegű pervezetési határidők egyöntetűen 8 naposak. Mivel kollektív munkajogi vitát a 289. § és a sztrájk törvény szerint nemcsak a szakszervezet és az üt., hanem a munkáltató is indíthat, az 5 napos határidő – még akkor is, ha igazolási kérelemnek helye van – túlságosan rövid. Ezért helyes lenne, ha a bírói gyakorlat az „öt napot” öt munkanapként értékelné, amelybe a vásár-, és ünnepnapok mellett a szombat sem számítana bele. Ugyanezt a megoldást lenne helyes alkalmazni a bíróságok 15 napos elbírálni határidejénél is azzal, hogy a határidő kezdete az elbíráló tanács részére történő kiszignálás és kézhezvétel napja.

Átérve a kollektív munkaügyi érdekvitákra, a 291–293. §-ok rendelkezései szerint a német megoldás átvételével az egymással vitában álló felek (munkáltató és szövetségei, valamint a szakszervezet és szövetségei, továbbá az üzembirtokos és az üt.) a közöttük felmerülő viták feloldására egyeztető bizottságot alakíthatnak. Az egyeztető bizottságba munkáltatói és a munkavállalói érdekképviseleti oldal azonos számban delegál tagokat, míg az elnök személyének függetlennek kell lennie.

Az elnök személyéről a vitatkozó feleknek közösen kell megállapodniuk. Az egyeztetési eljárás során az elnök köteles a két fél által delegált tagokkal folyamatosan konzultálni, akiknek segítségével tudja megfelelő objektivitás mellett kialakítani az álláspontját. Az egyeztetési eljárást annak befejezésekor jegyzőkönyvbe kell foglalni eredményesség és eredménytelenség esetében egyaránt. Eredménytelenség esetében a bizottság felajánlhatja az arbitrálást, vagyis a döntéshozatalt akkor, ha a felek az ezt követően döntőbizottsággá átalakuló bizottság döntését előzetesen elfogadják. Szavazategyenlőség esetén a döntőbizottság elnökének a szavazata dönt. Nem szerepel az Mt.-ben, azonban ez a döntés közjegyzői úton végrehajthatóvá válik.

Az új Mt. ezzel a szabályozással továbbfejlesztette és precízebbé tette azt az alulról építkező kötetlen rendszert, amelyet a korábbi Mt. alakított ki. Ugyanakkor ez a rendszer azért nem tudott korábban kibontakozódni, mivel angolszász mintára 1997-ben háromoldalú (tripartit) kollektív megállapodással kialakították az „Egyeztető, Közvetítő és Döntőbírói Szolgálatot”, amely az OÉT mellett működött és az angol ACAS-hoz hasonlóan³⁴ egyszemélyes közvetítői, egyeztetői és döntőbírói eljárásként alakult meg. Eddig azonban az egymással vitatkozó felek a szolgálatot alig vették igénybe, mivel a szolgálat egyeztető és döntőbírói tagjai számára – ellentétben az angol-amerikai rendszerrel – nem írták elő követelményként a mindkét oldalú érdekvédelmi szervektől, valamint a munkáltatótól és a munkavállalótól való függetlenséget. Emiatt szinte minden szakszervezeti és munkáltató szövetségi vezető a szolgálat tagjává vált. Ezenkívül az egy személy által, vagyis az egyeztető, vagy a döntőbíró (arbitrátor) által egyedül vezetett egyeztetésnél, valamint arbitrálásnál nem kap az egyeztető és a döntőbíró tanácsot a vitatkozó felek delegáltjaiból összeálló bizottságtól. E két körülmény miatt a vitatkozó felek a „Szolgálatot” alig keresték meg és alig is vették egyeztetésre és arbitrálásra igénybe. Mind ez arra utal, hogy az angolszász rendszerrel a kontinentális bizottsági rendszer jobb. Ennélfogva helyesen döntött az új Mt. megalkotója akként, hogy a kontinentális európai bizottsági rendszert és annak nem a felülről épülő frankofon kötött, hanem a kötetlen germán formáját választotta.

VI.

(A munkaküzdelem) Nem lenne teljes a kép, ha nem érintenénk a kollektív munkajog utolsó intézményeként a munkaküzdelmet, amely a kollektív tárgyalások és a kollektív megállapodások meghiúsulása esetén a nyomásgyakorlás utolsó eszköze mind a két oldalról a megegyezés érdekében. Tekintettel arra, hogy a munkaküzdelem problematikus kérdéseit két tanulmányban is elemeztem a Magyar Jogban, ahol az egyiket Kenderes György szerzőtársammal együtt írtam, ezért itt a részletekbe bocsátkozástól eltekintek, mert a problémák sokrétűsége következtében szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket. E két tanulmányban elvégzett kritikai elemzés ma is aktuális, tekintettel arra, hogy a jogi szabályozás megjelenésük óta nem változott. Ezért itt csak annyit jegyzek meg, hogy a munkaküzdelemről szóló ma hatályos jogi szabályozás, ami az Mt.-n kívül egy külön törvényben, az 1997: IV. tv.-ben van megfogalmazva, hiányos, mivel csak a sztrájkokról szól mint a munkáltató nyomásgyakorlási eszközéről, a kizárásról (lock out / Aussperrung) viszont egy szót sem. Míg a sztrájk esetében a munkavállalók nem hajlandók dolgozni, addig a kizárás esetében a munkáltató nem engedi a munkavállalókat dolgozni és kizárja őket a munkahelyről. A nyugat-európai országokban Németország kivételével csak az ún. védekező kizárás a jogos. Ez azt jelenti, hogy a kizárás csak törvénytelen vagy jogszerűtlen sztrájk esetében alkalmazható védekezésképpen, abból kiindulva, hogy a munkavállaló a gyengébb fél. Sőt Portugáliában a lock out

egyáltalán nem alkalmazható. Magyarországon a kizárást semmilyen jogi norma nem zárja ki és nem is korlátozza. Ezért az ún. támadó lock out is alkalmazható, amit legfeljebb a rendeltetés joggyakorlására vonatkozó szabállyal lehetne korlátozni. Erre is helyes lenne kúriai állásfoglalást hozni. Még inkább azonban e jogintézmény törvényi szabályozása volna indokolt, amit össze lehetne kapcsolni a sztrájkjogi szabályozás korszerűsítésével.

Ami a közszolgálatban dolgozók sztrájkszervezési és sztrájkban való részvételi jogát illeti, kétféle szabályrendszer alakult ki Európában. A liberális irányvonalat Franciaország és az Egyesült Királyság képviseli. Franciaországban a közszolgálat kinevezett munkatársai is sztrájkolhatnak, kivéve a hadsereg tagjait és a magas rangú közhivatalnokokat. Az 1968-as diáklázadással kezdődött országos kiterjedésű általános sztrájkot Charles de Gaulle úgy tudta letörni, hogy államelnöki minőségében, mint a hadsereg főparancsnoka, elrendelte a sztrájk kulcsfiguráinak katonai behívását.³⁵ Az Egyesült Királyságban még ilyen korlátozás sincs.³⁶ A közszolgálat dolgozói éppen úgy sztrájkolhatnak, mint a gazdasági élet munkaviszonyban álló dolgozói. Mind a két területen azonban be kell tartani a munkaküzdelemre a „case law” által kialakított „arany formula” (golden formel) szabályait.³⁷ A másik irányvonal a germán szabályozás, ahol minden közhivatalnok részéről tilos a sztrájk.³⁸ Éppen ezért, hogy a mozdonyvezetők ne tudják megbénítani a vasúti közlekedést sztrájkjal, mindaddig, amíg a „Deutsche Bahn” köztisztviselőként működött, a mozdonyvezetőket közhivatalnoki státuszba (Beamte) sorolták be.³⁹

Az 1969. évi Sztrájktörvény (1969: VII. tv.) e két szélső álláspont között egy középútas megoldást alakított ki. E szerint a Kjt. hatálya alá tartozó közalkalmazottak a munkavállalóhoz hasonlóan az e törvényben lefektetett előírások figyelembe vételével éppúgy sztrájkolhatnak, mint a munkavállalók. A kinevezett közalkalmazottak esetében azonban tilos a sztrájk. Ezt a korlátot megítélésem szerint helyes továbbra is fenntartani. Kérdéses lehet azonban, hogy a munkaszerződéssel, nem pedig kinevezéssel alkalmazott közhivatalnokokra és az ügykezelőkre is kiterjed-e ez a tilalom? Álláspontom szerint nem, mivel a szerződéses közhivatalnokok még ha a gyakorlatban hasonló státuszbiztonságot is élveznek, mint a kinevezett köztisztviselők, ez azonban „de iure” rendezve nincs, csak „de facto” áll fenn. Az ügykezelők pedig effektíve nem köztisztviselők.

JEGYZETEK

- 1 Kiss György: A piac és az emberi tényező. Balassi Kiadó, IV. fejezet 1. pont. (33–41. o.). Citálja Richardit: der Arbeitsvertrag im Zivilrechtssystem. Zeitschrift für Arbeit (ZfA), Jahrgang 1988. 230–234. p.; Prugberger : A munkavégzéssel összefüggő szerződések jogdogmatikai és elhatárolási kérdései. In: Collectio Iuris Universitatis Debrecensis I. 2001. 30–36. p. (1. sz. mű); Uő: Adalékok a munkával és az ügyvitellel kapcsolatos szerződések jogrendszer-tani és jogdogmatikai kérdéseire. Miskolci Jogi Szemle, 2015/1. sz. 1–10. p. (2. sz. mű)
- 2 Prugberger: 1. sz. jegyzet 2. sz. mű, 11–19. p.
- 3 Balázs István: A közszolgálat francia rendszeréről. Magyar Közigazgatás, 1985/5. sz. 45–47. p.; Uő: A közszolgálati jog személyi hatálya a világ főbb közszolgálati rendszereiben. Magyar Közigazgatás, 1992/2. sz. 78–89. p. > Prugberger: Magyar munka- és közszolgálati jog európai kitekintéssel. Novotni Kiadó, Miskolc, 2013. 336–341. p.; Ausztriában: Beamtenengesetz mit Ernennung und Vertragsbedienstengesetz mit öffentlichen Diensvertrag. A német és a holland megoldás az osztrákhöz hasonló. A hazai jogban: Kttv. 258. § (közigazgatási szerveknél foglalkoztatott munkavállaló).
- 4 Prugberger Tamás – Szalma József: A munkaviszonyra irányuló szerződés és az új Ptk. Gazdaság és Jog, 2012/10. sz. 14–17. p.

- 5 Hazafi Zoltán (szerk.): Közzolgálati életpálya és emberi erőforrás gazdálkodás. Új Széchenyi terv. Budapest, 2014.
- 6 Kun Attila – Petrovics Zoltán: A közzolgálati jog önálló jogági fejlődésének kérdéséről. In Hazafi (szerk.): 5. sz. jegyzet, 89–98. p.
- 7 A Kttv. és az 1952. évi Mt., különösen a munkaidő, pihenőidő, a szabadság és az átírányítás kirendelés, kiküldetés tekintetében.
- 8 Peine–Heinlein: Beamtenrecht. 2. Aufl. Schaefers Grundriss des Rechts und der Wirtschaft. C. E. Müller verlag, 168–169. p.; Oido Olives M. – Peres P. M.: Gewerkschaftsrechte im Betrieb nach spanischem Recht. Arbeitsrecht im Betrieb. 12/1989. 384. p.
- 9 Iura Europae, Drot du travail—Arbeitsrecht, Erition Technique iuris chsseurs, Paris—C.H. beck verlag, München. I. 30-60 (Fr.); III. 90-60.1—11. (GB.); I. 10-60. I. (D.)
- 10 1992: XXXII. tv. a közalkalmazottak jogállásáról (utolsó átf. mód. 2011-ben) – 1992 XXII. tv. a köztisztviselők jogállásáról, majd helyette 2011: CXCV. tv. a közzolgálati köztisztviselőkről. A magyar duális szabályozás kritikai összefoglalását és kritikáját unikális javaslatot felvázolva adja Prugberger: A széttagolt magyar közzolgálati szabályozás egységesítésének a kérdése a nyugat-európai megoldások tükrében. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Jur. et Pol. Tomus XXVIII. (2010) 437–461. p.
- 11 Iura Europae, I. 10.50. II. (D.); II. 60.50. II. (NL.); I. 31.50. (Fr.); Employee participation is Europe. Works councils , worker directors and other form of participation in 15 European contries. E/RR Report Number Four 45–51. p. (Portugal); Oida Alives M./Peres P.M.: 8. sz. jegyzet, 384–385. p. (Sp.); R. Strasser: Kollektives Arbeitsrecht, 2. Aufl. Manche Kurzlehrbuch—Reie 5. 201–213. p.
- 12 Iura Europae, I. 20.50. II. /7-14/. (B.)
- 13 Iura Europae, II. 50. II. /9-31/ (L.); III.70.50. II. (DM.)
- 14 Iura Europae, Droit du travail – Arbeitsdecht. C. H. beck Verlag –Edition technique iuris classeurs. Paris, 10.90.50.
- 15 Alfred Söllner, Arbeitsrecht, V Kohlhammer, Stutgart–Berlin–Köln–Mainz, 19–35. p
- 16 Nipperdey, Arbeitsrecht, II. §§ 51–64.; Artur Nikisch, Arbeitsrecht, III. J. C. B. Mohr verlag, 11–28. p. (A vitát ismerteti.)
- 17 2013. I. tv. III. rész, 2. fejezet (Az üzemi tanács), 3. fejezet (A szakszervezet).
- 18 Marley Weiss: A szakszervezeti képviselő, a kollektív tárgyalás, a sztrájk, a bojkott, a szakszervezet más közgazdasági és jogi fegyverei, valamint a munkaügyi viták feloldási rendszere a munkajogban. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis , Sectio Jur. et Pol. Tomus XII.
- 19 Martin Hennsler – Frick Roman: Arbeitnehmerbeteiligung der USA durch Betriebsrate, Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht (NZA), 11/2003. 557–588. p.
- 20 Iura Europae, 90.50. I. 2.
- 21 Hueningen-Huene, Betriebsverfassungsrecht, V.C.H. Beck Verlag, München; Iura Europae, 10.52. II. (D.)
- 22 Iura Europae, 30.52. II. (Fr.); 20.52. II. (B.); 60.50. (NL.); Employmen participation in Europe, Works councils, worker directors and other forms of participation in 15 european contries. E/RR. Report Number Four 45–51. (Sp. & Port.)
- 23 Prugberger–Szebehelyi: A magyar munkajog vergődése az európai uniós normák és a liberálkapitalizmus igényei között. Jogtudományi Közöny, 1996/12. sz.
- 24 Hueneyningen-Huene: Betriebsvrefassungsrecht, Verlag C. H. Beck. München, 5. Aufl.; Jura Europae, 10. 50. II.
- 25 A nyugat-európai országok üzemi tanácsainak jogositványait országonként részletesen bemutatja a források közlésével együtt Prugberger–Nádas: Európai és magyar összehasonlító munka-, és közzolgálati jog, Wolters Kluwer Kiadó, 2013. 639–676. p.; Uők: Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog, Wolters Kluwer, 2015. 191–221. p.
- 26 Peine–Hennenlein: 8. sz. jegyzet, 170–173. p.; Konkrét működéséről e tanulmány szerzőjének tapasztalata 1993. évi tavasi szemeszterről, amikor vendégprofesszorként a Trieri Egyetem Európai Munkajogi és Munkaügyi Intézetében (IAAEG) oktatott és kutatót.
- 27 Iura Europae, 30. 51. I. 2. (Fr.)
- 28 Prugberger–Szebehelyi, 9. jegyzet.
- 29 Söllner, Arbeitsrecht, 57., 117. etc. pp.
- 30 Iura Europae, I-III. 20-90. 5-2. etc.
- 31 Iura Europae, 60.51. III. (NL.)
- 32 K. Sredkova, Das bulgarische Arbeitgesetsbuch auf dem Weve der Refobmen. Zeitschrift für internationalem Arbeits-, uns Sozialrecht (ZIAS) 256–257. p.
- 33 L. a 25. sz. jegyzetet.
- 34 Iura Europae, III. 90.60.11-22. és 70.11-12.
- 35 A XX. század krónikája. Officina Nova Kiadó, 991. p.
- 36 Vö.: Prugberger–Nádas: Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog. Wolter Kluwer Kiadó, Budapest, 2014. 171. és 174–177. p.
- 37 Horion: Le droit du greve, C.J.B. 1966.249. p.; Radnay József: A sztrájk egyes kérdései a külföldi jogrendszerben. Munkaügyi Szemle, 1980/5. sz. 32–40. p.
- 38 Iura Europae, 30.60-1-18.(Fr.); 90.60-1-11.GB.; 10-10.60.I (D.)
- 39 Információ Prof. Dr. Rolf Birkötől, az IAAEG igazgatójától.

A humán társadalom elmélete

(Dénes Tamás – Farkas János: A humán társadalom elmélete. Multistrukturális modell alapján. Budapest, 2015, Gondolat Kiadó, 370 p.)

A könyv címe szokatlan, bár a szociológiában a társadalom fogalma nem csak az emberekre, emberiségre vonatkozik. Egyes szerzők – főleg a posztmodern irányzatok hívei a társadalomban – nemcsak az élőlényeket, hanem még az anyagi kultúra bizonyos elemeit is beleértik. Latour hibrid rendszereinél (fekvőrendőr) az élettelen, élő és emberi alkotórészek együttesen vesznek részt a társadalom formálásában. A könyv egy szerzőpáros – egy elméleti szociológus és egy matematikus nem meglepő párosítása a statisztikára és a matematikára különösen figyelő magyar szociológiában – közös munkája. Az időközben elhunyt Farkas János nagyra értékelte a közös munkát, nem hallgatva el a kommunikációs nehézségeket a szerzők és a kiadó részéről. A „humán” jelző tehát túlmutat a már Niklas Luhmann-nál feltalálható radikális állásponton (a társadalom nem emberekből, hanem kommunikációból áll), és ezt a „humanitást” a multistrukturális modell keretében magyarázza. Véleményem szerint ezt könnyebb megmagyarázni a diákoknak, mint Luhmann provokatív mondatát. Ha elfogadjuk, hogy van növénytársadalom és van állattársadalom, akkor semmi nehézsége nincs annak, hogy „humán”, vagyis embertársadalomról beszéljünk.

Könyvismertetésemben a könyv kimondottan elméleti szociológiai mondanivalóit próbálom összefoglalni, és a matematikai megfontolásokat – nem lévén ezen a területen szakember – elhagyom. A könyv világos felosztását öt részre minden szociológus helyesnek tartaná, mert mind az elméleti előzmények, mind a társadalom fogalma és működése, végül a társadalmi fejlődés és evolúció tárgyalása és mindezek multistrukturális látószögbe helyezése olyan témák, melyek – még ha sokszor ismertek is már a szakembernek – a könyv végső mondanivalóját alátámasztják. Az egyes részleteknél nincs külön kiemelve, hogy ez egy matematikus vagy egy szociológus írása, de a szöveget olvasva ez evidens lesz. A szerzőpáros sikeresen kísérlete meg társadalomelméletüket matematikai nyelven is leírni. Ezzel valóban egy fehér foltot tisztáztak a szakirodalomban. Mindjárt a kötet elején (26. oldal) egy színes táblázatban a „humán társadalom kétvérkörös modellje” fogadja az olvasót, amelynek figyelmes olvasása kitűnő áttekintést ad egyrészt az energiaáramlásról, másrészt a multistrukturálódás folyamatáról. Ezután rövid ismertetést olvashatunk a rendszerelméletéről, melynek empirikus szintjén az anyag, az energia és az információ egymásra gyűrűzése és a halmazelmélet előfutárai a multistrukturalitás elméleti megalapozásának. Az élő rendszerek tárgyalása az MsM-modellt követi (multistrukturális memória), amelyet Dénes Tamás egyetlenekkel a matematikusok számára is kimerítően leír. A társadalomelméleti alapok tulajdonképpen a szociológiaelméletek röviden összefoglalt történetét jelentik – kiemelve Niklas Luhmann és Pierre Bourdieu elméleteit.

A Multistrukturális Memória működése az információ, az ismeret és a tudás körfolyamata (86. oldal). Ezt a folyamatot a legjobban az emberi kommunikáció folyamatában érzük tetten. Ezen sikon érvényesül a társadalmi távolság és a társadalmi tér. Figyelemre méltó az idő fogalma, amely a szociológia mostohagyereke. Szerzőink a számtalan (inkomplet) idődefinícióhoz hozzáadják a struktúraidőt – ez a struktúra-tér sajátja. Szellemes bizonyítás a 120. oldalon: a pók órája a pókháló! Matematikusnak jó, de laikusnak is érdekes a kumulativitásról és az okságról szóló fejezet.

A társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi energia témái a multistruktúra elmélet alapján matematikai bizonyítást kapnak. Ez a negyedik rész a bikaviadal meglepő, de találó példájával záródik.

A könyvet ismertető (Bangó Jenő) hat évig volt Farkas János kollégája a szegedi egyetem Juhász Gyula Pedagógiai Fakultásán. Intenzíven vett részt a szakmai és baráti beszélgetéseken. Az a tény, hogy mindketten Budapesten laktunk és hetenként egy kolléga autóval vitt és hozott Szegedről, alkalmat adott arra, hogy a baráti beszélgetések szakmai vitává alakuljanak. Nagyon sokat tanultam Jánostól. Halála híre – 83 éves volt – megdöbbentett, szembetegségét kivéve egészségesnek tűnt. Halála előtt a közös könyvtervéről beszélgettünk. Ezért gondoltam, hogy a számtalan levélváltásból közre adom az utolsót, ahol már az elkészült nyomtatás előtt álló kötetről cseréljük ki gondolatainkat.

A társadalom strukturális elmélete

(Egy megjelenés alatt álló könyv bevezetője)

BANGÓ: Félő, hogy lesznek olvasók, akik a szavakat a címnél felcserélhetik: mi strukturált, az elmélet strukturált vagy a társadalom? A bevezető részben aztán világos lesz, hogy egy új, átfogó elméletről van szó. Az élő és élettelen strukturális megkülönböztetése, univerzális rendszertörvényeket igényel.

FARKAS: Jómagam is fokozatosan arra jöttem rá, hogy a kibontakozó elmélet kettős jellegű: egyfelől – és talán főszabályként – a megismerés elmélete, másrészt – talán – a társadalom (de szélesebben az ontológiai totális valóság) elmélete is. Ez valami kettős irányban kibontakozó lehetőségnek tűnik.

Világosan mutatkozik meg ez ebben a szokatlan tanulmányban, ahol eredetileg egy még nem publikált – de kéziratban már létező – könyvvel ismerkedünk meg.

BANGÓ: Pont ezért is nehéz a kritika, illetve a vélemény az írásról. Amit olvasunk az egy nagyon szellemes összefoglaló – de nem tudjuk, még mi van a szövegben pontosan. Mindenesetre az új, szokatlan, sokszor provokáló kifejezések (pl. infosance) egész tűzijátéka kitarul benne. A szerzőpáros végső célja az új kreatív társadalom körvonalazása az elméletük szerint. Ez természetesen a tudástársadalom, ahol az információ–ismeret–tudás triádja dominál. A luhmanni rendszerelmélet szerint ez a hármasság a következő: információ–közlés–megértés, ami a kommunikációhoz vezet, és szerinte a társadalom nem embekekből, hanem kommunikációból áll.

FARKAS: Ezt a szerzők is tudják. A társadalom egy multistrukturális rendszer, amelyben a struktúrákat relációk generálják (ez a rendszer tulajdonképpeni működése). Ilyen struktúra generátor lehet a kommunikáció, amely semmiképpen nem ELEM, hanem RELÁCIÓ. A generált struktúrák különbségei hozzák létre a rendszer működését, röviden ez az Sd-effektus, azaz a strukturális-energia különbségek által generált állapotváltozás a rendszer mozgása (pl. társadalmi mozgások). (A magam részéről a luhmanni hármasság és a mi triádunk azonosságának vagy különbségének problematikája még átgondolandó. Nem ez a végsőleges szavam róla.)

BANGÓ: A társadalmi valóság megismerése, és ennek strukturális modellezése, amely végül is egy konglomerátum az élő és élettelen viszonyában (legutóbb a víz szociológiájáról írtam!), véleményem szerint igen hasonlít Wilson elméletéhez (consiliens), a tudás egységéhez, illetve a szupertudományhoz, ahol már megszűnik a különböztetés a társadalomtudományok és a természettudományok között.

FARKAS: Igen, Wilson „egybecsengés” gondolata erősen motivál. De nálam ez már nagyon régi probléma. Már Marxnak van egy olyan megjegyzése, hogy csak egyetlen, egységes tudomány van, a történelem tudománya. Aztán ezt az NDK-teoretikusok (itt

állnak a könyveik a polcomon) próbálták újra- és továbbgondolni. Ha a Latour-féle purifikáció és transláció megkülönböztetésre gondolsz, az is arról szól, hogy csak az ember választja szét fejében a valóságban egységes dolgokat. A Természet és a Társadalom is csak absztrakció. A valóságban „hibridek” vannak. A természet is hibrid (pl. kultúrtáj), a társadalom, az ember is. Talán a Föld magva még nem hibrid. De ahhoz meg nem férünk hozzá.)

BANGÓ: A kötet műfaja tehát a párbeszéd és az elektronikus levelezés. Ez rendben is lenne, de féltő, hogy két tudós monológja lesz belőle, ha nem vesznek részt a párbeszédben többen és nincs kiterjedt levelezőhálózat.

FARKAS: Szándékunk szerint a két monológ dialógussá érett, hiszen a párbeszédben összecsiszolódnak az amúgy egymás számára is új gondolatok. Ezt igazán jól tükrözi a Rímpárok fejezet. De gondolom majd a könyv olvasása közben ezek a kételyek eloszlanak.

BANGÓ: Hogy vannak-e egyáltalán egzakt tudományok az kérdéses, hiszen az egzaktitás a mérhetőségen alapul, de már itt felmerül a probléma a mérőeszközeinkkel.

FARKAS: A mérés valóban mindig relatív, hiszen csak egy referencia-rendszerben értelmezhető. Vagyis mindig az ember által konstruált mérőeszköz és mérési eljárás valósággal való összehasonlításának eredményét konstatáljuk. Ebből fakad a Heisenberg-féle határozatlansági elv. Éppen ezért az egzaktitás nem a mérhetőségen, hanem az elmentmondás-mentességen alapul. A matematikai elméletek elég egzaktak mérés nélkül, sőt az igazi problémák mindig az absztrakciók végesre való alkalmazásakor (a mérhetőség megteremtésekor) állnak elő, lásd például valószínűség-számítás és statisztika.

BANGÓ: A szociológiában még a mérő maga is méretezett – alanya és tárgy a kutatásnak. A szociológiában az eddig trónusra emelt kérdőíves módszerrel egzaktitása mindig is bizonytalan volt. A narratív módszerek kevésbé egzaktak? Gondolok a szabad interjúra vagy a biográfiai módszerre.

FARKAS: A survey-jel kapcsolatban – bár sokat csináltam – mindig is az volt a véleményem, hogy kérdéseinkkel előzetesen nyomást gyakorolunk a megkérdezettekre és végül is a saját koncepciókat kapjuk tőlük vissza. Ezért az etnográfiai/antropológiai/fenomenalista szövegelemzést tartom hitelesebbnek, amikor a kutató a vizsgált ember szövegéből rekonstruálja az eredményt.

BANGÓ: Selyét is kikerestem – az elmélet jelentőségéről írsz általában. Ő a rossz és a jó elméletről ír ebben a passzusban és – tovább fonva a Te idézetet – azt is írja: „A tény legyen helyes, az elmélet termékeny.” (Selye 1967: 361) Nagyon találónak láttam, hogy Selye után rögtön Kuhnnál folytatod és célzol a normális tudományra. A paradigmaváltás viszont a posztnormális tudományok sajátossága már.

FARKAS: Pontosabban: akkor van paradigmaváltás, amikor az előző „normál” paradigmában anomáliák lépnek fel és nem értelmezhetők már magával a paradigmával. Ekkor átváltanak egy másik, szintén „normális” paradigmára. Magát az átváltást nevezi Kuhn „forradalomnak”. A „posztnormális” új normális lesz. Különbözik a paradigma kifejezés nekem is szimpatikus. Az a finta az egész paradigma-elméletnek, hogy Kuhn ezt visszavonta és a „szakmai mátrix” terminussal helyettesítette. De a szakmai közvélemény ezt nem vette tudomásul, mert közben mindenki a paradigma szóba szeretett bele. Ezt módomban volt 1986-ban Kuhnnal személyesen is megbeszélni a Berkeley University-n.

BANGÓ: Remélem nagyobb sikerek lesz az új elméletekkel, mint nekem volt a „szociorégiómmal”. Valahol olvastam, hogy egy elmélet értékelésére, kritikájára és méltatására legalább öt év kifutási idő kell.

FARKAS: Sajnos a tudománytörténet inkább azt igazolja, hogy az igazán új elméletek befogadására sokszor generációk kelljenek.

BANGÓ: Vagyis a publikáció után – a sok futólagos és felületes ismertetések lejárta után – legalább öt év kell, hogy foglalkozzanak vele. Az én „Theorie der Sozioregion”-omat most idézik komolyabban egy új, a világtársadalomról írt könyvben. Lehet, hogy találnak benne olyan „falzifikálható” dolgokat, amelyek megérték, hogy megírtam volt.

FARKAS: Teljesen igazad van Jenő. Minél több egy új javaslatban a hasonlóság a korábbiakkal, annál könnyebben fogadják el. Minél radikálisabb az eltérés, annál nehezebben terjed el. Gondolkodáspszichológiailag ez természetesnek is tűnik. Minden újat a korábbi, régi tudásunkhoz kapcsolunk. Így szőjük a tudáshálót.

BANGÓ: Az elmélet és a törvény című bekezdésben valahogy nem tetszik nekem a „törvény” kifejezés. Ez alatt én mindig valami megcsontosodott, zabolázó, fegyelmező dolgot értek, amely nem a kreatív társadalomhoz való. A radikális konstruktivista azt mondaná: itt az az egyetlen törvény, hogy nincs törvény. A szabály talán jobb kifejezés – nem tudom – mert az könnyebben változtatható, mint a törvény. Példámat a politikából veszem.

FARKAS: A „törvény” alatt nem emberi konstrukciót értünk, hanem a rendszerek általános törvényeit. Az egész tudomány, a tudományos megismerés ezek feltárását célozza. Az energiamegmaradás törvényében éppen az a szép, hogy „megcsontosodott”, hiszen minden zárt rendszerben igaz. A „törvények” megismerése tehát éppen azt jelenti, hogy a tudomány igyekszik a teljesülésük pontos feltételeit leírni. A valóságnak erre nincs szüksége, hiszen nincs szüksége arra, hogy a saját működését leírja. Ha tehát nem lenne „törvény”, akkor értelmét vesztené a tudományos megismerés. Ezért nem meggyőző semmilyen ellenpélda, ami valójában ember által konstruált szabályrendszer, mint pl. a politika (hiszen az emberi konstrukciók az emberek által megváltoztathatók). Ugyanakkor valóban félni kell a dogmatikus törvényektől, amelyek éppen az érvényességi feltételeket nem akarják tisztázni, így feltétel nélküli hiten alapulnak. De ezek nem a tudomány, hanem a vallási rendszerek sajátjai.

BANGÓ: A belga alaptörvény, az alkotmány például köti a politikusok kreativitását. Eddig úgy tudtak csak védekezni az ország szétesése ellen (lásd a „Vallon kakas és a flamand oroszlán” című könyvem), hogy újabb cikkelyeket építettek az alkotmányba, felduzzasztották, egészen az érthetlenségig.

FARKAS: A „törvény” is emberi konstrukció, persze vannak rajta kívül fekvő természeti, társadalmi tulajdonságok, amelyekből ezeket absztraháljuk.

BANGÓ: Aztán egyáltalán kétkem, hogy van-e objektív valóság. Lásd a fentiekben a „törvényekről” írtakat! Ha a konstruktivizmus alapján állunk, akkor ezt nem állíthatjuk. Magad is írod lejjebb, hogy „a társadalmi valóság alaptörvényei... csak rendkívüli nehézséggel tárhatók fel” (130. oldal). Persze mondhatnád, hogy a posztmodernek a kényelmes megoldást választják, megfutamodnak a valóság, a szociális realitás rendkívüli nehézségekkel járó feltárásától, ezért szavaznak a biztos objektivitás (törvény) ellen és a bizonytalan, az anything goes-t választják, a biztos bizonytalanságot.

FARKAS: A rajtunk kívül lévő valóság emberi megragadása az objektív valóság, amelynek „objektivitása” nem mentes a már említett hibridizációtól.

BANGÓ: Figyelemmel olvastam a társadalom definíciódat. Nálad weberi értelemben az emberi „tevékenység” dominál a definícióban – ezt kell is vallanod, ha kreatívnek tartod a társadalmat. Tehát Nálad személyek és nem a kommunikációk alkotják a társadalmat. Szűkebb értelemben utalsz a társadalmi rendszerekre, a szervezetre és a társadalmi viszonyokra. Ez elméleted logikájához tartozik. Lehetne soká vitatkozni azon,

hogyan a luhmanni „antihumanista” társadalomdefiníció a maga puritán egyszerűségében sokkal inkább hat sok szociológusnál. Ő az emberről (amely nélkül nincs társadalom) mint a társadalom (tehát a kommunikáció) környezetéről beszél, és mint minden környezet esetében az ember komplexebb a rendszernél. Ezt Te nyilván nem fogadod el.

FARKAS: Természetesen nem. Hiszen még ha a társadalom alapkritériumának tekintjük a kommunikációt, akkor sem igaz, hogy csak emberi társadalmakról beszélhetünk. Az „ember komplexebb a rendszernél” állítás pedig a strukturális matematikai modellben egzakt módon cáfolható (ezt a könyvben meg is tesszük).

BANGÓ: Theodor Geiger társadalomfogalma szerintem kissé ódon (a német antikviert-et mondana): a hét jelentésváltozat ugyan szellemes, de ezt ad infinitum ki lehetne még terjeszteni.

FARKAS: Az ódonossággal egyetértek. De létező definíciók, ezért ezeket is beemeltem. Ha több modern meghatározást ismernék, azokat szívesebben idézném.

BANGÓ: Természetesen analógiaként lehet zuzmótársadalomról is beszélni (én víztársadalommal bosszantottam olvasóimat!), ahol aztán az Általad említett multistruktúra törvények érvényesülnek. Összefoglalóan behozod a definíciódba a „kulturateremtő tevékenységet” – ezzel váltasz a német szociológiáról az amerikaiakra, ahol a „culture” egyenlő a „society”-vel.

FARKAS: A társadalom szerintem nem azonos a kultúrával, bár utóbbit valóban döntő elemnek tartom. A különbséget még ki kell művelni gondolatilag.

BANGÓ: A társadalmi probléma Nálad, szövegedet értelmezve, inkább etikai (soll) míg a tudományos inkább episztemológiai és a mindennapi megfigyelésekből kiindulva az alapelvekig jut el. Az én egyik szakterületemet idézve: a szociális munkatudomány elméleténél már ott tartunk, hogy a társadalmi problémánál nem vetjük fel a „mit szeretnénk volna elérni” problémát. Jellemző erre a kis belső „paradigmaváltásra”, hogy az elmélet kutatói már nem az egyénnek a társadalomba való integrálódásáról írnak (gyakorlatilag az immigránsok, arabok, afrikaiak integrálásáról az európai társadalomba), hanem az elfogadásáról (acceptance), az inklúzióról. Különösen a francia nyelvű szakirodalomban terjedt el ez a fogalmi váltás. Hiszen milyen társadalomba akarjuk ezeket az embereket integrálni? Lehet-e egy analfabéta mozlim asszonyt Párizs külvárosában az ottani szociális realitásba egyszerűen belehelyezni? Csak befogadni lehet és kívánni a sokadik generációváltást. Majd azok megkonstruálják a saját társadalmi valóságukat és nem várják ki a főokos politikusok döntéseit. Ezt talán szociálpolitikusok, de nem szociális munkások teszik. A szociális munkatudomány egyre inkább (legalább is itt Németországban) az autopoietikus vonalra állt, nem akarja (nem is tudja) a klient megváltoztatni – csak segítséget nyújt az önmaga változtatására. Ezt egyszer személyesen kellene megvitatnunk. Számtalanszor leírtam már ezt a szociális munkáról írt magyar és német publikációimban. Kicsit elkalandoztam – vissza az írásodra.

FARKAS: Ez nagyon érdekes leírás volt. De ennek nem vagyok eléggé szakértője. Tanulságos viszont.

BANGÓ: A társadalomelméleti irányzatok relativitása című fejezet, véleményem szerint „tankönyv ízü”. Ezt nem negatívan értem, lehet, hogy ez is volt a szándékotok. Úgy hallottam, hogy Magyarországon könnyebben lehet kiadni egy tudományos monográfiát, ha azt hivatalosan „tankönyv” vagy „egyetemi jegyzet” címen tartják nyilván. Végigzongorázod tehát a főbb szociológiai irányzatokat. Itt felesleges lenne írnom, hogy mit hagytaál ki, hiszen az ilyen szociológiatörténeti átfutások szükségszerűen hiányosak. A szociológus természetesen a neveket ismeri és gondolom a könyvben nem egy mondatban, hanem kissé részletesebben írsz róluk. Hiányolom azonban, hogy a nyolcvan-

nas éveknél megáll az áttekintés, a posztmodernnek, a globalisták (Lyotard, Huntigton, Bourdieu stb.), az angolok, a franciák már nincsenek ott.

FARKAS: Igazad van Jenő. Ez a rész tankönyv ízű felsorolás. De a könyvben ez a didaktikusság – remélem – fel fog oldódni és a kifejtés kreatívabb lesz. Gondolhatod, hogy amibe belekötnék az Luhmann lenne. A kétmondatos véleményezésed természetesen korrekt, azzal a megszorítással, hogy a kommunikáció maga a társadalom és hogy Luhmann nem radikális konstruktivista, hanem operatív és „moderat”, mérsékelt. (A „radikális konstruktivista” jelzőt feltételezhetően nem én találtam ki. Valakitől átvettem, de már nem emlékszem, kitől. Meggyőzhető vagyok.)

BANGÓ: Az elméletek, illetve paradigmák hasznosságát külön fejezetbe teszed: miért?

FARKAS: A szöveg nincs most előttem. Így tettem volna? Ha igen, akkor mea culpa.

BANGÓ: Egyszerűbb lett volna mindjárt a szociológiai irányzatokba belefoglalni. „Hasznosságról” írsz – gondoljak itt valami rejtett utilitarizmusra (Bentham), vagy inkább csak az elméleti mozaikkövekre utalsz, amelyek egymásba illeszthetők (puzzle). Ez majd kiderül a szöveg olvasásakor.

FARKAS: Az utóbbira gondoltam.

BANGÓ: A legnehezebb részhez jutottam. A módszertani relativizmus problémája. Itt ismét objektív eredményekről írsz. De az általad is említett megismerés első szakában, a megfigyelésben már bukik az objektivitás tétele.

FARKAS: Nincs objektív megfigyelő, így az eredmények, amelyeket közöl, azok sem lehetnek objektívak. Igen, az egyes megfigyelések sosem objektívak (lásd a fentiekben a mérésről írtakat). Azonban a megismerés egy folyamat, amelyben nem az egyes megfigyelések, hanem ezek struktúrájából képzett sorozatokból építjük fel a modellrendszert, amelynek valóságához való viszonya a fontos. Azaz a modellrendszer és a valóság struktúrájának izomorfia szintje az „objektivitás” kulcsa. Von Foerster fejt ki nagyon alaposan a megfigyelés és a vakfolt szerepét az észlelésben. Magunkat például csak mint másodfokú megfigyelő tudjuk megfigyelni. Érdekes még a dedukció és az indukció mint tudományos módszerek elemzése. Popper a descartes-i „kétkelkedem, tehát vagyok” újabb kori meghatározásából kiindulva állította fel a falszifikáció tételét. Helyesen írod, hogy ez ma már túlhaladott álláspont – a paradigmaváltás ennek ellentmond.

Az erkölcsi (társadalmi) relativizmus szerintem egy gumifogalom – lehet húzni szinte a végtelékig. Ennek az oka, hogy az ember benne van a megismerendő rendszerben, nem tudja magát kívülről tekinteni. Minden megnyilvánulásunk innét kezdve relatív.

BANGÓ: A minden relatív hasonlít a minden mindennel összefüggel, ami persze nem igaz, és ha így lenne, akkor az a káoszhoz vezetne. Én is inkább lokális relativitásokat vélek kezelhetőnek, a „minden/minden” valóban gumicsont. Mint ahogy nem minden relatív a társadalomban, ugyanúgy nem minden hálózatosan függ össze mindennel, mert így a hálózat káosszá gubancolódik és akkor nincs kiút. Itt találkozunk a szociológia örök dilemmájával: az emberi társadalom morális társadalom, kellenek erkölcsi szabályok és „hitek”. De relativizálódás itt is felbukkan, mert a hívó keresztény például bizonyos értékek szerint orientálódik és azok mindig érvényesek. Nagyon kevés ilyen van az igaz (a tizparancsolat, a hegyi beszéd). Minden társadalom értékeket produkáló társadalom – ezeket csak epochális fordulatok változtathatják meg (holokauszt, Srebrenica). De egy kicsit, azt hiszem, elkalandoztam témádtól.

Fejtegetéseidet a lineáris, abszolút és struktúraidőről igen csak értékeltem. Valamikor régebben írtam egy dolgozatot a „szociális időről”, ezt aztán a luhmanni rendszeridővel kibővítettem – ha most ezt a dolgozatot tovább írnám, biztosan bevinném a struktúra-

idődet is. Dawkins „méme” elgondolása engem is foglalkoztatott sokáig, mikor könyvemet írtam. A mémeket én szociokulturális információsrészeknek határoztam meg. A kulturális ujjlenyomat arra bizonyíték, hogy eredetileg a kulturális öröklődés egészséges volt, amit pont a nyelv evolúciójában érünk tetten. Nagyon érdekesnek tartom például az „ősnyelv” (Noam Chomsky) elméletet. A nyelvek terén tehát létezett már egy kulturális globalizáció, mielőtt a gazdasági elindult.

FARKAS: Az SM-modell és az Sd-effektus problémáját, bevallom, a tanulmányban nem tudtam teljesen megérteni (ezeket Tamás dolgozta ki, bár láthatólag itt erről nem kívánt nyilatkozni és értelmezni), biztosan a könyvben jó részletesen lesz tárgyalva, annál inkább örültem a társadalmi energia fogalmának.

BANGÓ: Az einsteini formula a társadalomra alkalmazva izgalmas – egyik tanulmányomban talán olvastad (Sociologia Einsteiniana) már megpendítettem a témát, de még nem tudtam alaposan kidolgozni. Idézek: élő rendszerek csak struktúrákban érthetők meg – írod. Hozzáfűzném: és autopoietikus rendszerekben, ahogy Maturana és Varela bizonyítják.

Aztán kilukadsz témádnál, a tudástársadalomnál. Úgy veszem ki, hogy Te sem szimpatizálsz az információs társadalom meghatározással, és inkább Te is a tudástársadalom felé hajlasz.

FARKAS: Ez így igaz.

BANGÓ: Új fogalom Nátatok a multistrukturalitás.

FARKAS: Tamás invenciója, de én mint öreg rendszerteoretikus a 80-as években dolgoztam a system analysis újragondolásában. A Pergamonnál is megjelent erről kötetünk, benne tanulmányommal.

BANGÓ: Ellenvetésként mondhatná valaki, hogy ez nem más, mint az új strukturált hálózatoság. Itt már közelednénk a struktúra és a rendszer szintéziséhez és kis fantáziával a kommunikációhoz is. Multistrukturális, hálózatos struktúrákat el tudok képzelni a modern tudástársadalomban kétféle módon: bináris-dichotomikus módon és plurális-rhizomatikus módon. Az elsónél nagyon egyszerűen arra gondolok, ahogy a világtársadalom feloszódik, nőkre és férfiakra, kövérekre és soványakra, kenyérvökre és rizsvökre. Ez azonban, mint látod, végtelenül leegyszerűsített, de mintegy fátolyként borítja a többi strukturális különböztetéseket. (Most gondolok rá: a soványság és a kövérség a posztmodern jóléti társadalmakban újabb társadalmi problémákat okoz: az adipozitás ma már pl. Amerikában nem a gazdagok privilégiuma, hanem a gettókakóké vagy Magyarországon a panellakótelepeken élőké. A struktúraszintek plurális rhizomatikus képlete első pillantásra talán kaotikus képet mutat. Összebogozott hibridtársadalomét, ahol a struktúraszintek egymást vágják, keresztezik, kizárják, megsemmisítik, majd felélesztik stb. Azért rhizomatikus, mert nincs egy szilárd gyökér, csak bogozódás, bizonytalanság. A posztmodern jellegzetessége.

FARKAS: A „rhizomatikus” kifejezést nem ismerem. Utánanézek. Valami „gyökér”.

BANGÓ: A társadalom tehát multistruktúra. Ahol mobilitás és stabilitás, dinamizmus és statika váltják egymást és a Heisenberg-féle határozatlansági reláció szerint hol az egyikre hol a másikra fókuszálunk – mert egyszerre a kettőt megfogni nem tudjuk. A Rend és Haladás (ordem e progresso), a Brazília zászlóján olvasható come-i mondat egyensúlyban tartása lenne a „jó” társadalom feladata. Egyensúly alatt itt nem a mérleg kimozdíthatatlan nyelvecskéjére gondolok, hanem úgynevezett folyékony egyensúlyra (Fliessgleichgewicht), ahogyan ezt a mérsékelt konstruktivisták gondolják. Érdekesnek tartom az ábrát a kétvétkörös dinamikus struktúramodellről. Ezt még ki kell elemeznem.

Szöveged továbbolvasásában rábukkanok a globalizáció fogalmára, amit paradoxonnak értelmez. Valóban ellentmondásban van a megfigyelt társadalmi realitással, mert

nincs globalitás lokalitás nélkül. Az én egyéni fogalmazásomban azonban a globális ellentéte (és szükségszerű velejárója) nem a lokalitás, hanem a regionalitás, az a még átlátható társadalmi egység, amely a lokális békaperspektíváját túlhaladja, de a globalitás monstrumát nem éri el. A kettő között balanszíroz.

FARKAS: Ez nagyon érdekes! A globális struktúra a teljes struktúrához közelít. Ellentett párja hierarchikus (fa) struktúra! Így a két struktúra típus tulajdonságai merőben különböznek. Valóban a valóságos struktúrák e két típus valamilyen arányú keverékei. A regionalitás feltehetően egy közvetítő tag a globális és a lokális között. Lukács Györgynek volt hosszú fejtegetése a közvetítések fontosságáról és rendszeréről. Mindig, minden közvetített.

BANGÓ: Van egy problémám: Luhmann szerint az információ (ha elfogadjuk, megértjük) megváltoztatja a rendszerállapotot – másképpen új struktúrát is alkot a rendszerhez. *Ha elfogadtuk, megértettük az információt, akkor már nem vagyunk ugyanazok, akik azelőtt voltunk.*

FARKAS: Nagyszerű! Éppen ez az SM-tároló lényege. Vagyis az újonnan beépülő struktúra mindig a teljes multistruktúrát változtatja meg, ezt bizonyítja a könyvben a rendszer működése és struktúrája közötti összefüggést bizonyító tétel. Szerinted azonban az információ–ismeret–tudás hármasságához ez nem passzol. *Az az érzésem, hogy megint csak a kommunikáció rovására és a „tudás” javára mintegy „leszázalékolod” az információt. Majd itt még várok magyarázatot, mert lehet, hogy nem jól látom. A „leszázalékolás” látszata a strukturálódás természetéből fakad. Az információ ugyanis elemi egység, amelynek strukturálódása az „ismeret”, amelynek beépülése az SM-tárolóba, azaz referencia struktúrára vetítve, keletkezik a „tudás”.*

BANGÓ: Befejzésül élvezettel olvastam az Infosance modellről.

FARKAS: (Ennek szülőapja: Tamás)

BANGÓ: Szörszálhasogatásként megjegyzem, hogy szemantikai bizonytalanságot észlelek. A konstruált fogalom ugyanis három szótömből alakult ki: re-, naissance és információ. Naissance – születés, ha levágjuk az elejét, marad a sance (-letés) és így bizonytalan az új fogalom tartalma. Ennél fontosabb ellenvetésem abban rejlik, hogy az információ újjászületéséről van szó a tudástársadalomban. De a tudás már meghaladta az információt (az őstársadalom is információs társadalom volt szerinted), miért akkor az újjászületés, az információ renaissance-a? Ha nem tetszett az infotársadalom kifejezés (nekem sem) akkor most miért halászod vissza ilyen renaissance-os formulázásban? Valóban, a könyvben pontosabb leírás és részletesebb kifejtés kell! Lényeg: a renaissance kor (szellem) emberközpontú, világra nyitott szemlélődése, a 21. század infokommunikációs technikai lehetőségeinek felhasználásával.

FARKAS: Az infosance társadalom humán, nem elektronikus társadalom. Ez igen sok szociológus elképzelése. Az állításaidat, hogy az ember lenne a multistrukturális társadalom magja, egyelőre még nem látom be. A humán és a szociális – valamint a morális is – még dominálva vannak a gazdasággal, a materiállal. Szegény Ronald Inglehart tézise a posztmaterialista társadalomról (amerikai példa) sajnos nem realitás. Inkább idealizált „óhajkép” (Wunschbild), mint ahogy szerintem a kommunitarizmus is ide tartozik. Messze vagyunk még a posztmaterializmus megvalósításától.

BANGÓ: Befejző gondolatod teljesen a posztmodern szociológiai elméletek sikkjára tehető. A biztonság (bizonyosság) lesz az alapprobléma. Negatív fogalmazásban a nem-biztonság (a nemtudás a tudástársadalomban), a bizonytalanság a jövő társadalmának menetekelje. Már most tanuljuk meg, hogy ezzel élni kell – amíg tudunk. A jövő bizonytalan, az energiák fogynak, az alternatív energiák még nem bevetésre készek, a

klíma változik stb. Maradhat-e a demokrácia, vagy valamilyen ökodiktatúrával – esetleg ökofasizmussal vagy ökokommunizmussal – fogunk szembesülni? A ma létező társadalmak egyikében sincs tisztán definiálható demokrácia. Sőt már többségi diktatúra sincs. Az egyre terjedőben lévő „amerikai típusú” társadalom egy „egyértékű” társadalmi modell, amelyben a pénz diktatúrája uralkodik. A pénz virtuális „érték”, ezáltal antihumánus, tehát perspektivikusan erre humán társadalom nem épülhet. Mivel a valóság-rendszer (totalitás) nem, az emberiségnek hosszú távon csak humán értékrendre, és a biológiai és társadalmi evolúciós törvényekre épülő társadalom megvalósítása a lehetséges alternatívája.

Ezek lennének kedves János hevenyészett gondolataim tanulmányod olvasása közben. Nagyon tetszett a stílusa is és természetesen a tartalma is és kívánok szép sikert vele. Remélem nemsokára könyv alakjában is olvashatom és akkor sok kétségem eloszlik majd – esetleg újak keletkeznek –, legalább tudunk miről vitatkozni.

Bill McKibben

Állj! Vissza a múltba!

David Sax: *Az analóg bosszúja: Valóságos dolgokról és jelentőségükről (The Revenge of Analog: Real Things and Why They Matter*, PublicAffairs, 2016, 282 oldal) című könyvének recenziója

Ismerőseim közül mindenki szégyelli magát egy kicsit mobiltelefonja gombjainak kényseres nyomogatása miatt, de 2017 táján ez a fajunkat jellemző sajátosság, legalább annyira, mint a galamboknál a bólogató fejmozgás. Senki sem szereti munkaidejének felét e-mailezéssel tölteni, de sokunknak épp ez a munkája. Egyre gyorsuló ütemben tűnünk el a digitális éterben, és válunk közvetített emberekké, akik a másikkal és a körülöttünk levő világhoz fűződő kapcsolatunkat többnyire egy villódzó képernyőn keresztül éljük meg. Lázadunk, pontosan úgy, mint amikor egy elvesztett választás után azzal fenyegetőzünk, hogy kivándorlunk az országból. Aztán mégsem tesszük; az áramlat túlzottan magával ragad ahhoz, hogy a partra ússzunk.

Mindazonáltal, talán lehetnek szigetek ebben a digitális áradatban, olyan helyek, ahol partra vergődhetünk ebből az örvényből és megpihenhetünk, felidézve, hogy milyen volt előtte. Vagy ha netán túl fiatalok vagyunk ahhoz, hogy emlékeink legyenek, akkor először megtapasztalva azt. David Sax új könyvének, *Az analóg bosszújának* – igen csábítóan hangzó – alap gondolata úgy szól, hogy ezek a szigetek egyre nagyobbak lesznek és számuk egyre nő. Ezekről az analóg menedékhelyekről meséli nekünk történeteit, melyek különösen módon elzárkóznak a pillanatnyi és egyetemes világától. Ezek olyan helyek, ahol megpihenhetünk, és talán még gondolkodhatunk is az állandó kat-

tingtatás helyett. Olyan helyek, ahol valóságos tárgyakhoz érhetünk hozzá.

Mint például bakelitlemezekhez. Sax az új-jáéledő analóg technikáról szóló körútját egy nashville-i bakelitlemezyárban kezdi, ahol a munkások PVC (vinyl) labdacsokat tesznek a lemeziprésekbe – az „évtizedekkel ezelőtt gyártott, nagyméretű gombokkal, csövekkel és tömlőkkel felszerelt, vastag fémlapokból álló ormótlan testű hidraulikus berendezésekbe”. Ezek a prések még akár öt-hat évvel ezelőtt is szinte teljesen némák voltak; a munkások néhány naponta hatórás műszakban látták el feladatukat. Elvégre is, először a lézerlemez, majd az internetes közvetítések digitalizálták a zeneipart; jelenleg elég egyetlen fekete lemez árának felét fizetni havidíjként, és a Spotify digitális zenei szolgáltató szinte az összes valaha rögzített számot továbbítja a telefonunkra. 2006-ig az Egyesült Államokban mindössze 900 000 új bakelitlemezt adtak el, vagyis *nagyjából a negyedrészt annak, amit a Disney High School Musicaljának filmzenéje hozott a konyhára a CD-k és a letöltések eladásában csak abban az évben... Akárhogyan nézzük is, a bakelitlemezek kora lejárt.*

Azóta viszont a fekete lemezek eladása több mint évi húsz százalékkal ugrott meg – az Egyesült Államokban tizenkét millió bakelitlemezt adtak el 2015-ben. Lemezboltok nyíltak szerte az amerikai kontinensen és a világon – csak Berlinben több mint száz ilyen bolt van. Vajon miért?

Sax szerencsére kerüli a Stereophile [amerikai hifi magazin] szokásos szószaporítását a kompressziós arányokról; nem a kiváló hangminőséget keresik a fiatalok a lemeztartó rekeszei között válogatva. (Igen, túlnyomórészt fiatalokról van szó. Ahogy egy houstoni lemezbolt-tulajdonos mesélte: „Alig telik el pár nap, hogy ne kellene megmutatnom ezeknek a húszéves kölyköknek, hogy hogyan kell ráten-

ni a tút a lemezre.”) Inkább az igazi hanglemez tapinthatóságában rejlik az, ami vonzza őket:

A lemezek nagyok és nehezek; sok pénzre, erőfeszítésre és izlésre van szükség ahhoz, hogy létrehozzuk, megvegyük és lejátszunk őket; megkívánják, hogy megfogjuk és nézessük őket. Mivel a fogyasztók pénzt adnak ki értük, egy olyan – büszkeséghez hasonló – érzet alakul ki bennük, mintha tényleg birtokolnák a zenét.

Természetesen leszögezhetné valaki, hogy a „büszkeség” szót talán nem ártana megmagyarázni olyan készségek számára, melyeket nemiképp nehezebb megszerezni egy halom lemeznél – például annak elsajátítására, hogy magunk játszunk egy hangszeren. (A távolság a bakelitlemez és a Spotify lejátszási listája között sokkal kisebb, mint a zongorabillentyűk és a fonográf között.) Mindenesetre, a hangszedő karral és a lemeztisztító kefével érezhetően együtt jár egyfajta szertartásosság. „A vinyllemez padlóra küld” – idézi Sax Jack White zenészt, aki így nyilatkozott a *Billboard* amerikai szórakoztatóipari magazinnak: „Ki vagyunk szolgáltatva a tünek. Nézzük, ahogy fagy a lemez; olyan ez, mintha táborúz körül ülnénk. Megbabonáz.” White-nak saját lemezkiadó cége van, a Third Man Records, melynek mottója: „Még nincs vége a lemezjátszódnak”, és leginkább bakelitlemezen ad ki albumokat.

Egy az analóg világot idéző kivétel erősítheti a digitális uralom szabályait; Sax azonban egy tucattal tud előrukkolni. A milánói Design Héten például valami érdekeset vesz észre: bárkivel találkozik, annak nemcsak a legújabb típusú iPhone volt a kezében, hanem egy fekete Moleskine-notesz is. Miután Sax felfigyel erre, mindenütt észreveszi, ahol elegánsabb emberek gyűlnek össze:

Szinte mindenki, akivel riportot készítettem ehhez a könyvhöz, beszélgetésünk folyamán előhúzott a zsebéből egy Moleskine-noteszt vagy volt egy a keze ügyében. Ahhoz képest, hogy a Moleskine kifejezetten analóg technikára épít, digitalizáltságra kihegyezett évszázadunk egyik nagyszerű eszköze.

Amikor a cég megjelent a tőzsdén, a dot.com cégek értékelési listáján 490 millió eurót

ért. A noteszek miatt. Mindez a „kreativitás” megfoghatatlan jelenségével magyarázható. A Moleskine forgalmazói ezt szegyetlenül kihasználták, azt állítván, hogy ezek a különleges jegyzetöbök szerepet játszottak Picasso és Hemingway sikerében. Ami nem tűnik valószínűnek – ha nem használták volna a Moleskine márkát, másféle noteszt vettek volna, hiszen a noteszek mindig ugyanazt a célt szolgálták. Jelenleg azonban a számítógépeket használjuk erre, és Saxnek sikerül ügyesen szembeállítania a fehér papírlapot az üresen villogó képernyővel:

A kreativitást és az újítási szellemet a képzelőerő hajtja, a képzelőerő pedig elsorvad, amikor szabványosítják; épp ezt követeli meg a digitális technológia is – mindent egyesekbe és nullákba kódolva a szoftver biztosította lehetőségek határain belül.

Ez igaznak, vagy legalábbis hihetőnek tűnik: Sax számos építészeti vállalatra, sőt szoftvercégre bukkant, amelyek jegyzetöböket osztanak ki, és megtiltják tervezőiknek, hogy bekapcsolják számítógépeiket, míg papíron meg nem történik az ötletelés és a kezdeti tervezés. A törölhető fehérablák és a papíralapú flipchartok győzelmeskedtek a digitális „okostablák” felett az osztálytermekben és az irodák konferenciatermeiben. A terjedelmes fehér felület és a toll, amely testünk természetes meghosszabbítása, vélhetőleg jobban ösztökéli képzelőerőnket, mint a számítógép.

Azonkívül kevésbé vonják el a figyelmünket. Lehetséges, hogy épp az az előnye a Moleskine-nek (és sok vetélytársának), amit nem csinál, azaz nem hagy bennünket twitterezni vagy a Facebookunkat nézegetni. „Rendeteg dologra el lehet vesztegetni az időt – mondja Saxnak egy időmenedzsment-szakértő –, a digitális világ azonban kifejezetten sok lehetőséget kínál időnk elfecsérlésére.” Egy noteszt azért érdemes megvenni, mert nem tudjuk megnézni benne a tőzsdei árfolyamok alakulását, itt nem tudunk valakit vagy valamit jobbra húzni a képernyőn, vagy pasziánszozni. Elménk összpontosítására, nem pedig szétosztásra hív fel. Mi lett volna Picassóval, ha Snapchat alkalmazáson csevegte volna el az idejét? S hogyan alakult volna Hemingway

élete, ha délutánjainak felét kedvenc bárjairól szóló kritikák írásával töltötte volna a Yelpen [egy étterem- és bárminősítő honlapon]?

Nemcsak az írásra használt papír éli újra virágkorát – hanem a papíralapú olvasnivaló is. Lelassult az e-könyvek eladása, jegyzi meg Sax, és bár még szinte senki nem jött rá, hogyan lehetne jövedelmezővé tenni az internetes könyvkiadást, sok folyóirat továbbra is virágzik – a *The Economist* esetében például az elmúlt évtizedben 600 000-rel emelkedett a papíralapú folyóirat előfizetőinek száma, annak ellenére, hogy évi 150 dollárba (44 000 forintba) kerül. Mind a *The Economist*, mind a *The New York Times* úgy találja, hogy a nyomtatott folyóirat előfizetőinek nagy része fiatal, akik számára újdonságot jelent a papíralapú kiadványok kézbevétele.

Ahogy a Moleskine esetében is, egyrészt pusztá státuszszimbólumról lehet szó. „Feltételezhető, hogy a fiatalabb nemzedék társadalmi pozíciója kifejezésének tekinti a folyóiratot – mondja az *The Economist* főszerkesztő-helyettese. – A digitális kiadás esetében mások nem látják, mit olvasunk. Nem hagyhatjuk az iPadünket szanaszét heverni csak azért, hogy a környezetünk megállapíthassa, hogy okosak vagyunk.” De van valami mélyebb, talán még annál az elképzelésnél is mélyebb ok, mi szerint könnyebb egy karosszékbe kuporodni egy nyomtatott folyóirattal, amelyben igazi oldalak vannak. Sax szerint egy folyóirat „befejezhető” – „határozott eleje, közepe és vége” van. Nem tekerednek a végtelenségig a szálak, mint a weboldalakon. Ahogy a *The Economist* embere mondja: „Mi azt az érzést adjuk el, hogy az olvasó okosabb lesz, mire végigolvassa. Ez a befejezés katarzisa.”

Ezidáig az analóg világ Sax által felsorolt legtöbb előnye a magánszférát és személyünket érintette – az alkotási láz (vagy igazából az alkotás lehetőségének a láza), mely egy Moleskine-termék megvásárlásával jár együtt, vagy az enyhén önelégült érzés, hogy lemezgyűjteményünk valamiképpen zenei élményeink kurátorává tesz minket. Nézeteim szerint a szerző még biztosabb talajon áll, amikor az embertársainkkal való kapcsolat kérdését veti

fel. Állítólag ezért volt érdemes átállni a digitális termékek megvásárlására – képessé tesznek minket, hogy kinyújtsuk a kezünket mások felé és elérjük őket, hogy soha ne legyünk egyedül, hogy mindig legyen nyitva egy ablak a külvilág számára. A világhálóért, mely felváltotta jól belakott helyi és vidéki tereinket. De a dolgok nem teljesen így alakultak; ehelyett még inkább magunkba fordultunk. Két ugyanabban a szobában lévő ember, aki a laptopjával van elfoglalva, legfeljebb elméletben van ugyanabban a szobában. Sax leírja a digitális világban megszerezhető játékok élményét:

Még ha a World of Warcraft vagy a Call of Duty népszerű netes szerepjátékait játszánánk is nap mint nap ugyanazzal a baráti társasággal a világ minden részéről, beszélgetésfoszlányokat begépelve és gorombaságokat vágva egymás fejéhez a mikrofonos fejhallgatónkon keresztül, végső soron akkor is egyedül lennénk a szobában egy képernyő előtt, és abban a pillanatban átcapnának rajtunk a magányosság hullámai, ahogy véget ér a játék.

Hasonlítsuk össze a fentieket azzal, amit – az Észak-Amerikában százával található – társasjáték-szalomon egyikében talált, mely pár éve nyíltott nem messze torontói otthonától: *Egy kegyetlenül hideg kedd reggelre ébredtünk márciusban, ... a Snakes & Lattes játékszalomban azonban meleg volt, és pezsgett az élet. Sziszegett a kávéfőző-gép, és vagy egy tucatnyi asztal felől nevetés hallatszott. Ebédidőre rendszeresen megelik a százhúsz férőhelyes kávéház, és este hat órára minden asztal foglalt. Addigra a benti nyüzsgés fülsüketítő hangzavarba megy át: jóízű nevetések, a meglepődés, a veszteség vagy a győzelem öntudatlan felkiáltásai, a műanyag és fabábuk kopogása a karton játéktáblán... mindez klasztrikus popzenei aláfestéssel, mely csak jóval éjjel után marad abba.*

A társasjátékok a maguk esetlen módján szöges ellentétben állnak a csillogó-villogó digitális élménnyel. Sax azonban bebizonyítja, hogy habár a világhálónak nagy a jelentősége, és a videójátékokból befolyó összegek szinte már vetekednek a filmek bevételeivel, az emberek egyre nagyobb előszeretettel tologatják a

bábukat a játéktáblán. Évente több száz új társasjáték jelenik meg (emiatt a Snakes & Lattes-hez hasonló szalonokban ún. játék-szakértőket – sommelier-eket – alkalmaznak, akik próbálják megtalálni ezernyi játékuk közül a számunkra legélvezetesebbet), és némelyikük, mint például a Catan telepesei (Settlers of Catan) hatalmas sikerré vált. Sax sejtése szerint ennek oka nem annyira magukban a játékokban keresendő, hanem inkább a társas együttlét iránti vágyban:

Az analóg játékok esetében legyen szó akár egy bonyolult társasjátékról, akár gyermekek fogócskájáról, minden játékosnak együtt kell működnie, hogy megteremtsék a játék illúzióját. Képzelőerejük közös használatát követeli meg a résztvevőktől: egy másik valóságban el kell hinni, hogy tényleg a miénk az a Negyedik sugárúti luxuslakás New Yorkban, és hogy a kezünkben lévő színes papírcsikok valóban értékkel bírnak.

Amikor videójátékokkal játszunk, akkor „az élmény a szoftveren keresztül érkezik. A program és az eszköz határt szab a képzelőerőnknek, nem alakíthatjuk szabadon a játék élményét.” Ezzel szemben egészen másképp működnek az analóg játékok, melyek rendszerint egy egész asztaltársaságot igényelnek. Sax idéz egy Evan Torner nevű tudóst, aki az *Analog Game Studies (Tanulmányok analóg játékokról)* című, kéthavonta megjelenő folyóirat társszerkesztője:

Nem hívhatom meg öt barátomat, mondván, hogy „Játsszunk csillaghajót (Starship)”... De átvihatom őket, hogy játsszunk egy olyan játékkal, melyet egy barátom tervezett egy kartonlapra, és Csillagfénytérnek (Vast and Starlit) nevezett el. Pusztán ettől a kis darab kartonpapírtól egyszerre mindannyian úgy érezzük, mintha együtt lennénk egy űrhajón.

Némelyik játékot kifejezetten azzal a céllal tervezték, hogy a társaság jobban szórakozzon: a legkelendőbb „partijáték”, az Emberiségellenes kártyák (Cards Against Humanity) például, melynek a tervezői „valami olyan ostobán egyszerűt, mulatságosat és fiatalosat akartak”, hogy bármilyen társaság a „kezébe vehesse, és percekben belül dőljön a nevetés-

től”. A partijáték Sax szerint lényegét tekintve az analóg játékelmény varázsára – az emberi kapcsolatokra – épít.

A képzelőerő és az emberi kapcsolatok fogalmai ott jelennek meg legerőteljesebben az analóg erényeiként, ahol Sax az oktatás-nevelés kérdéseiről beszél. Semmi sem tetszett jobban a digitális technológia vakbuzgó élharcosainak, mint az az elgondolás, hogy az oktatási rendszerünket mindenféle kutyúkkal alakítsuk át. Az oktatástechnika piacán egyre duzzad a kínálat, mivel egyre több iskola ad a diákok kezébe iPad-eket vagy virtuális valóság-szemüvegeket; a digitális világ szakemberei egyik legkorábbi nemes célkitűzésükként fogalmazták meg a világszintű OLPC-programot (Laptopot minden gyereknek, One Laptop Per Child), melyet az internet korának Garibaldiája, a Massachusettsi Műszaki Egyetemen dolgozó Nicholas Negroponte vezetett. Az OLPC irányítói elképesztő összegeket gyűjtöttek össze, majd napelemmel és egyszerű kézi vezérléssel is működő gépeket hoztak létre; ezeket szétosztották a fejlődő országok szegény gyerekei között, de mindhiába: Sax szerint „a felmérések nem mutattak javulást a tanulmányi eredmények terén.” Tavaly az OECD-jelentések (a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, angolul Organisation for Economic Co-operation and Development jelentései) ténylegesen arról számoltak be, hogy „azok a gyerekek, akik igen gyakran használnak számítógépet az iskolában, többnyire sokkal rosszabbul teljesítenek”.

Az oktatási intézmények skálájának az afrikai falvakkal ellentétes oldalán a világ legelőkelőbb egyetemei azzal foglalatostkodnak, hogy kurzusaikat felteszik a világhálóra, és ún. MOOC-eket, „online tömegkurzusokat” szerveznek. Sax úgy látja, hogy nem túlzottan sikeresek ezek a – gyakran számítógép-programozást vagy más műszaki tárgyakat oktató – vállalkozások, melyek egyébként nem érhetőek el a fejlődő világ nagyobb részében. Abban viszont igaza van, hogy e tanfolyamok közül soknak nem sikerült felkeltenie a feliratkozott diákok érdeklődését, akik közül a legtöbben kimaradnak.

Még azok is, akik végigcsinálják a tanfolyamot, „rosszabbul teljesítenek, mint [azok] a társaik, akik egy iskolában ülnek, és egy tábla előtt magyarázó tanárt hallgatnak.” Viszonylag könnyű rájönni annak a nyitjára, hogy miért van ez így: a műszaki szakemberek a tanítást információátadó rendszernek tekintik, melyet haszonnal lehet és kell is észszerűsíteni. A tanítás lényege azonban nem az információátadásban rejlik – ez egy kapcsolat. Mint ahogy egy stanfordi professzor a drága online tömegkurzusok csődjét látva kijelentette: „Egy tanár kapcsolatban van a diákok egy csoportjával. Ez a kölcsönös függést jelentő viszony a tanulás alapja. Pont.”

Az analóg világban rejlő vonzóerő és életközelség annyira nyilvánvaló, hogy Saxnak sem jelent gondot megtalálnia – mégpedig feltartóztatathatlan formában – a Szilikon-völgyben. Minél feljebb haladunk a digitális gazdaság táplálékláncán, annál több csocsóasztalt és bárszékélyt találunk, mivel az ottani vállalkozók rájöttek, hogy azok a képernyők, melyekből meggazdagodtak, nem túl inspirálóak, ha újító ötletre van szükség. Az Adobe Systems cégnél¹ az ötletelők hozzáférhetnek egy Adobe Kickbox nevű eszközhöz, amit magyarul körülbelül „uzsidoboznak” lehetne fordítani... Ez egy kartondoboz, melyben kávé, csokoládé, tollak és ceruzák, és egy jegyzetfüzet található. „Szándékosan egy igen gyakorlatias célokat szolgáló, tapintható, nem digitális dolog” – meséli „létrehozója”, az Adobe „stratégiai végrehajtója”.

Ily módon az ötletre összpontosítunk, és nem kell foglalkoznunk apró-cseprő technikai dolgokkal, melyek elvonnak bennünket a gondolati folyamatoktól. A programozóknak van egy eredendően rossz szokásuk: ha támad egy ötletük, rögtön kódolni kezdenek és nekiállnak a programkészítésnek... Ha a program egyszer készen van, túlzottan ragaszkodnak hozzá, és ettől a látókörük beszűkül.

Talán túl egyszerű egy katasztrofális el-

női kampány után, mely a Twitteren és a Facebookon zúduló álhírek özönével zajlott, valami biztosabb után vágyakozni. Gúnyt űzhetnénk Sax legkomolyabban vett példából: az emberekből, akik hanglemezeiket cipelik, és európai stílusú társasjátékokat játszanak. Több start-up jellegű induló vállalkozást bemutat például, melyek a Polaroid-film visszahozásával kísérleteznek, „a kevésbé tökéletes analóg képhatásra esküdve, semmint a digitális tökéletesség után törekedve”; ez utóbbi éppolyan badarságnak tűnik, mintha minden fiatalember ugyanolyan bozontos szakállat növesztene, és minden fiatal nő karján tetoválás ékeskedne.

Alátámaszthatnánk ezt még épp elég példával, és az emberiség által művelt sok dolgról kiderülne, hogy ostobaság. A digitális világ előfeltétele, hogy ezt a sok ostobaságot gyorsabban és könnyebben tudjuk elkövetni. De voltaképpen miért akarjuk mindezt? Miért a hatékonyságnak kell mindennek alapját képezni, és nem az örömmek? Lehetetlen, hogy Sax könyvének elolvasása után ne akarjunk egy Moleskine-noteszt vásárolni, feltenni egy bakelitlemezt, vagy lejátszani egy menet Scrabble-t (betűkirkós társasjátékot) a barátainkkal. Igaz, hogy többnyire figyelmen kívül hagyja a digitális éra által felvetett legsúlyosabb kérdéseket – az emberi munka elértéktelenedését a mindent elárasztó automatizáltsággal szemben, illetve a megfigyelési rendszerek folyamatos, ellenőrizetlen terjedését. Az általa feljegyzett „kisebb kihatással bíró” lázadások segítenek bennünket egy olyan – általános alakot öltő – fenyegetés megértésében, mely túlnő a tizenkilencedik századi kapitalizmust bíráló Marx Károly aggodalmain is; digitális világunkban minden, ami létezik, ténylegesen köddé válik – vagy legalábbis felhővé.

A digitális technológia előnyeiről kiderül, hogy ezek egyben hátrányok is. Ha a világ minden zenéjét egy gombnyomásra megkaphatjuk, ez majdnem olyan, mintha egyik sem lenne a miénk. A Spotify lejátszási listája azt jelzi, hogy az emberek újra és újra ugyanazokat a dalokat választják. A digitális élet túlságosan el van foglalva önmagával: vagy gyorsan elkarnyarodik fejlődésünk társas főemlős voltunk-

¹ Az Adobe Systems egy amerikai szoftverfejlesztő cég. Székhelye a kaliforniai San Joséban található. A cég nevét az Adobe-patakról kapta, amely az egyik alapító háza mögött folyt.

tól – melyek mindig is voltunk –, vagy pedig csendes szenvedés lesz az osztályrészünk, miközben önmagunk tükörképét bámuljuk a képernyőn ki se látva saját tudatunkból. Idegesen kattintgatunk ide-oda; figyelmünk összpontosítása látja ennek nagy kárát, mely nélkül nehéz bármi érdemlegeset létrehozni.

Mint minden tisztességes újságíró, Sax is különösen ügyel arra, hogy még véletlenül se bélyegezhessük géprombolónak; a legígazabb és legmegbízhatóbb istenség a Kiegyensúlyozottság, az istennők legszelídebike. S arra is van azért remény, hogy a digitális technológiai örület eléri a csúcspontját, és

hamarosan kezelhetőbb szintre szorul vissza; lehetséges, hogy kezdeti mámorunk után kijózanodunk, és megtanuljuk felelősségteljesen kezelni ezt az új varázssitalt. Recenzióm elején a digitális korszakot egy sebes folyamhoz hasonlítottam, melyet elvben megtanulhatunk irányítani. Valószínűbb azonban, szerintem, hogy állandó áradattal küzdünk, ahol egyfolytában kapaszkodnunk kell, hogy el ne merüljünk a ránk zúduló adattömegben. Hálával tartozunk David Saxnak, hogy feltérképezte azokat a helyeket, ahol – még ha csak kis időre is – csendet, nyugalmat és feltöltődést lehetünk.

(The New York Review of Books)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

<i>Bangó Jenő</i> professor emeritus, Aacheni Egyetem, óraadó a Corvinus Egyetemen (szociológiai doktori iskola), Budapest	magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar
<i>Dr. Jobbágyi Gábor</i> professor emeritus, Budapest	<i>N. Szabó József</i> professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem
<i>Kövendy Katalin</i> történész, Budapest	<i>Prugberger Tamás</i> professor emeritus, az MTA doktora, Budapest
<i>Mikó Eszter</i> doktorandusz, Nyugat-	<i>Varga János</i> mérnök-tanár, Székesfehérvár

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dr. Jobbágyi Gábor: Szovjet–magyar háborús és emberiség elleni bűncselekmények és jogtiprások az 1956-os forradalomban és a megtorlás során</i>	1
--	---

SZÁZADOK

<i>Kövendy Katalin: Az erdélyi koncepciós perekben védőügyvéd, Tunyogi Csapó Gyula</i>	21
<i>N. Szabó József: A műszaki tudományos elit a „népi demokratikus” átalakulás idején (1946 ősze – 1948)</i>	50
<i>Varga János: Einstein és a nukleáris fegyverek</i>	62
<i>Mikó Eszter: A magyar migráció alakulása az 1800-as évektől napjainkig, jövőbeli kitekintéssel</i>	71

MŰHELY

<i>Dr. Prugberger Tamás: A munka- és közszolgálati érdekérvényesítés alakulása 2010 után</i>	95
--	----

NAPLÓ

<i>Bangó Jenő: A humán társadalom elmélete</i>	114
--	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Bill McKibben: Állj! Vissza a múltba! (123)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2017. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2017. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

